

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ 1985 | 5

ORSZÁGOS
KÖNYVTÁRÜGYI TANÁCS -
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

EGYETEMI KÖNYVTÁRAK 1985.

**31. ÉVFOLYAM
1985. 5. SZÁM**

A szerkesztő bizottság elnöke:
Papp István

Szerkesztő bizottság:
Balázs Sándor, Bujdosó Ernő,
Földi Tamás, Gál Andorné,
Havasi Zoltán, Horváth Tibor,
Katsányi Sándor, Kiss Jenő,
Kováts Zoltán, Orosz Bertalanné,
Ruzsás Lajosné, Tóth Gyula

Felelős szerkesztő:
Gerő Zsoltné

Szerkesztő:
Kovács Katalin

Szerkesztőség:

Budavári Palota F épület
Budapest 1827
Telefon: 160–100/517 m.

Megjelenik kéthavonként.
Példányszáma: 1000
Egyes szám ára: 30,– Ft
Évi előfizetési díj: 180,– Ft

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető
a postahivatalokban
és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(Budapest 1900
Telefon: 180–855)
Csekkzámlaszám: 215–96.162

Külföldre előfizethető
a Kultúra
Könyv- és Hírlapkereskedelmi Vállalatnál
Budapest P.O.B. 149
1376)
Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest
Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató
Megjelent: 10,15 A/5 ív terjedelemben
10682/85
Készült a Múzsák Közművelődési Kiadó
Nyomdájában

**HU ISSN 0023–3773
ISBN 963 7773 51 7 OKT
ISBN 963 201 235 6 KMK
ISBN 963 564 172 9 MKK
INDEX 26 408**

TARTALOM

Abstracts	453
Inhaltsangaben	455
Резюме	458
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	462

Bevezető (WALLESHAUSEN Gyula)	463
DÖMÖTÖR Lajosné Az egyetemi könyvtárak szerepe az országos szakirodalmi ellátásban	467
MADER BÉLA Az egyetem és könyvtára	475
FÉNYES MIKLÓS Az egyetemi könyvtárak ellátottsága	486
NÉMETH Zsófia Az egyetemi könyvtárak olvasószolgálat és a hallgatók	499
HILLER István Az egyetemi könyvtárak egyetemtörténeti gyűjteményeiről	508
GOMBA Szabolcsné Az egyetemi könyvtárak nemzetközi kapcsolatai	514
CHOLNOKY Győző Gondolatok az egyetemi könyvtárak gondjairól és jövőjéről.	518
FÉNYES Miklós Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsának működése 1955–1983. (Kronológia)	522
GOMBA Szabolcsné Főbb irányzatok az egyetemi könyvtárak fejlesztésében (Külföldi szemle)	533

S z e m l e

TÓTH András – VÉRTESY Miklós: A Budapesti Egyetemi Könyvtár története. Historia Bibliothecae Universitatis Budapestinensis. 1561–1944. (Ism.: BERECZKY László)	545
--	-----

Stock relegation practice in academic libraries in North East England. „ <i>Égessük el a könyveket</i> ”? <i>A könyvkivonás dilemmái.</i> (Ism.: SZ. KISS Csaba)	550
The academic library in times of retrenchment. (Ed. Colin Harris and Lesley Gilder)	
<i>Egyetemi könyvtárak a takarékoság időszakában</i> (Ism.: HEGEDŰS Péter)	554

E számunk szerzői, munkatársai: BERECHKY László (OSZK–KMK), CHOLNOKY Győző (MM), DÖMÖTÖR Lajosné (VVEKK), FÉNYES Miklós (ny. egyetemi könyvtár-igazgató), GOMBA Szabolcsné (KLTEKK), HEGEDŰS Péter (MKKEKK), HILLER István (Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtára, Sopron), KISS Csaba, SZ. (FSZEK), MADER Béla (JATEKK), NÉMETH Zsófia (JATEKK), WALLESHAUSEN Gyula (MKKEKK).

ABSTRACTS

UNIVERSITY LIBRARIES 1985

WALLESCHAUSEN Gyula: Introduction to the thematic issue. – University libraries are important pillars of librarianship. In addition to serving the university, they are very suitable for contributing to the national information services based upon professional literature; it is less expensive to develop them than to establish new libraries. The majority of university libraries have still not overcome the previous false view that the university is only responsible for teaching, while the function of its library is to support this activity. Considerable steps have been taken to restore the unity of university teaching and research, but the rehabilitation of the library is making little progress – because of the economic troubles occurring. The computerization of university libraries has been spared, which has resulted in a situation awkward in many aspects. The legal status of university libraries within the university is still unsettled. Belonging to the university and at the same time to the national library system is a source of a lot of problems. It is also a trouble that the legal status, pay and the length of holidays, etc. of librarians and of the teaching staff are not the same (unfavourably to the librarians). – The guest editor presents the thematic issue. (pp. 463–466.)

DÖMÖTÖR Lajosné: The role of university libraries in the national information system based upon professional literature. – 27 university libraries work in Hungary, which is 3.1% of special libraries, but 23.3% of the professional books and 17% of scientific journals are concentrated in them. Figures are presented in relation with the participation of individual university libraries in the national information system (broken down by size of stock, subscribed periodicals, money spent on acquisition, staff, as well as volume of inter-library requests). The majority of them takes, in addition to their traditional functions, a significant role in the provision of a region or a discipline with scientific literature, often to a greater extent than their potentials, expressible also in figures, would permit. Several university libraries also offer on-line searching facilities or an SDI service on magnetic tapes from the major internationally available data bases. (pp. 467–474.)

MADER Béla: The university and its library. – University libraries serve the teaching and education activities of the university, but they also are places for research, as well as they provide information to external specialists and external institutions. Still, the management of the university only considers the library one scene of teaching and education. The status of university libraries within the university is unclear, the relationships between the main library and other libraries belonging to the network are problematic. The forms of the scientific research being made in university libraries are obscure, there is a sharp difference between the pay of university workers and that of library workers. Although the management of the library the management of the university are mostly well connected, university libraries expect a greater role, a greater say and more respect from the universities. (pp. 475–485.)

FÉNYES Miklós: The providedness of university libraries with literature. – The author has compared the augmentation of stock, the material and technical equippedness, accommodation and staffing with data from 1974. The holdings of libraries in higher education indicate a downward trend as compared with data relating to special libraries. Although moneys spent on the stock grew continuously between 1974 and 1983, this increase could not counterbalance the increase in book

prices, which led to the decrease in the volume of buying western books and periodicals. Libraries increasingly make use of the possibilities offered by inter-library lending as well as reprography. This latter was, however, hindered by the poor technological facilities in libraries and the outdated equipment. The telephone network is functioning insufficiently, teletype is rare, there are few tape-perforating automatic typewriters, microfilm cameras and readers, computer peripheral devices, etc. The majority of university library buildings need a reconstruction, their basic areas do not meet the standards. It was some improvement to the situation that six new, or remodelled, university library buildings have been completed in recent years. The staffing of university libraries is insufficient, too. (pp. 486–498.)

NÉMETH Zsófia: Reader services of university libraries and the undergraduate students. – An important task of reader services in university libraries is to develop the students' skills in using independently the literature. The formation of a user-oriented organization of the university library provides a favourable environment for all this. The system of subject specialists has been working already for two decades in Hungarian university libraries. The regularly held introductory sessions into library use and the teaching of the knowledge of professional literature help a lot in the preparation of university students. In informing university students, the elements of information seeking and giving should be combined. This allows for a more direct and purposeful contact between the user and the librarian. Other favourable factors (such as an ample choice of open-shelf stock, sufficient quantities of lecture notes, a flexible policy of lending or a consultation service beside the catalogues) can all contribute to the effect of user education. (pp. 499–507.)

HILLER István: University-history collections of university libraries. – The problem of preserving university-history collections damaged during the war was raised in the late Fifties. Parallel with researches into the history of higher education, collecting the material and written documents related to the functioning of universities as well as the exploration and use of resources also began. A few universities also gained the status of specialized archives in order to preserve internal documents. In the Seventies the requirement of collecting materials related to the history of higher education was expressed for the whole network of higher education institutions. University-history collections were surveyed by questionnaires, including their accommodation, the methods of gathering, indexing and cataloguing the materials. It was found that most academic libraries considered performing this task important. (pp. 508–513.)

GOMBA Szabolcsné: International relations of university libraries. – The author deals with two traditional and a new form of inter-library relations (international lending and exchange of publications on the one hand, and on-line contacts on the other). Hungarian university libraries have extensive international relations; exchange relations have declined in recent years, but they still enable a currency-saving policy to be adopted. The volume of inter-library lending has considerably increased, but for the delivery of documents the traditional channels are still used, which lengthens access time very much. The need for introducing on-line contacts is more and more urgent. A few university libraries (the University of Chemical Industries at Veszprém, the Technical University of Miskolc or the University of Debrecen) have already established their contacts to some foreign data bases, but the establishment of contacts to social sciences data bases still remain to be developed. University libraries are expected to need still more co-operation, at the regional, national and international levels. (pp. 514–517.)

CHOLNOKY Győző: On the troubles and the future of university libraries. – The directions of developing university libraries should be integrated with a general picture of the future as well as with the expected development trends in higher education. Three critical areas are: problems concerning the growth of holdings (protection and accommodation), the necessity of technological development, and the provision of these libraries with professionally qualified staff. The growth rate of holdings has slowed down because of the capital-intensive acquisition, a slow worsening is taking place in the

quality of holdings. Some improvement can only be expected from the reduction of overlaps among collections, from the determination of the borders of collection development and preservation by disciplines and document types, as well as from the introduction of storage libraries. The establishment of libraries with dual (municipal and university) functions is also feasible. The technological development of university libraries is of pressing necessity. The protection, transport and the technological development of reader services, in a context of computer application, are tasks of the future. To this aim, in addition to the existing central aid, the ratio of local sources also have to be increased. The staff of university libraries are both under- and overtrained. The number of students to be trained will have to be increased, a larger role has to be given to information science, library technology and research techniques in the topics of training. Special courses and postgraduate training will also be needed. (pp. 518--521.)

FÉNYES Miklós: The activities of the Board of University Library Directors 1955–1983. – The author gives an outline of 30 years of this consultative body of university library directors. The current problems and things to do of university librarianship are well reflected in this chronological compilation. Recurrent topics of the meetings were: co-ordination of ordering western books and periodicals, co-operation of special libraries, university and university library relations, staffing, provision of professional literature, technological development, etc. (pp. 522--532.)

GOMBA Szabolcsné: Major trends in developing university libraries. – A review of literature on a few current topics: application of computer technology to libraries, formation of an integrated organization of university libraries, the alternatives of the subject departmentalization model and undergraduate library, on-line retrieval in reference work, as well as architectural questions relating to university libraries. (pp. 533–544.)

Reviews

TÓTH András – VÉRTESY Miklós: A Budapesti Egyetemi Könyvtár története. *Historia Bibliothecae Universitatis Budapestinensis. (History of the University Library of Budapest) 1561–1945.* (Budapest: Egyetemi Könyvtár, 1982. 585 p.) (Rev.: **BERECZKY László**) (pp. 545–549.)

Stock relegation practice in academic libraries in North East England. Sunderland: Library Association Univ. College and Research Section Northern Group, 1982. VI, 63 p. (Rev.: **Sz. KISS Csaba**) (pp. 550–553.)

The academic library in times of retrenchment. (Ed. Colin Harris, Lesley Gilder. London: Rossendale, 1983. 110 p.) (Rev.: **HEGEDŰS Péter**) (pp. 554–557.)

INHALTSANGABEN

DIE UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEKEN 1985

WALLESCHAUSEN Gyula: Einleitung. – Die Universitätsbibliotheken sind wichtige Stützen des Bibliothekwesens. Sie sind neben der Versorgung der Universitätsaufgaben sehr geeignet für die Teilnahme an der Landesversorgung für Fachliteratur. Es ist billiger diese zu entwickeln, als neue Bibliotheken zu gründen. Die Mehrheit der Universitätsbibliotheken verschmerzten bis heute die frühere falsche Anschauung nicht, wonach die Aufgabe der Universität nur der Unterricht und die ihrer Bibliothek aber nur der Dienst des Unterrichts sei. Zur Wiederherstellung der Einheit des Universitätsunterrichts und der Forschung sind bedeutende Schritte getan, die Rehabilitierung der Bibliotheken geht wegen den erfolgten wirtschaftlichen Schwierigkeiten schleppend voran. Auch die Computerisierung der Universitätsbibliotheken blieb zurück, was in vieler Hinsicht eine quere Lage hervorrief. Auch die Rechtstellung der Universitätsbibliotheken innerhalb der Universität ist zu lösen. Die Zuge-

hörigkeit zur Universität, gleichzeitig aber auch die Versorgung von Landesaufgaben rufen viele Konflikte hervor. Ähnlicherweise verursacht auch die Lage Sorgen, dass die Rechtstellung, Bezahlung, Urlaubszeit der Instruktoren und der Bibliothekare innerhalb der Universität nicht gleich ist (zum Nachteil der Bibliothekare). Nach diesen Gedanken stellt der Gastredakteur die thematische Nummer vor. (S. 463–466.)

DÖMÖTÖR Lajosné: Die Rolle der Universitätsbibliotheken in der Landesversorgung für Fachliteratur. – In Ungarn funktionieren 27 Universitätsbibliotheken. Das beträgt 3,1% der Fachbibliotheken, hier konzentrieren sich gleichzeitig 23,3% des Fachwerkbestandes und 17% der Fachzeitschriften. Durch Zahlen wird die Teilnahme der einzelnen Universitätsbibliotheken an der Landesversorgung für Fachliteratur veranschaulicht (Bestandsgrösse, Anzahl der abonnierten Zeitschriften, Summe der Bestandsvermehrung, Personal, Anzahl des auswärtigen Leihverkehrs). Die Mehrheit der Universitätsbibliotheken spielt neben den traditionellen Funktionen eine wichtige Rolle in der Versorgung je einer Region oder je eines Wissenschaftszweiges mit Fachliteratur, vielmals in einem höheren Verhältnis, als das aus ihnen mit Zahlen ausdrückbaren Möglichkeiten folgt. Mehrere Universitätsbibliotheken gewähren aus den grossen internationalen Datenbasen On-Line Such- und SDI-Dienstleistungen durch Magnetband. (S. 467–474.)

MADER Béla: Universität und ihre Bibliothek. – Die Universitätsbibliotheken dienen der didaktisch – erzieherischen Tätigkeit an der Universität, aber zugleich sind sie Forschungsstellen, ferner liefern sie für äussere Fachleute und auch für äussere Institutionen. Die Leitung der Universität betrachtet die Universitätsbibliotheken gleichzeitig als eine Stätte der didaktisch-erzieherischen Tätigkeit. Der Status der Universitätsbibliotheken innerhalb der Universität ist ungeklärt, die Beziehung zwischen der Zentralbibliothek und den zu ihrem Netz gehörenden Bibliotheken ist problematisch. Die Formen der wissenschaftlichen Tätigkeit in den Universitätsbibliotheken sind unsicher, es gibt einen Abstich zwischen dem Erwerb der im Universitätsstatus stehenden und dem im bibliothekarischen Status stehenden Mitarbeitern, Obwohl zwischen der Leitung der Bibliothek und der Universitätsleitung meist eine gute Verbindung besteht, erwarten die Universitätsbibliotheken von der Universität eine grössere Rolle, mehr Mitbestimmungsmöglichkeit, mehr Ehre. (S. 475–485.)

FÉNYES Miklós: Die Versorgung der Universitätsbibliotheken. – Der Autor verglich die Anschaffung, materielle und technische Ausstattung, Unterbringung, die Personalausstattung der Universitätsbibliotheken mit den Daten einer Ermessung von demselben Thema im Jahre 1974. Der Bestand der Bibliotheken für Hochschulwesen zeigt eine fallende Tendenz im Vergleich zu den Verhältnissen in den Fachbibliotheken. Obwohl die Summen für die Bestandsvermehrung zwischen 1974 und 1983 ständig stiegen, konnte dieses Steigen die Preissteigerungen der Bücher nicht ausgleichen, und das führte zu einem Rückgang des Anschaffungsvolumens von Büchern und Zeitschriften, die für Devisen besorgt werden. Die Bibliotheken benützten in erhöhtem Masse die Möglichkeiten des auswärtigen Leihverkehrs und des Kopierdienstes. Dieser letztere wurde durch die schlechte technische Ausrüstung der Universitätsbibliotheken und durch den überholten Maschinenpark erschwert. Das Telefonnetz funktioniert ungenügend, ein Telexsystem ist nur stellenweise zu finden, es gibt wenige Lochstreifenschreibautomaten, Mikrofilm – Aufnahmeapparate und – Lesegeräte, Rechner mit Periferie usw. Die Gebäude der meisten Universitätsbibliotheken bedürfen einer Modernisierung, ihre Grundflächen entsprechen den Normen nicht. Die Lage verbesserte sich etwas dadurch, dass in den letzten Jahren sechs neue bzw. modernisierte Universitätsbibliotheksgebäude fertiggestellt wurden. Auch die Personalausstattung der Universitätsbibliotheken ist unzureichend. (S. 486–498.)

NÉMETH Zsófia: Der Leserdienst der Universitätsbibliotheken und die Studenten. – Eine wichtige Aufgabe des Leserdienstes in den Universitätsbibliotheken ist, die Fertigkeit der Fachliteraturbenützung der Studenten auszubilden. Die Schaffung einer benutzerorientierten universitätsbibliothekarischen Organisation bringt günstige Bedingungen für all dies zustande. In den heimischen Universitätsbibliotheken betätigt sich ein Fachreferentensystem schon seit zwei Jahrzehnten. Die regel-

mässig gehaltenen Einführungen in die Bibliothekbenützung und der Unterricht der Fachliteraturkenntnisse helfen viel bei der Vorbereitung der Studenten. Bei der Informierung der Studenten soll eine Kombination verwirklicht werden, die die Benützung von Instruktionsmittel und Informationsmittel lehrt. Das ermöglicht eine unmittelbare und zweckbestimmte Beziehung zwischen dem Leser und dem Bibliothekar. Sonstige günstige Faktoren (z.B. ein Freihandbestand mit reicher Auswahl, eine genügende Menge von Noten, elastisches Ausleihprinzip, ein Informationsdienst neben den Katalogen) verstärken die Wirkung der Benützerbildung. (S. 499–507.)

HILLER István: Die universitätsgeschichtlichen Sammlungen der Universitätsbibliotheken. – Die Frage der Bewahrung und Weiterentwicklung der während des Krieges beschädigten universitätsgeschichtlichen Sammlungen tauchte am Ende der fünfziger Jahre auf. Parallel zu den hochschulgeschichtlichen Forschungen begann das Sammeln der mit der Tätigkeit der Universitäten verbundenen, sachlichen und schriftlichen Dokumente, das Aufdecken und Forschen der Quellen. Im Interesse der Bewahrung des Archivmaterials erwarben sich einige Universitäten das Recht eines Facharchivs. In den siebziger Jahren wurde die Notwendigkeit des Sammelns der Dokumente für Hochschulgeschichte in Bezug auf das ganze Netz des Hochschulwesens formuliert. Durch eine Orientierung mit Fragebögen wurden die universitätsgeschichtlichen Sammlungen, ihre Unterbringung, die Methoden des Materialsammelns und der Erschliessung usw. ergründet. Es stellte sich heraus, dass die meisten Hochschulbibliotheken die Versorgung dieser Aufgabe für wichtig halten. (S. 508–513.)

GOMBA Szabolcsné: Die internationalen Beziehungen der Universitätsbibliotheken. – Der Autor beschäftigt sich mit den zwei traditionellen Formen (internationaler Publikationsaustausch, auswärtiger Leihverkehr) und mit einer neuen Form (On-Line-Beziehungen) der Verbindungen zwischen den Bibliotheken. Unsere Universitätsbibliotheken verfügen über weitläufige internationale Beziehungen. Die Tauschverbindungen fielen in letzter Zeit ein wenig zurück, aber sie ermöglichen noch immer Anschaffungen, die Devisen sparen. Der auswärtiger Leihverkehr zwischen den Bibliotheken erhöhte sich bedeutend, aber die Literaturversorgung erfolgt auch weiterhin durch die traditionellen Lieferkanäle, und das verlangsamt die Zeit des Zugangs. Die Notwendigkeit der Ausgestaltung der On-Line-Leistungen wird immer dringender. Einige Universitätsbibliotheken (Universität für chemische Industrie in Veszprém, TU für Schwerindustrie in Miskolc, Universität in Debrecen) stellten schon Verbindungen zu einigen ausländischen Datenbasen her, aber die Ausbildung der Beziehungen zu den gesellschaftswissenschaftlichen Datenbasen harrt noch einer weiteren Entwicklung. In der Zukunft werden die Universitätsbibliotheken immer mehr auf eine regionale, staatliche und internationale Zusammenarbeit angewiesen sein. (S. 514–517.)

CHOLNOKY Győző: Gedanken über die Sorgen der Universitätsbibliotheken. – Die Entwicklungstrends der Universitätsbibliotheken sollen an das allgemeine Zukunftsbild der Bibliotheken und an den zu erwartenden Entwicklungstrend der Hochschulbildung angepasst werden. Die drei kritischen Bereiche sind: die mit der Bestandsvergrößerung verbundenen Probleme (Schutz, Unterbringung), die Notwendigkeit der technischen Entwicklung, und die Versorgung mit fachkundigem Personal. Die Bestandsvergrößerung wurde wegen der kapitalfordernden Vermehrung langsam. Eine Verbesserung ist zu erwarten, wenn die Sammlungsüberdeckungen vermindert, die Grenzen des Sammlungsbaus und der Sammlungsbewahrung nach den Wissenszweigen bzw. nach den Dokumententypen bestimmt, und Speicherbibliotheken angelegt werden. Auch die Anlegung von Bibliotheken mit doppelter Funktion (städtisch-akademisch) ist vorstellbar. Die technische Entwicklung der Universitätsbibliotheken ist unaufschiebbar. Neben dem Einsatz von Computern bilden der Schutz der Bestandslagerung, das Bewegen, und die technische Entwicklung des Leserdienstes eine Aufgabe für die Zukunft. Dazu muss neben der zentralen Subvention auch die Proportion der lokalen Quellen vergrößert werden. Das Personal der Universitätsbibliotheken ist zugleich unter- und übergebildet. In der Zukunft soll das Bildungskontingent erhöht werden, die Informatik, die Bibliothekstechnologie, die Forschungsmethodik haben in der Bildungsthematik eine grössere Rolle zu bekommen. Es wird notwendig sein, spezielle Fachlehrgänge und postgraduale Bildungen zu organisieren. (S. 518–521.)

FÉNYES Miklós: Die Tätigkeit des Rates der Universitätsbibliothekdirektoren 1955–1983. – Der Autor legt die dreissig jährige Tätigkeit der beratenden Körperschaft der Universitätsbibliothekdirektoren chronologisch zusammengestellt dar. Die Chronologie spiegelt treu die jeweiligen Probleme und Aufgaben des Universitätsbibliothekwesens. Die rekurrenten Themen der Beratungen: die Koordinierung der Buch – und Zeitschriftbestellung für Devisen, die Kooperation der Fachbibliotheken, die Beziehung der Universität zu ihrer Bibliothek, Personalpläne, Fachliteraturversorgung und die technische Entwicklung usw. (S. 522–532.)

GOMBA Szabolcsné: Wichtigere Richtungen bei der Entwicklung der Universitätsbibliotheken. – Fachliteraturschau über die Lage einiger aktuellen Themen: Anwendung der computertechnischen Bibliothek, die Ausgestaltung einer integrierten Organisation der Universitätsbibliotheken, die Alternative des Fachabteilungsmodells und der Studentenbibliothek, die Rolle der On-Line-Suche bei der Modernisierung der Referententätigkeit, und bauliche Fragen der Universitätsbibliotheken. (S. 533–544.)

Резензии

TÓTH András – VÉRTESY Miklós: Gesichte der Universitätsbibliothek in Budapest. Historia Bibliothecae Universitatis Budapestinensis 1561–1945. (Bp. Egyetemi Könyvtár, 1982. 585 p.) (Rez.: BEREZKY László.) (S. 545–549.)

Stock relegation practice in academic libraries in North East England. (Sollen die Bücher verbrennt werden? Probleme des Verlags) Sunderland. Library Ass. Univ. College and Research Section Northern Group. 1982. VI. 63 p. (Rez.: Sz. KISS Csaba) (S. 550–553.)

The academie library in times of retrenchment. (Universitätsbibliotheken in der Zeitperiode der Sparsamkeit) (Ed. Colin Harris, Lesley Gilder. London, Rossendale, 1983. 110.p.) (Rez.: HEGEDŰS Péter) (S. 554–557.)

РЕЗЮМЕ

УНИВЕРСИТЕТСКИЕ БИБЛИОТЕКИ, 1985

Тематический выпуск 1985 г. № 5.

ВАЛЛЕХАУСЕН Дьюла: Введение. – Университетские библиотеки являются важными элементами библиотечного дела. Кроме выполнения университетских задач они очень пригодны присутствовать и в государственном спецлитературном снабжении; дешевле их развивать, чем создать новые библиотеки. Большинство университетских библиотек по сей день не могло поправляться от того старого ошибочного воззрения, по которому задача университета состоит только в обучении, а его библиотеки – в службе обучению. Для восстановления единства университетского обучения и исследования были сделаны значительные шаги, но реабилитация библиотек идет медленно из-за приступавшихся экономических трудностей. Не осуществлялась автоматизация университетских библиотек, а это во многих случаях вызывало фальшивое положение. Юридическое положение университетских библиотек внутри университета также ожидает решения. Принадлежность к университету, и в то же время решение государственных задач являются источником многих конфликтов. Подобную трудность представляет собой и то, что внутри университета юридическое положение, зарплата, время отпуска и т.п. не сходны (в ущерб библиотекарей). После изложения этих мыслей приглашенный редактор выпуска показывает тематический выпуск. (стр. 463–466.)

ДЕМЕТЕР Лайошнэ: Роль университетских библиотек в государственном спецлитературном снабжении. – В Венгрии работают 27 университетских библиотек. Это число составляет 3,1% специальных библиотек, в то же время здесь сосредоточивается 23,3% фонда научных книг и 17% научных журналов. В статье числовыми данными показывается участие отдельных университетских библиотек в государственном спецлитературном снабжении (величина фонда, число заказанных журналов, затраченная на комплектование сумма денег, кадровый состав, число межбиблиотечных абонементов). Большинство университетских библиотек кроме традиционных функций выполняет важную роль в спецлитературном снабжении одной или другой территории или отрасли науки, часто в более высокой пропорции, чем разрешали бы их цифровыми данными выражаемые возможности. Некоторые университетские библиотеки обеспечивают информационный поиск из больших международных баз данных в режиме online а также ИРИ на магнитных лентах. (стр. 467–474.)

МАДЕР Бела: Университет и его библиотека. – Университетские библиотеки служат работе обучения университета, но в то же время они являются и исследовательскими институтами, а кроме этого они обеспечивают свои услуги также и внештатным специалистам и другим учреждениям. В то же время руководящий орган университета считает университетские библиотеки только одним из мест образования и воспитания студентов. Невыяснен статус университетских библиотек внутри университета, проблематична и связь центральной библиотеки с библиотеками, входящими в ее сеть. Неопределены формы научной деятельности университетских библиотек, имеется резкая разница между зарплатами кадров, входящих в состав университета и библиотеки. Хотя связь между руководством библиотеки и руководством университета в большинстве случаев удовлетворительна, однако университетские библиотеки ожидают большей роли, большей возможности вмешательства и большего почта от университетов. (стр. 475–485.)

ФЕНЕШ Миклош: Оснащенность университетских библиотек. – Автор сравнивал данные комплектования университетских библиотек, их материальную и техническую оснащенность, размещение и кадровый состав с данными исследования подобной тематики от 1974 г. Фонд университетских библиотек показывает тенденцию понижения по сравнению с специальными библиотеками. Хотя суммы на комплектования между 1974 и 1983 гг. постепенно повышались, но повышение не могло уравновесить повышение цены книг, и это привело к понижению объема приобретения книг и журналов из валютной области. Библиотеки лучше использовались возможностями межбиблиотечного абонемента и предоставления копий. Но это последнее затруднила плохая техническая оснащенность и застарелый машинный парк университетских библиотек. Неудовлетворительна работа телефонной сети, телекс встречается в этих библиотеках только местами, не хватает перфоленточного пишущего автомата, микрофильмирующей установки и читательского аппарата, а также периферийного устройства ЭВМ и т.д. Здание большинства университетских библиотек нуждается в модернизации, их основная площадь не удовлетворяет нормативам. Положение невозможно улучшить тем, что за последние годы были завершены шесть и усовершенствованных библиотечных зданий. Неудовлетворительна также и кадровая оснащенность университетских библиотек. (стр. 486–498.)

НЕМЕТ Жофия: Обслуживание читателей в университетских библиотеках и студенты. – Важной задачей обслуживания читателей в университетских библиотеках является формирование навыков пользования научной литературой у студентов. Для этого благоприятные условия дает создание ориентированной на читателя системы университетской библиотеки. В отечественных университетских библиотеках уже два десятилетия работает система спецреферентов. Регулярные уроки по пользованию библиотекой и преподавание спецлитературных знаний много помогает студентам в подготовке. В информировании студентов

надо осуществлять комбинацию элементов, дающих информацию и элементов преподавания пользования информационными средствами. Это дает возможность на более непосредственную и целенаправленную связь между читателем и библиотекарем. Другие благоприятные факторы (напр. богатый выбор фонда со свободным доступом, охватывающее количество конспектов, гибкая политика абонементов, информационная служба у каталогов) усиливают влияние подготовки пользователей. (стр. 499–507.)

ХИЛЛЕР Иштван: Собрания университетских библиотек по истории университета. – Сохранение и развитие собраний по истории университета испорченных во время войны, возникло в конце пятидесятих годов. Параллельно с исследованиями по истории высшего образования начался сбор предметных и письменных памятников, и исследование и обработка источников. Некоторые университеты в интересах сохранения архивного материала получили право специального архива. В семидесятых годах уже в связи всей университетской сети сформулировалась потребность в сборе документов об истории высшего образования. Анкетным опросом охватили собрания по истории университета, их расположение, методы сбора и обработки материала и т.д. В результате выяснилось, что большинство университетских библиотек считает важным решение этой задачи. (стр. 508–513.)

ГОМБА Сабоцнэ: Международные связи университетских библиотек. – Автор занимается двумя традиционным (международный книгообмен и межбиблиотечный абонемент) и одной новейшей (связь в режиме online) формами межбиблиотечных отношений. Наши университетские библиотеки имеют широкие международные связи, обменные связи немножко падали в последнее время, но все еще дают возможность на приобретение изданий без валют. Межбиблиотечный абонемент значительно возрос, но снабжение литературой все еще происходит на традиционных транспортных каналах, а это замедляет время доступа литературы. Необходимость создания служб online является все больше настоятельной. Нескольким университетским библиотекам (Университет химической промышленности в г. Веспрем, Технический университет по тяжелой промышленности в г. Мишкольц, Университет в г. Дебрецен) уже построило свою связь с некоторыми зарубежными базами данных, но в дальнейшем развитии нуждается создание отношений с базами данных в области общественных наук. В будущем университетские библиотеки не могут обойтись без регионального, государственного и международного сотрудничества. (стр. 514–517.)

ЧОЛНОКИ Дьезе: Мысли о трудностях университетских библиотек. – Направления развития университетских библиотек надо приспособлять к представлению будущего библиотек и ожидаемому направлению развития высшего образования. Три критических области: проблемы, связанные с ростом фондов (хранение, размещение), необходимость технического развития и снабжение с квалифицированными кадрами. Рост фондов замедлился из-за комплектования, требующего валют; и уже встречается медленное ухудшение качественного уровня фондов. Улучшение положения можно ожидать от сокращения параллельности в приобретении, от намечания границ профилей и сохранения фондов по научным отраслям и типам документов, от создания библиотек-депозитарий. Можно представлять и создание библиотек с двойной функцией (городской – университетской). Неотложно техническое развитие университетских библиотек. Кроме использования ЭВМ задачей будущего является защита хранения фондов, транспортировка фонда и техническое развитие в области обслуживания читателей. Для этих цел возле центральной поддержки надо повышать и пропорции местных материальных источников. Кадровый состав университетских библиотек в одно время является низко- и высококвалифицированным. В будущем надо повышать число студентов библиотечного факультета, в тематике обучения большей роли надо придать информатике, библиотечной технологии и методике и исследований. Необходимы будут и специальные курсы и посттравуальное обучение. (стр. 518–521.)

ФЕНЕШ Миклош: Деятельность Совета директоров университетских библиотек, 1955–1983. – Автор показывает 30-летнюю деятельность совета директоров университетских библиотек в хронологическом порядке. Хронология верно отражает актуальные проблемы и задачи университетского библиотечного дела. Повторяющиеся темы совещаний: координация приобретения книг и журналов из валютной области, кооперация специальных библиотек, связь университета и своей библиотеки, кадровые планы, снабжение научной литературой и техническое развитие и т.п. (стр. 522–532.)

ГОМБА Саболчнэ: Главные направления в развитии университетских библиотек. – Обзор литературы о положении нескольких актуальных тем: использование вычислительной техники, создание интегральной структуры университетских библиотек, модел специальных собраний или альтернатива "студенческой библиотеки", роль поиска литературы в режиме online в усовершенствовании справочно-информационной работы, и вопросы строительства университетских библиотек. (стр. 533–544.)

Обзор

ТОТ Андраш – ВЕРТЕШИ Миклош: A Budapesti Egyetemi Könyvtár története. Historia Bibliothecae Universitatis Budapestinensis. (История библиотеки будапештского университета.) 1561–1945. (Вр. Egyetemi Könyvtár, 1982. 585 p.) (Рец.: БЕРЕЦКИ Ласло.) (стр. 545–549.)

Stock relegation practice in academic libraries in North East England. (Пусть сожигаем книги? Дилемма книгоиздательства.) Sunderland. Library Ass. Univ. College and Research Section Northern Group. 1982. VI, 63 p. (Рец.: С. КИШШ Чаба.) (стр. 550–553.)

The academic library in times of retrenchment. (Университетские библиотеки в эпохе экономии.) (Ed. Colin Harris, Lesley Gilder. London, Rossendale, 1983. 110 p.) (Рец.: ХЕГЕДЮШ Петер.) (стр. 554–557.)

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

BALLOTS	Bibliographic automation of large library operations using time-sharing system – Gyarapítási és katalogizálási műveletek gépesítése nagykönyvtárakban időosztásos rendszerben (USA)
BLLD	British Library Lending Division – A Brit Nemzeti Könyvtár Kölcsönzési Osztálya
COPOL	Council of Polytechnic Libraries (Nagy-Britannia)
DIALOG	A Lockheed cég (USA) által kidolgozott információkereső nyelv, automatizált infor- mációs rendszerek részére
IK NSIR	Ipari Katalógusok Nemzetközi Speciális Információs Rendszere
INIS	International Nuclear Information System
ITK	Irodalomtörténeti közlemények
LISC	Library and Information Services Council
NMEKK	Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Miskolc
NTMIR	Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Rendszer
OSZIR	Országos Szakirodalmi Információs Rendszer
OULCS	Ontario Universities' Library Cooperative System
SCONUL	Standing Conference of National and University Libraries (Nagy-Britannia)
SIBIL	Système intégré pour les bibliothèques de Lausanne
SOTEKK	Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Budapest
VVEKK	Veszprémi Vegyipari Egyetemi Központi Könyvtára

BEVEZETŐ

Az egyetemi könyvtárak világszerte a tudományos kutatás jelentős bázisai. Állományokkal, szolgáltatásaikkal kiemelkedő szerepet játszanak hazájuk könyvtári rendszerében; egyetemi rendeltetésük mellett sokuk nemzeti (tartományi, városi) vagy szakkönyvtári stb. feladatokat is ellát a világ minden táján. Gyűjteményes kötetek, folyóiratok célszámai, konferenciák jelzik: az egyetemi könyvtárak e kettős arculata nem hogy elkopott volna, hanem inkább új tartalommal gazdagodott.

Nem olcsó mulatság sem az oktatás, – és különösen a felsőoktatás – sem pedig a könyvtárak fenntartása, s ha már van egyetem, amely nem létezhet könyvtár nélkül, olcsóbb e könyvtárakat fejleszteni, funkciójukat kiterjeszteni, mint újakat felállítani. A mindennapi tapasztalatok megnyugtatóak: az egyetemi feladatkört nem gátolja az egyetemen kívüli tevékenység, sőt erősíti, hiszen az egyetemi oktatók, mint könyvtárhasználók előnyösebb helyzetbe kerülnek. Ez a magyarázata annak, hogy több fejlett országban is, ahol az egyetemi könyvtárak a könyvtári rendszer szilárd oszlopai (például USA, Ausztria, NSZK) a könyvtárak számítógépes hálózata – akár alulról, szinte spontán jöttek létre, akár felülről, tervszerűen fejlesztették ki – az egyetemi könyvtárakra épült.

Hosszú ideig az egyetemek nálunk is a tudományok művelésének uralkodó műhelyei voltak, könyvtáraikat pedig a legtekintélyesebb gyűjteményekként tartották számon a szakemberek a negyvenes-ötvenes évek fordulójáig. Ekkor fogalmazódott meg a hazai tudánypolitika új jelmondata: „az egyetem oktasson, a kutatóintézet kutasson”, melynek nyomán a kutatóintézetek hálózatát építették ki és szerelték fel.

E káros jelmondat máig is kiheverhetetlen törést jelentett az egyetemi könyvtárak életében. Hiszen ebből az elvből következett, hogy az egyetemi könyvtárak ne gyűjtsék pl. az elsődleges kutatási eredményeket tükröző (primér) irodalmat, illetve ne foglalkozzanak korszerű feltárással, – kivonatolással, szétsugárással stb. – vagyis dokumentációs tevékenységgel. Ezekre külön szakmai dokumentációs központokat, s velük párhuzamosan országos feladatkörű, központi jellegű (orvosi, mezőgazdasági, műszaki majd pedagógiai) szakkönyvtárakat állítottak fel ahelyett, hogy az egyetemi könyvtárakat tették volna alkalmassá e feladatokra. (Egyedül a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára látott el az Országos Közgazdasági Dokumentációs Központ megszűntetése után központi jellegű dokumentációs feladatokat – nagy erőfeszítések árán.) Nemcsak az egyetemi könyvtárak rangfosztása következett be ekkor, hanem pazarlás is kezdődött, mivel azóta párhuzamos könyvtárakat kell fenntartani, hiszen az oktatás és a tanulás nem nélkülözheti a könyvet, a könyvtárat. Persze, a dotáció felosztásakor az egyetemi könyvtárak a háttérbe szorultak. Szükség szerzési kereteikből a tankönyveken

kívül a külföldi szakirodalomnak csupán egy elenyésző töredékére futotta; műszaki fejlesztésük a tervezéseken alig jutott túl, a növekvő helyhiány több könyvtárban az olvasót és a könyvtárost egyaránt gyöttri, az állományt pusztítja, de különösen fájdalmas a bérezésbeli elmaradásuk a nem-felsőoktatási jellegű országos központi könyvtárak mögött.

Jóllehet már a hetvenes években történtek lépések az egyetemi oktatás és kutatás egységének helyreállítására, ennek végigvezetése meg is kezdődött, de az egyetemi könyvtárak rehabilitálása az időközben bekövetkezett gazdasági nehézségek és restriktív intézkedések miatt igen vontatottan halad. Sajnálatos módon a hazai könyvtárgépesítési terv megvalósítása elodázódott, s ez több okból is csalódást kelt az egyetemi könyvtárakban és fonák helyzetet idéz elő.

Az egyetem a jövő hordozója, hiszen a ma hallgatója a holnap szakembere, aki szakmájának rohamos fejlődésével és a szakirodalomban tükröződő haladásával lépést kell hogy tartson. E permanens önképzést-tájékoztatást, annak forrásait és korszerű módszereit pedig egyetemi évei alatt kell elsajátítania – mégpedig a könyvtárban. Nem közömbös tehát az egyetemi könyvtárak felszereltsége, berendezése, a könyvtárosok ismeretköre, magatartása – a könyvtár egészének megjelenése, atmoszférája. Vajon milyen érzés fogja el az általános iskolában számítógéppel játszadozó, a középiskolában már programokat gyártó golyát, amikor először lép be málladozó falú, kopott bútorzatú, agyonzsúfolt egyetemi könyvtárába, ahol a korszerű technika az írógépnél végződik, s ahol minden egyes könyv címét az elaggott katalógusból kényszerül kiírni és a jobb sorsra érdemes könyvtárostól a raktárból kérni – holott korábban az ifjúsági (iskolai, közművelődési) könyvtárban már megszokta, hogy kedvére turkáljon a szabadpolc gazdag kínálatában?

Az egyetemi könyvtárak a számítástechnikától sokat vártak. Többek között ügymenetük gyorsulását, munkaerőgondjuk enyhülését, s ami a lényeg: olvasóik jobb, pontosabb kiszolgálására új szolgáltatások egész sorának bevezetését, valamint második szerepkörük – amelynek ellátása ma sok akadályba ütközik – kiteljesedését, amely az ország szellemi kapacitásának eredményes mozgósítását döntően elősegítené. (Uram bocsá' még a sokat emlegetett public relations eszközeivel is élhetnének!) De a gépesítés elmaradása, elodázása az egyetemi könyvtárakat a hálózat vonatkozásában is érzékenyen érinti. Az intézeti, tanszéki, klinikai, diákotthoni stb. könyvtárak elaprózottsága sok-sok gondot okoz, sok munkát, adminisztrációt kíván, jelentős munkaerőt köt le. Az eredmény mégis kétséges: e kis – ám a maguk területén mégis értékes – gyűjtemények valójában szinte hozzáférhetetlenek, nem jutnak az irodalomellátás vérkeringésébe. A jövő: az integrálás, amint azt a sikeres külföldi példák is bizonyítják. A szoros szervezet, esetleg az összevonás elkerülhetetlen, de csak akkor, ha e kis könyvtárak használóit korszerűbb módszerek alkalmazásával kárpótolni lehet „elvett” könyvtárukért.

Az egyetemi könyvtárak – érthetően – ritkán hallatnak magukról, ezért a köztudat ma is úgy véli, hogy e könyvtárak csupán a hallgatók és az oktatók rendelkezésére állnak, s ahová a kívülállóknak protekcióval lehet csak bejutni. A sajtó és a többi tömegkommunikációs eszköz is ezt sugallja: legföljebb a régiségekkel ismertetik meg a nagyközönséget, de nem gondolnak arra, hogy élő, nyilvános egyetemi könyvtárat mutassanak be. Pedig szinte minden egyetemi könyvtár hatósugara – kisebb vagy nagyobb mértékben – kiterjed a falakon túlra. Valamennyi egyetem könyvtára nyilvános jellegű; jónéhány – első-

sorban az agrár- és orvosegyetemek – részt vállal az adott régió szakirodalmi ellátásában, négy könyvtár pedig a hagyományos alapszolgáltatásokon túlmenő aktív tájékoztatással vesz részt az országos szakirodalmi ellátásban, sőt információs központként tevékenykedik.

A könyvtár az egyetem nem oktatási jellegű szervezeti egysége, amelynek azonban szükségszerűen bizonyos önállósággal kell rendelkeznie. Nem mindegy azonban az önállóság foka, mértéke és minősége, az, hogy az egyetem vezetői hogyan értelmezik ezt a viszonylagos önállóságot, megértik-e szükségszerűségét. A kapcsolat minősége kettőn áll. Függ attól, hogy milyen a könyvtár összeteljesítménye, ami ha tovább boncolgatjuk – nem kis mértékben az igazgató aktivitásán, tudásán múlik. Kérdés azonban, hogy a másik fél, az egyetem hogyan értékeli könyvtárát, annak működését. Ettől is függ, hogy mint „nem oktatási szervezeti egység” a karokkal egyenrangú vagy alárendelt helyet foglal el az egyetemi hierarchiában.

Fontos – sőt döntő – az egyetemmel való együttélés, a mindennapi életet és a könyvtári közérzetet meghatározó kapcsolat az egyetemmel, az egyetem párt-, tömegszervezeti és állami vezetőivel, testületeivel; a könyvtár helye az egyetem rendszerében (a könyvtári tanácsok működése, hatásköre, aktivitása stb.).

Nem ritka, hogy harcolni kell az egyetem érdekeiért az egyetemmel szemben! Ez még a „legjobb” egyetemeken is előfordul; ott ahol egyébként sokra becsülik a könyvtárát. Az „éretted harcolok, nem ellened” a gazdasági recesszió idején felélénkült az egyetemi dotációk felosztásakor és helyenként ki is éleződött ott, ahol az egyetem a könyvtári beralapot valamilyen módon csorbítja (például könyvtári álláshelyeket máshol használnak fel, a bérmaradvány kisebb-nagyobb hányadát elvonják, az évenkénti bérfejlesztésből lecsípnek stb.).

Konfliktusok forrása lehet az is, hogy eltérő a könyvtárosok, illetve az oktatók feladatköre, munkarendje, szabadságuk időtartama, bérezése stb. Természetesen mások a követelmények is. A könyvtároskodásban két szakma ötvöződik: a könyvtárosi és az adott könyvtár profilja szerinti szakirányú képzettség. Mivel az erre vonatkozó jogszabály hatályát veszítette, az utánpótlás is e két területről verbuválódik – az adott munkakörtől függően. Ám a magával hozott képzettségét ki kell egészítenie a másik szakterület ismereteivel. Ily módon helytálló az a megállapítás, hogy a könyvtárosoktól többet követel meg az egyetem, ugyanakkor kevesebbet fizet. S ami a szabadság időtartamát jelenti: a pályakezdő tanársegéd szabadsága jóval több, mint például a könyvtár négy évtizedes munkaviszonnyal rendelkező tudományos munkatársáé, vagy akár az igazgatójáé.

Az egyetemi könyvtár az egyetem szervezetébe tartozik, ugyanakkor nyilvános is és az országos könyvtári rendszer része: ez is konfliktusok forrása lehet. Az oktatók néha sérelmezik, hogy nem egyedüli használói a könyvtár állományának, s ki kell adják kezükből a könyvet, ha „külső” olvasó kéri.

Az 1976. évi 15. számú tvr. szerint a fenntartó határozza meg a könyvtár feladatait, köztük az országosat is (?). Ezt, valamint a nyilvános jelleget a szervezeti szabályzat is rögzíti, a költségvetési juttatáskor a gazdasági szervek, illetékesek mégis gyakran figyelmen kívül hagyják.

E célszám gondolatának születésekor felmerült a kérdés: vajon kiket szólaltasson meg és kikhez szóljon? A szerkesztői attitűdöt meghatározó válasz igen gyors volt: tapasztalt vezető könyvtárosok szóljanak mindazokhoz, akiknek közük van az egyetem könyvtárához: fenntartókhoz – egyben használókhoz –, irányítókhoz és természetesen könyvtárosokhoz – a jobbítás szándékával. Mondják el gondolataikat s cövekeljék ki a haladás útját; adjanak az egyetemi könyvtárpolitika alátámasztására olyan gondolatokat, amelyek olykor talán – ma még – vitathatók, ám feltétlenül előremutatók. Bár nagy különbségek vannak az egyetemi (jellegű) könyvtárak között mind az állományuk mértékében, mind a létszámukban, – a gondok szinte azonosak.

A tanulmányok tartalma és a szerzők munkahelye önmagában is jelzi: az elmúlt évtizedekben átrendeződött az egyetemi könyvtárak értékrendje. Nagy múltú egyetemi könyvtárak súlyos válságban vannak, s akad, akit gondja teljesen megbénít. Ugyanakkor alig néhány évtizedes múltú könyvtárak aktivitással, kikristályosodott gondolatokkal vesznek részt a közös munkában, a közös jövő szövögetésében.

A tanulmányok felölelik az egyetemi könyvtárak legfőbb sajátosságait. A követendő út, a jövő néhol halványabban, néhol határozottan kibontakozik. Van, aki csupán helyzetképet tár az olvasó elé, mintegy jelezve: önmagukban a csokorba gyűjtött gondok-bajok megoldása is megrajzolja a haladás irányát.

A falakon túli tevékenységnek viszont kevés teret szentel e célszám, (mivel e jelentőségükben tevékenységük nem különbözik más könyvtárakétól) a hangsúlyt inkább a belső tevékenységre, az egyetemen belüli életre helyezi.

Az egyetemi könyvtárak tevékenységének részterületei a szakirodalmi kutatás oktatásától az egyetemtörténeti különgyűjteményekig helyet kaptak – ha nem is egyforma hangerővel. Az időszerű kérdéseket – egy kivételével – a szerzők jobban kidomborították. Az egyetemi könyvtárhálózatokról szóló tanulmány nem készült el – a felkért szerző Héberger Károly elhunytja miatt.

* * *

Értelmezésem szerint a vendégszerkesztő kötelessége, az ügy érdekében rámutatni a neuralgikus pontokra, amelyekről a szerzők szemérmesen hallgatnak. Ugyancsak a vendégszerkesztő feladata az ajánlás és a tanulmányok – témakörök – közti esetleges hézagok kitöltése a rendelkezésre álló terjedelemben, néha csak félmondattal, sőt: csupán írásjellel (!) utalva arra, ami oldalakat érdemelne. (Ezért az előszó első része.) Mégis, azzal a reménnyel bocsátja útjára e számot, hogy annak tanulmányai a figyelmet az egyetemi könyvtárakra irányítják és elősegítik annak a tisztánlátásnak a kialakítását, amit az új oktatási törvény a megnövekedett autonómiájú egyetemektől, a könyvtárpolitika alkotóitól és a felsőbb irányítóktól megkíván.

WALLESHAUSEN GYULA

vendégszerkesztő

az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsának
elnöke

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRAK SZEREPE AZ ORSZÁGOS SZAKIRODALMI ELLÁTÁSBAN

DÖMÖTÖR LAJOSNÉ

Az egyetemi könyvtáraknak az országos szakirodalmi ellátásban betöltött szerepét vizsgálva elvben minden olyan tevékenységet, szolgáltatást figyelembe kell vennünk, amelyet a könyvtár a fenntartó intézményben folyó oktatás, kutatás információigényeinek kielégítésén kívül, külső felhasználók érdekében végez.

Amikor az egyetemi könyvtár

- az állománygyarapítás során akár a beszerzendő művek példányszámáról, akár az egyetemi könyvtár szigorúan vett gyűjtőkörén kívül eső művek beszerzéséről határoz külső olvasók várható igényeinek figyelembevételével,
- tájékoztatást végez hagyományos vagy akár a legkorszerűbb, számítógépes módon az egyetemen túlra kiterjedő szakterület, illetve régió intézményei, szakemberei részére,
- dokumentumokat szolgáltat olvasótermeiben helybenolvasás vagy kölcsönzés keretében külső olvasóknak,
- a könyvtárközi kölcsönzésben eredeti vagy reprográfia formájában hozzáférhetővé teszi állományát az ország bármely részén található igénybe vevőnek,
- idegen nyelvű szakirodalom fordítását végzi más intézmények megrendelésére,
- tanfolyamok, bemutatók, egyéni tapasztalatcserék folyamán az egyetem falain kívül is terjeszti az információkeresés és a dokumentumszolgáltatás korszerű módszereit, közvetlenül részt vesz az országos szakirodalmi ellátásban, hiszen a felsorolt tevékenységek kifejezett célja a szakirodalom eljuttatása a kutatás, fejlesztés, termelés mindazon területeire, ahol a szakirodalmat, tudományos-műszaki ismereteket igénylik, hasznosítják.

A jelen írás az egyetemi könyvtárak részvételét az országos szakirodalmi ellátásban számadatokkal mutatja be.

Az adatok egy része két egyetemi könyvtártól kapott résztanulmányból^{1, 2, 3}, illetve a könyvtárak évi jelentéseiből származik. Nagyobb részük az 1983-ban megjelent *Statisztikai Tájékoztató. Szakkönyvtárak*⁴ című kiadványból való, amely az 1981. és 1982. évre vonatkozó számokat közli. (Sajnos nem volt mód az 1983. és 1984. éveket bemutató kiadvány felhasználására, de úgy gondoljuk, hogy az arányok azóta nem sokat változtak.) A statisztikai összeállítás, mely a könyvtárak által szolgáltatott adatok sokaságát egységes szempontok szerint közli, lehetőséget kínál arra, hogy összehasonlításokat

tegyünk az ország 860 szakkönyvtára és az egyetemi könyvtárak adatai között. Természetesen mindig tudatában kell lennünk annak a ténynek, hogy az országos statisztika azonos rovatába kerülő számok sem mindig takarnak azonos tevékenységet.

A statisztikai adatok (ld. 1. táblázat) azt mutatják, hogy az országban 860 a szakkönyvtárak száma, ebből 27 az egyetemi könyvtár, az összesnek 3,1%-a. Ennek a 3,1%-nak a birtokában van az országos szakkönyvtárlomány 23,3%-a és a szakkönyvtárak teljes folyóiratelőfizetésének 17,4%-a. A szakkönyvtárak állománygyarapításra fordított összegének 18,2%-a jut az egyetemi könyvtárakra. A szakkönyvtárakban dolgozók 16%-a az egyetemi könyvtárak alkalmazottja. Az állomány nagysága, az előfizetett folyóiratok száma, a gyarapításra fordított összeg és a könyvtári dolgozók száma a könyvtárak lehetőségeire jellemző adatok. Ezek a mutatók általában 20%-on aluli értéket mutatnak, az állománynagyságot kivéve, ami a nagy múltú egyetemek régebbi gyűjteményeivel magyarázható.

Lássuk ezek alapján, hogyan élnek lehetőségeikkel az egyetemi könyvtárak, milyen arányban vesznek részt az országos szakirodalmi ellátásban? Ezt legvilágosabban a *könyvtárközi kölcsönzés* keretében adott dokumentumok száma mutatja, hiszen ez az a szolgáltatás, amely teljes egészében külső igényeket elégít ki.

A 860 szakkönyvtár által küldött dokumentumok 27,3%-át az egyetemi könyvtárak szolgáltatták. Ha ezen belül a rendelkezésre bocsátás korszerűbb formájában, a xerox másolatban teljesített kölcsönzések számát vizsgáljuk, akkor még magasabb, 31,8%-ot kapunk, vagyis a szakkönyvtárak 3,1%-át kitevő 27 egyetemi könyvtár teljesíti valamennyi szakkönyvtár xerox másolatban nyújtott könyvtárközi kölcsönzésének kb. egyharmad részét.

Ezek az adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy az egyetemi könyvtárak a százaléokban kifejezett lehetőségeiknél magasabb arányban vesznek részt az országos szakirodalmi ellátásban.

A könyvtárközi kölcsönzésben küldött dokumentumok adatain kívül a könyvtárak egyéb szolgáltatásainak mutatói is azt bizonyítják, hogy jelentős az egyetemi könyvtárak külső igénybevételre végzett tevékenysége. Valamennyi könyvtárra vonatkozó egységes adatok nem állnak rendelkezésre, de az egyetemi könyvtárak évi jelentései tartalmaznak néhány jellemző számot.

Az egyetemi könyvtárak állománygyarapítási tevékenységét befolyásolja az, hogy általában nemcsak a szűken értelmezett egyetemi oktatás és kutatás bázisául szolgálnak, feladataik általában túlmutatnak a szűken értelmezett egyetemi oktatás és kutatás szolgálatán.

Nagy jelentőségű, kétségtelenül országos feladatot lát el a *Kossuth Lajos Tudományegyetem Központi Könyvtára* (KLTEKK), amikor „a 17/1976. tv. értelmében, mint nemzeti könyvtár gyűjti a magyarországi sajtótermékek köteleespéldányait és építi nemzeti gyűjteményét. Az 1952 óta megjelenő magyarországi kiadványok köteleespéldányként érkeznek a debreceni Egyetemi Könyvtárba”. A Könyvtár „a gyűjteményt kiegészíti az 1952 előtt megjelent hazai kiadványok megszerzésével. . . Összeegyezteti köteleespéldányszелеkciós és megőrző tevékenységét az Országos Széchényi Könyvtárral. . . korlátozottan válogatva gyűjti a külföldi hungarikákat. A Magyarország területén 1880 előtt készült

1. táblázat

A szakkönyvtáraknak és az egyetemi könyvtáraknak a tanulmány szempontjából kiemelt mutatói, valamint a könyvtárközi kölcsönzésben adott dokumentumok száma és százalékos aránya

	A vízszintes rovatban meghatározott típusú könyvtárak száma	Állomány-nagyság (könyvtári egység)	Előfizetett időszak kiadványok száma	Állomány-gyárapításra fordított összeg (mill. Ft)	Könyvtári dolgozók létszáma (fő)	Könyvtárközi kölcsönzés keretében adott dokumentumok száma (állományegység x alkalom)	A könyvtárközi kölcsönzés keretében xerox másolatban adott dokumentumok száma (címléirási egység x alkalom)
Szak-könyvtárak	860	42 548 215	174 458	472,9	5 650	136 411	61 868
százalék	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Egyetemi könyvtárak*	27	9 894 299	30 347	85,8	902	37 109	19 651
százalék	3,1	23,3	17,4	18,2	16,0	27,3	31,8

*A fenti statisztika az egyetemi könyvtárak adatai között öt főiskolai könyvtár adatait is tartalmazza.

nyomdatermékeket a Könyvtár a teljesség igényével gyarapítja, az 1850 előtti nemzeti anyagot archiválisan őrzi”.³

Az egyetemi könyvtárak szerepe jelentős, vagy kizárólagos lehet a régió, sőt egy-egy tudományág országos szakirodalmi ellátásában is. Pl. a *Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára* (MKKEKK), „a közgazdasági központ feladatait látja el. A könyvtár szolgáltatásait a közgazdák mind kutatási, továbbképzési, mind szakmai feladataik ellátásához igénybe veszik”, így a „gyűjtemény tartalmi összetételét, mennyiségi-minőségi színvonalát befolyásolja a külső olvasók nagy tábora is”.¹

Az egyetemi könyvtárak *tájékoztató szolgáltatásainak* fő feladata az, hogy áttekintést biztosítsanak a gyűjtőkörbe tartozó tudományok teljes világirodalmáról, tekintet nélkül arra, hogy ezek dokumentumai hol, milyen nyelven jelentek meg. Az igényes kutató a kutatási téma teljes irodalma alapján határozza meg azokat a dokumentumokat, amelyek feltehetően újabb ismereteket tartalmaznak, s melyek öt teljes terjedelmükben is érdeklik. Ezért az egyetemi könyvtárnak biztosítania kell az adott tudomány, szakterület világirodalmának kurrens és retrospektív áttekintését biztosító referáló folyóiratokat, indexműveket, az információkeresés hagyományos, nyomtatott eszközeit. Közvetítenie kell továbbá a szakterület irodalmát folyamatosan figyelemmel kísérő SDI szolgáltatásokat, végül hozzáférhetővé kell tennie a legkorszerűbb tájékozódást biztosító online szolgáltatásokat is. A szükséges visszakereső eszközök beszerzése, de különösen a jelentős beruházásokat igénylő számítógépes szolgáltatások létrehozása, működtetése csak akkor gazdaságos, ha az nem korlátozódik az egyetemi igények kielégítésére, hanem minél szélesebb körű, regionális, sőt országos célokat is szolgál.

A tájékoztató szolgáltatások legkorszerűbb formája az online információkeresés. A nemzetközi adatszolgáltató központok több száz adatbázisából, sok millió adatából a számítógéppel folytatott párbeszéd keretében bármely téma régebbi és új szakirodalmának jegyzékét el lehet készíteni, sőt faktográfiai adatokat is lehet így keresni. Az online szolgáltatás gyors, hatékony és viszonylag olcsó.

Az egyetemi könyvtárak közül a Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtárában 1982 óta üzemszerűen működik az online szakirodalomkereső szolgáltatás. 1983-ban 46 keresésből 17 (37%) külső megrendelésre történt. Más egyetemi könyvtárakban (NMEKK, KLTEKK) szintén küszöbön áll a saját terminálról végezhető online szolgáltatás, és távlati megszervezésével több helyen is foglalkoznak.

A szakirodalom folyamatos figyelésének elterjedt formája a mágnesszalagos adatárakon alapuló SDI szolgáltatás. Ilyet több egyetemi könyvtár is szervezett. Ha a könyvtár maga vásárolja külföldről az adattárat, akkor a szolgáltatás gazdaságossága érdekében feltétlenül terjeszti külső felhasználók minél szélesebb körében is.

A miskolci *Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára* (NMEKK) 1983-ban 73 témát figyelt a METADEX adattár mágnesszalagjain, ebből 35 (47,9%) egyetemen kívüli megrendelés volt.

A *Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtára* (VVEKK) SDI szolgáltatása a CASEARCH adattáron alapul. 1983-ban 131 témafigyelést nyújtott, ebből százat (76,9%) egyetemen kívüli felhasználók megrendelésére.

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára összesen 661 igénylőnek nyújtott SDI szolgáltatást, ebből 358 (54,1%) volt a külső igénylő.

A külföldi adatbázisok – beleértve a referáló lapokat, bibliográfiákat – nem minden tudományágban nyújtanak kielégítő tájékoztatást. Ilyen területeken a szakirodalmi információk előállítása (gyűjtés, széléktálás, tartalmi feltárás) és szétsugárzása – akár hagyományos, akár korszerű eszközökkel – az adott szakterület vezető, hazai könyvtárának kötelessége. Ilyen dokumentációs – információs feladatokat lát el a közgazdasági szakirodalom terén a MKKE Központi Könyvtára.

A legkorszerűbb információszolgáltatások mellett természetesen a hagyományos tájékoztató tevékenység is folyik az egyetemi könyvtárakban. Csaknem valamennyi szerkesztő gyarapodási jegyzéket, nyomtatott folyóiratkatalógust, disszertációjegyzéket stb. Ezek a kiadványok a saját állományukról adnak tájékoztatást, de nemcsak az egyetem oktatói és hallgatói számára, hanem az egyetemtől független, külső érdeklődők, szakemberek részére is.

Bármilyen korszerű is valamely információszolgáltatás, a felhasználónak szükséges dokumentumok hiánytalan rendelkezésre bocsátása nélkül a könyvtár nem tekintheti feladatát befejezettnek. A *dokumentumszolgáltatás* keretében is jelentős számú külső intézmény, olvasói igényeit elégítik ki az egyetemi könyvtárak, és ennek a szolgáltatásnak is van regionális, sőt országos jelentősége.

Az olvasók összlétszámához képest a külső olvasók aránya az egyes könyvtárakban: JATEKK 57,5%, SOTEKK 57,4%, BMEKK 14,4%, NMEKK 29,6%, VVEKK 10,7%, MKKEKK kb. 50%.

A *Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtárának* (SOTEKK) évi jelentése a külső igénybevételt jellemző adatokat azzal a szöveges megjegyzéssel egészíti ki, hogy a Budapesten működő, kb. 8000 orvos 40%-a a SOTE Központi Könyvtár olvasójának tekinthető.

1983-ban a *József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtárában* (JATEKK) az olvasótermek látogatóinak 32,2%-a, a könyvet kölcsönzők 47,7%-a külső olvasó volt.

A xerox másolatban teljesített dokumentumszolgáltatás adatai is jelentős külső igénybevételt mutatnak: JATEKK 16,6% (Ft-ban megadva), SOTEKK 12,6% (oldalban megadva), VVEKK 33,3% (kéresek számában megadva).

Több egyetemi könyvtárban a dokumentumszolgáltatás kiegészítőjeként *fordítóiroda* működik. Ez a szolgáltatás főleg egyetemen kívüli, külső igényeket elégít ki, hiszen az egyetemeken az idegennyelv ismeret általában olyan színvonalon áll, hogy a világnyelveken írt szakirodalom olvasása, használata nem ütközik különösebb nehézségbe. Két egyetemi fordító irodában, mely az OMIKK vidéki fiókjaként működik, a teljesített külső megrendelések aránya a következő: NMEKK 79%, VVEKK 95%.

Az egyes szolgáltatások külső igénybevételére vonatkozó adatok az egyetemi könyvtárak évi jelentéseit böngészve szedhetők össze. A VVEKK-ban olyan vizsgálat zajlott le, amely a komplex szolgáltató rendszer minden láncszemére kiterjedt, és azt mutatta meg, hogy a szolgáltatások milyen arányban oszlanak meg az egyetemi és a külső felhasználók között (*ld. 1. ábra*). Ebből megállapítható, hogy a szolgáltatások nagyjából egyharmad része közvetlenül az országos kémiai, vegyipari információellátás érdekében működik,

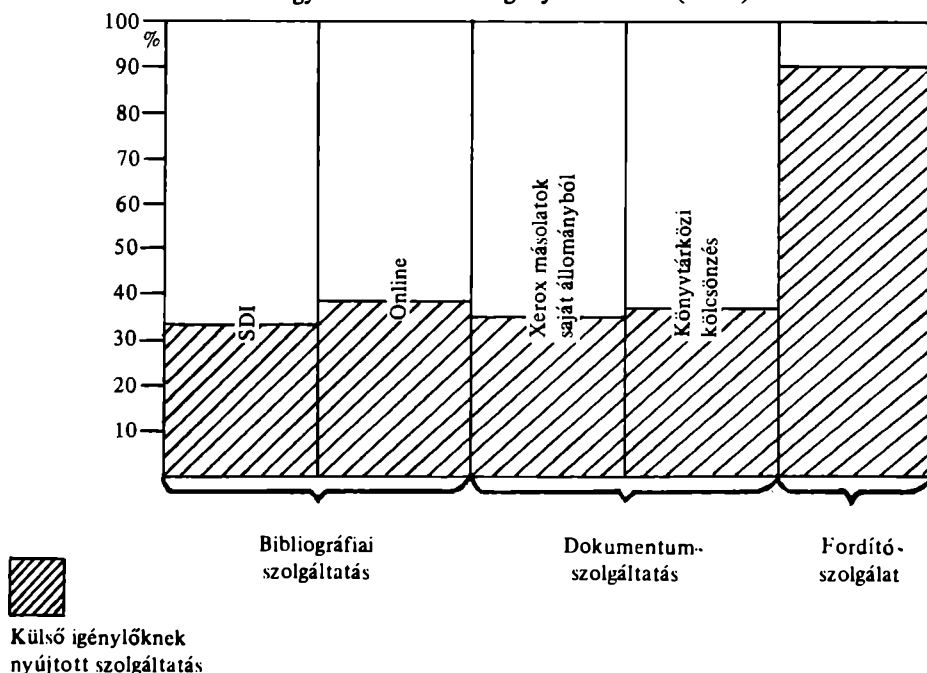
de a fordítószolgálat külső igénybevétele a már említett okok miatt jóval nagyobb mértékű.

Az egyetem falain túlmutató, külső intézmények érdekében is folyó, regionális, sőt országos érdekű tevékenység jó példája az NMEKK által szervezett vegyipari együttműködés. Ennek lényege az, hogy az egyetemi könyvtár „bázis könyvtára” a Borsod megyei vegyipari vállalatoknak. „Együttműködési szerződés értelmében a vállalatok termelési és műszaki fejlesztési feladataik jobb ellátása érdekében közös pénzalapból, közös használatra az egyetem Központi Könyvtárában szakirodalmi bázist hoztak létre”². Az együttműködés nem korlátozódik az állomány gyarapítására, hiszen a könyvtár az együttműködő partnereknek a tájékoztatástól a dokumentumszolgáltatásig, szükség esetén a fordításig, komplex szakirodalomellátást nyújt. A miskolci példa ezért is szerencsés, mert megmutatja, hogyan sokszorozódnak meg az egyetemi könyvtár erőforrásai, lehetővé téve végül az egyetem színvonalasabb ellátását is.

Ugyancsak komplex jellegű, országos, sőt nemzetközi jelentőségű feladat a KLTE Központi Könyvtáráé, amelyet mint a *Vállalati Irodalom Nemzetközi Specializált Információs Rendszer* kijelölt nemzeti szerve végez. Ez sokrétű tevékenységet jelent: a rendszer profiljába tartozó dokumentumok gyűjtését és megőrzését, a gyűjtött dokumentumokból egy sorozat eljuttatását a nemzetközi információellátásban hasznosítható szolgáltatás közvetítését, a mikrohordozón tárolt dokumentumok eljuttatását a hazai felhasználók számára.

1. ábra

A VVEKK szolgáltatásainak %-os megoszlása
az egyetemi és a külső igénylők között (1983)

Az egyetemi könyvtárak népgazdasági jelentőségű feladatai között kiemelkedő fontosságú az, amellyel a *szakirodalom használatának elsajátításában*, az önálló tájékozódáshoz szükséges jártasság és készség megszerzésében támogatják a hallgatókat. A végzett hallgatók aztán földrajzilag és szakmai szempontból is szétszóródnak, de az esetek egy részében személyes vagy hivatalos szakmai kapcsolatban maradnak az egyetemmel és könyvtárával. Így az egyetemi könyvtárak irodalomhasználatra nevelő hatása az egész magyar értelmiségre kiterjed.

Az egyetemi könyvtárak azonban közvetlenül is terjesztik az információkeresés és a dokumentumszolgáltatás korszerű módszereit a hazai szakemberek között. Ezt a célt szolgálják a különböző tanfolyamok, mint pl. a Veszprémi Vegyipari Egyetemen 1983-ban a gyógyszeripari mérnökök részére szervezett „diplomamegújító tanfolyam”. Ennek keretében sokszorosított jegyzettel támogatott tárgyként helyet kapott a kémiai információkeresés is. A VVEKK-ban 1984-ben rendezett mérnöktovábbképző tanfolyamon a résztvevők már az online keresést is gyakorolhatták. A korszerű információszolgáltatások ismertetése természetesen más szervezésben végzett bemutatásokon, vagy egyéni tapasztalatcsere keretében is megvalósulhat. Az információs kultúra terjesztését és magasabb szintre emelését jól szolgálják az egyetemi könyvtárak által összeállított szakirodalmi kalauzok, amelyek egy-egy tudományág legfontosabb segédkönyveit, folyóiratait, továbbá könyvtárait, kutatóhelyeit, gyakran még a tudományos munka módszereit is bemutatják a kezdő kutatóknak, az igényesebb szakembereknek.

A közölt számok néhány területen tükrözik az egyetemi könyvtáraknak az országos szakirodalomellátásban végzett munkáját. Ez a tevékenységük népgazdasági szempontból kiemelkedően fontos, mert az oktatás érdekében létrehozott épületek, berendezések, gépi felszerelések, a gazdag dokumentumállomány és főleg az egyetemen jelen levő és az egyetemi könyvtáron keresztül is érvényesülő magas szintű szellemi energia az egyetemen kívüli kutatás és fejlesztés, valamint a termelés érdekében a népgazdaság, a magyar társadalom egésze számára hasznosulhat.

A külső igénylők számára térítés ellenében nyújtott szolgáltatások az egyetemek és az egyetemi könyvtárak számára is hasznosak, hiszen ezek teszik lehetővé, hogy az egyetemi oktatás, kutatás számára is a legkorszerűbb és többnyire igen költséges szolgáltatásokat nyújthassa a könyvtár. Nem volna lehetséges világszínvonalú számítógépes SDI szolgáltatások megrendelése, fenntartása mindössze néhány tanszéki igény kedvéért, nem volna gazdaságos adatátviteli vonal kiépítése, a vonalbérlet fizetése, terminál, printer beszerzése, üzemeltetése csupán az egyetemi kutatások számára szükséges szakirodalomkeresések lebonyolítására.

Az országos szakirodalmi ellátás ügyéért felelős szervek és döntésre illetékes személyek bizonyára tisztában vannak azzal, hogy a szakirodalmi ellátás országos szintjének magasabbra emelése leggazdaságosabban, leghatékonyabban az egyetemi könyvtárak nagyobb mértékű fejlesztésével valósítható meg.

Ezek a könyvtárak viszonylag nehéz körülményeik ellenére jelenleg a számokkal is kifejezhető lehetőségeik (állománygyarapítási keretek, munkaerő stb.) mértékénél nagyobb arányban veszik ki részüket az országos szakirodalmi ellátásból.

Biztosra vehető tehát, hogy a fejlesztésükre fordított támogatás mértékénél nagyobb arányban növekednének a kifelé nyújtott szolgáltatásaik mennyiségben és színvonalban egyaránt.

Ha a társadalom a költő szavaival azt mondaná az egyetemi könyvtáraknak, hogy „Haladjatok, majd aztán pártolunk”, akkor joggal válaszolhatják, hogy jól láthatóan haladnak, folyamatosan bizonyítva az országos célok szolgálatát, kiérdemelték tehát a hatékonyabb pártolást.

IRODALOM

1. HUSZÁR Ernőné (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtár): Résztanulmány „Az egyetemi könyvtárak szerepe az országos szakirodalmi ellátásban” című témakörhöz. Kézirat.
2. Nehézipari Műszaki Egyetem Könyvtára. Összeállították: Bendzsák Istvánné, Nagy Géza, Nagy Gusztáv, Szabó Imréné. Kézirat.
3. GOMBA Szabolcsné: Az egyetemi könyvtárak szerepe az országos szakirodalmi ellátásban. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárára vonatkozó résztanulmány. Kézirat.
4. Statisztikai tájékoztató. Szakkönyvtárak. 1982. Budapest 1983. Tudományszervezési és Informatikai Intézet, 116 p.

AZ EGYETEM ÉS KÖNYVTÁRA

MADER BÉLA

A nagy múltú tudományos intézménynek, az egyetemnek és könyvtárának a hagyományok ereje által is meghatározott, ám a mindenkori kíváncsisághoz mindig igazodni törekvő kapcsolatrendszerét – a fejlődés egyes állomásaira is tekintettel – a maga teljességében egy rövid tanulmányban bemutatni reménytelen vállalkozás. Következésképpen, amikor hazai egyetemeink és könyvtáraik egymáshoz való viszonyának általános vonásait – a könyvtár nézőpontjából – felvázolni igyekszünk, csak azon tényezőkre térhetünk ki, amelyek a legerőteljesebben befolyásolják az egyetemi könyvtári munka alapvető kérdéseit s természetesen az ezekre adandó válaszokat is.

Hazai egyetemeink sorában egyaránt találhatók tudományegyetemek és szakegyetemek, immár több évszázados múltra visszatekintő s új alapítású intézmények. Könyvtáraik természetesen erősen kötődnek az anyaintézmény jellegéből, hagyományaiból adódó s a társadalmi munkamegosztás kívánalmaiból következő, az egyetemi munkát meghatározó adottságokhoz. Mint ahogy lényegi azonosságok mellett hazai egyetemeink mindegyikének sajátos arculata is van, könyvtáraik is sokban különböznek egymástól. Ebből adódik, hogy egyetem és könyvtára kapcsolata esetenként egyedi vonásokat mutat. A vizsgálódó előtt azonban hamar feltűnnek e viszony általános jellemzői is. Ezek felvillantása a célunk.

A funkció kérdései

Az egyetemi könyvtár létrejött pillanatától a legszorosabban kapcsolódik fenntartójához, az egyetemhez, amely egyben első számú használója is. A fenntartói kíváncsiság teljesítésének megítélése, a könyvtári tevékenység ellenőrzése és felügyelete ezért kezdettől fogva primer módon és áttételek nélkül jelentkezik kapcsolatukban. A könyvtárral szemben támasztott igények kielégítésének szintje a könyvtárhasználat bármely fokán azonnal és érdemben a tulajdonos felhasználó által ítélt meg, másfelől a könyvtár mint szolgáltató közvetlenül tájékozódhat alapfeladatairól. Ez a tény amellett, hogy elvileg csökkenti az egyetem és könyvtára közötti szellemi és gyakorlati kontaktus bürokratikus akadályait, magyarázattal szolgál arra is, hogy az egyetemi könyvtárak alapfeladatainak mibenléte soha nem tartozott a nagy elméleti vitákat kiváltó kérdések közé. A könyvtári alapszabályok 13. paragrafus 1. bekezdésében meghatározott¹ feladatok egyes lényegi elemei már a (legrégebbi egyetemünk Budára költöztetésével egy-

időben született) *Ratio Educationisban* is fellelhetők.² Változatlan a funkciók mindenkor meghatározásakor az a követelmény, hogy az egyetemi könyvtárak elsőrendű kötelessége az egyetemi munka szolgálata. Ez az alapkövetelmény az egyetemi könyvtárat szükségszerűen sarkallja arra, hogy az egyetem iránti társadalmi igények alakulását önmaga is kövesse, így az adott egyetem oktató-nevelő, kutató és tanulmányi, valamint közművelődési tevékenységét a maga sajátos eszközeivel segítse. S ahogyan az egyetem napjainkban a társadalmi és gazdasági élet számos területéhez szorosan kapcsolódik, úgy könyvtárának funkciói is mindinkább tekintélyes erőforrásának sokoldalú társadalmi hasznosítása irányába bővülnek. Ez a tendencia – amely az egységes hazai könyvtári rendszer megteremtését követően a közelmúltban erősödött fel – új elemeket hozott egyetem és könyvtára kapcsolatába is. A funkció új elemei ugyanis az eredeti, egyetem és könyvtára közötti közvetlen és egyedül meghatározó jellegű viszonyt új, részben áttételek formájában jelentkező momentumokkal színezik. Ezek sem az egyetemet, sem könyvtárát nem érték felkészületlenül. Az első lépés az egyetemi könyvtárak nyilvánossá tétele volt. (A régebbi alapítású egyetemek már korábban félig vagy egészen nyilvánosak voltak.) A nem egyetemi polgár olvasó megjelenése az egyetemi könyvtárat állományának és szolgáltatásainak a társadalom javát előmozdító kiterjesztésére, ugyanakkor a lehetőségek és igények közötti maximális összhang megteremtése érdekében bizonyos ökonómiaira ösztönözte. Az egyetem falain túl a felszabadulás után tett jelentősebb lépéseket az egyetem is, könyvtára is. A kezdeti túlzások (a könyvtár részéről pl. a közművelődési funkciók értelmezésében) lefaragása után az egyetemi könyvtár a hatvanas évek elejétől mindinkább megtalálja azokat a csatlakozási pontokat, ahol gazdag állományával, munkatársai felkészültségével a könyvtár jellegéhez illő módon vehet részt a társadalom könyvtári ellátásban: külső szakemberek és intézmények számára is nyújt szaktájékoztatót, rendelkezésre bocsátja a szakirodalmat, regionális – sőt: országos – feladatokat is vállal. A régebbi alapítású egyetemek könyvtárai fokozatosan nyitottabbá válnak, az újabb alapítású egyetemi könyvtárak pedig funkcióikat már e fejlődés által kialakított új értelemben fogják fel. Ez magyarázza, hogy számukra a régióval való kapcsolatok új formái természetesnek tűnnek, szoros együttműködést képesek kialakítani környezetük ipari, mezőgazdasági üzemével a kölcsönös előnyök alapján.³ Az új funkciók tapasztalatokban, felkészültségben, új módszerekben való gyarapodást eredményeznek, ami az alapfeladatok ellátásának színvonalára is visszahat. Az egyetemek vezetése, minthogy különösen a kezdeti időszakban az új funkciók ellátásához központi létszám- és bizonyos mértékű költségvetés-növelés is járult, nem ellenezte az egyetemen kívülre is nyújtott könyvtári szolgáltatásokat. A társadalom felé nyitás folyamatának jelentős iniciáló tényezője volt a művelődési kormányzat. Az egyetemek vezetése és a minisztériumi irányítás között is erősödtek a kapcsolatok, s ennek nyomán jórészt sikerült elkerülni az egyetemi könyvtárak kettős kötöttségéből (felelősség az egyetemnek, felelősség az országos szakmai felügyeletnek) esetenként adódó nehézségeket. Az új helyzetben a nemzeti könyvtár is közvetlenebb kapcsolatba léphetett az egyetemi könyvtárakkal: részben bevonta őket egyes központi szolgáltatások vállalásába, részben tudományos és módszertani szerve, a KMK tevékenysége nyomán egyes elméleti és módszertani kérdésekben egységesebb álláspontok kialakítására törekedhetett.

Meg kell jegyeznünk, hogy a vázolt külső feladatkörökre bőven lelünk külföldi példákat is. Közismert a szovjet egyetemi könyvtáraknak az egyetemen kívüli tudományos kutatást nagymértékben támogató szerepe, valamint mindkét német állam egyetemi könyvtárai működésében az egyetemi és a regionális feladatok szoros összefonódása. Példaként hozható fel az oslói vagy a helsinki egyetemi könyvtár, amely egyben az ország nemzeti könyvtára is. A skandináv államok egyetemi könyvtárai részt vesznek az országos jellegű együttműködésben, s az amerikai könyvtárügyben is számos példa mutat arra, hogy az egyetemek könyvtárai korábbi hatókörükön kívülre is kiterjesztik szolgáltatásaikat.

De túlságosan optimista képet festenénk, ha nem szólnánk arról is, hogy a könyvtárnak az egyetem falain kívüli tevékenysége néha az egyetemi vezetés nemtetszésével, következképpen – enyhén szólva – nem teljes támogatásával találkozunk. Az egyetemi vezetés általában támadhatatlan álláspontonról, az alapfunkciók féltéséből indul ki. Miért is látna szívesen a szélesebb kör számára nyújtott egyetemi könyvtári szolgáltatásokat, amikor – főleg az utóbbi évek gazdasági nehézségeinek közepette – egy-egy újabb feladat vállalásához könyvtára központi forrásokból sem anyagi támogatást, sem létszámfejlesztést nem kaphat. Meg kell mondanunk, hogy olykor a realitások (pl. a növekvő dokumentumárak miatt az egyetemi költségvetésből nagyobb hitelkeretet kellene biztosítani, a külső szolgáltatások fenntartására, adott esetben más egyetemi intézetek hátrányára), olykor bizonyos központi hibák (pl. a kifejezetten egyetemi érdekeket szolgáló szakfolyóiratok kiadása a külföldi rendelésekből) erre okot is szolgáltatnak. Az egyetemi könyvtárak technikai felszereltségének súlyos hiányosságai, az egy helyben topogás az országos számítógépes könyvtári rendszer kiépítésében számos egyetemi vezetőt arra ösztönöz, hogy nyomatékosan a belső, az egyetemi munka szinte kizárólagos támogatására próbálja korlátozni az egyetemi könyvtár feladatkörét. Ez az egységes könyvtári rendszer szempontjából visszalépésnek minősül; így az egyetemi vezetés s a könyvtári vezetés közt konfliktus alakulhat ki. Ámbár kiélezett formában még egyetlen esetben sem került erre sor, fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy megfelelő anyagi alapok híján a könyvtári szemszögből még oly logikusnak tűnő funkcióbővülések is konfrontációs tényezőkké válhatnak.

A struktúra kérdései

Az egyetem egészen belül részenként helyezkedik el az egyetem könyvtára. A központi könyvtár részjellege kettős vonatkozásban is fennáll: része az egyetemnek, és része az egyetem könyvtári hálózatának, még ha ez utóbbinak elvileg vezetője (központja) is. Vagyis a központi könyvtár egy kettős struktúra bonyolult szövevényében igyekszik megtalálni a helyét; különösen nehéz dolog ez a régebbi alapítású tudományegyetemen és egyes szakegyetemen. Az egyetem és könyvtára valójában egy olyan kapcsolatrendszerben létezik, amely magába foglalja az egyetemi vezetés és a központi könyvtár, az egyetemi szervezeti egységek és saját könyvtáraik, a központi könyvtár és az egyetemi

szervezeti egységek, valamint a központi könyvtár és a hálózatába tartozó tagkönyvtárak viszonyát.

Még egyetlen hivatalos dokumentum sem határozta meg egyértelműen és mind elméleti, mind gyakorlati szempontból kielégítően a központi könyvtár helyét az egyetem szervezetében. Strukturális hovatartozását illetően a legvilágosabb fogódzók talán a Ratio Educationis második, 1806-ból származó kiadása adja, amely „Az oktatási rendszer különféle kiegészítő szervei” c. főrése „Kiegészítő intézmények és tudományos gyűjtemények” szakaszában a könyvtárat említi első helyen.⁴ A ma egyetemi könyvtárosa e besorolással lényegileg szívesen egyetértene, hiszen a legújabb időszak hasonló szintű jogszabályai általában egyetlen szóval említik a könyvtárat, megengedvén működését.⁵ Nyilván vitatható, jogos-e, ha ilyen magas szintű szabályozásban véljük rendezendőnek az oktatás és kutatás egészét illetően bizonyos részletkérdésnek számító ügyet. Ezt látszik megerősíteni az is, hogy a könyvtári alapjogszabályok sem tisztázzák a helyzetet. Miközben a felsőoktatási intézmények belső szervezete az utóbbi két évtizedben különösen felélnékviták és sorozatos újraszabályozások tárgya, a terjedelmes szakirodalomban az egyetemi struktúra vizsgálói a könyvtárat mint szervezeti egységet csak elvétve említik. Találkozunk olyan nézettel is, amely az egyetemi könyvtárakat a „más jellegű” egyetemi szervezeti egységek körébe sorolja, s hozzáteszi: „ezt úgy kell értelmeznünk, hogy ezek az oktató-nevelő és tudományos munka ellátásához segítséget adnak, ezért nem tekinthetők általános vagy alapvető szervezeti egységeknek.”⁶ Az egyetemi könyvtár tehát „nem alapvető” szervezeti egysége az egyetemnek. De akkor mi lehet az egyetemen belüli jogállása, státusa? A kérdésre a közelmúltban elkészült új egyetemi szervezeti és működési szabályzatok sem adnak világos választ. Ezek általában az egyetemet karokra, központi intézményekre és hivatalokra tagolva, a központi könyvtárat a központi intézmények körébe sorolják. E sorban találhatók pl. a marxizmus-leninizmus tanszékek is, de a kollégiumok is. Ám e strukturális meghatározottság korántsem utal a jogállásra. Nem célunk, hogy látszólag formai elemeket okoljunk egyetem és könyvtára kapcsolatainak bizonyos nehézségeiért. De elgondolkodtató, hogy az egyetem alapvető szervezeti egységeinek jobb működését, az irányítás hatékonyságát stb. célzó szervezeti reformok az egyetem könyvtárát általában kikerülik, s lényegében évszázados helyén hagyják az egyetemi struktúrán belül. A jogszabályon alapuló egyetemi szervezeti és működési szabályzatnak egyetlen olyan mondata van, amely az egyetemi könyvtár egyetemen belül elfoglalt helyére fényt vet: e szerint a könyvtár igazgatója nem szavazati, csupán tanácskozási jogú tagja az egyetemi tanácsnak.

A probléma nem új. Az első egyetemi könyvtári konferencia idején, 1959-ben a szervezeti kérdéseket és kapcsolatokat tárgyaló ülészak bevezetőjében az OKT akkori elnöke így fogalmazott: „Az egyetem . . . , a használó tehát inkább élvezője, mint előírója azoknak a követelményeknek, amelyeket a könyvtárral szemben támaszthat. . . . Az a tapasztalatunk, hogy az egyetem érdekeit, a kutatás érdekeit a könyvtár sok esetben jobban képviseli, mint az egyetem. . . . Az egyetem nélkül, nem egyszer annak ellenére kellett a könyvtári követelményeket, szakmai érdekeket megvédeni. . . . A könyvtáraknak azt kell vizsgálniuk, hogy az elkövetkező fejlődési szakaszban mi lesz az egyetemek fejlődési iránya, és hol kell abban helyet foglalnia a könyvtárnak.”⁷ Az éles fogalmazáson azóta már

sokat tompíthatunk. De a lényeg változatlan: az egyetem akkor állapíthatja meg világosan és érvényesítheti hatékonyan követelményrendszerét a könyvtárral szemben, ha előzetesen tisztázta a könyvtár helyét, feladatkörét, eszközrendszerét és hatáskörét. És viszont: a könyvtár akkor szolgáltathat a legjobban, ha tisztában van saját lehetőségeivel és rendelkezik a tőle elvárt feladatok teljesítésének feltételeivel.

Az egyetem és könyvtára közötti kapcsolatok mindenkori színvonala egyszerre és együtt jellemző mindkét félre. Kölcsönös és szoros összefüggés van az egyetem tudományos súlya, teljesítménye, valamint a könyvtári szervezet és tevékenység színvonala között.⁸ A megállapítás szépséghibája – valós mivolta ellenére, – hogy általában a könyvtári fél fogalmazza meg. A pozitív irányú változások iránti igény a könyvtár oldaláról lép fel, s arra irányul, hogy az egyetemi könyvtárnak az oktató-kutató tevékenységben elfoglalt (vagy elfoglalandó) lényeges szerepét, s ennek megfelelő helyét elismertesse. Mivel ennek során a könyvtár többnyire szembe találja magát az egyetemi hierachiával, óhatatlanul bizonyos központi, adminisztratív szabályozó intézkedésektől várja helyének kijelölését. Tanulmányunkban ugyan már utaltunk a szabályozási tisztázatlanságokra, de meggyőződésünk, hogy a megoldás útja nem adminisztratív területen keresendő.

Az egyértelmű rendezést rendkívül nehézé teszi az egyetemi könyvtár azon sajátossága, amelyet a legtömörebben talán egy, az egyetemi könyvtárról írott amerikai monográfia fogalmaz meg: „The place of the library in the university community is partly academic and partly nonacademic. It operates as an intellectual activity yet it has many aspects that are of a purely routine or business nature.”⁹ Az egyetemi könyvtár helyének pontos kijelölése véleményünk szerint akkor válik lehetővé, ha egyetem és könyvtára között konszenzus alakul ki abban, hogy a könyvtár egész tevékenységén belül a szellemi (főleg szakirodalmi információs források felkutatását, beszerzését, feltárását végző, tudományos tájékoztatást nyújt s e munkája révén önmagában is ténylegesen oktató-tudományos jellegű) tevékenység az elsődleges, amelynek szükségszerű feltétele és kiegészítője a rutin-, illetve gazdasági jellegű teendők ellátása. (Csak jelzésszerűen említjük, hogy hasonló kívánalmakkal, törekvésekkel külföldön is találkozhatunk.) Számunkra is elgondolkodtatóak azok a megállapítások, miszerint az olyan közhelyek ellenére, hogy pl. a könyvtár az egyetem lelke, valójában a könyvtár a hagyományos egyetemi szervezetben eléggé magára hagyatott, s a lényegi döntéseket hozó egyetemi testületekben szava alig van.¹⁰

Álláspontunk egyértelmű: a könyvtár egyetemen belüli helyének keresésében nem a könyvtár adminisztratív „elöléptetését” kívánjuk, csupán a valós tevékenységének megfelelő érdemi hely kijelölését. Ez nem változtat azon, hogy fő feladata a szolgáltatás marad, s az egyetemi, s lehetőség szerint az állami érdekek szolgálata, a megelőzőnél magasabb fokon. Hiszen a gyakorlat tanúsága szerint a könyvtár helye, helyzete jelentős részben meghatározza a költségvetését, létszámhelyzetét, s mindez természetesen visszahat az egyetem oktató és kutató munkájának színvonalára is.

Szót kell értenünk az egyetem könyvtári hálózatának néhány szerkezeti problémájáról is. A központi könyvtár egy kari, intézeti, tanszékcsoporti, tanszéki stb. könyvtárakból álló hálózat központja. E hálózatnak szinte mindenütt mások a jellemzői, a modern egyetemi könyvtári törekvések azonban a centralizáció irányába mutatnak. Ez költségvetési, irányítási és személyzeti központosítást jelentene: a tagkönyvtárak a

központi könyvtárak mintegy kihelyezett részlegeiként működnek. A jelenben ehhez a célhoz közelebb állnak az újabb alapítású egyetemek könyvtárai; a régebbieknél a decentralizáltság hagyományai erősebbek, bár itt is vannak törekvések a központosításra. Miután a cél megvalósítása nem pusztán szervezési kérdés, hanem jelentős anyagi kihatásai is vannak (pl. új könyvtári helyiségek, raktárak létesítése, berendezése, visszamenőleges állományfeltárás, a szolgáltatásokhoz létszámbővítés stb.), megítélésünk szerint a jelen helyzetet az egyetemi könyvtáraknak még sokáig el kell fogadniuk. Ezt pedig az jellemzi, hogy az egyetem könyvtári bázisát képező két fő tényező közül az egyik, a központi könyvtár szakmai szempontból általában magas színvonalon és tervszerűen működik, míg a másik, a hálózat legfeljebb egyes elemeiben (pl. főleg a tanszék, illetve az oktatók mindenkori kutatásai irányainak megfelelő speciális szakirodalom beszerzése tekintetében) felel meg a követelményeknek. A központi könyvtárak hálózati részlegeinek néhány munkatársa a hálózat munkáját elsősorban módszertani útmutatásokkal képes segíteni, miközben a központi könyvtárak többsége a – saját költségvetésüknél esetenként jóval nagyobb – hálózati költségvetés felhasználásába, tehát az összkönyvtári állomány alakulásába érdemben nem szólhat bele. De egyéb ügyekbe sem, például szükség esetén létszámot nem csoportosíthat át, szolgáltatásokat nem írhat elő stb., tekintve, hogy a tagkönyvtár az intézet, tanszékcsoport, tanszék stb. vezetőjének hatáskörébe és személyi felelősségébe van utalva.

Könyvtári kérdésekben minden esetben a központi könyvtár s az adott egyetemi szervezeti egység vezetőinek egyetértésben kellene dönteniük és intézkedniük. A gyakorlatban ez elsősorban csak a rendszeres, jogszabályok által megkövetelt adminisztratív tevékenységekben (például leltárellenőrzések, selejtezések) valósul meg. A nem kielégítő kapcsolat következtében és a tagkönyvtárban tapasztaltak alapján az oktatók és a kutatók hajlamosak a központi könyvtárat, annak tevékenységét, személyzetét részben alá-, részben túlbecsülni.

A központi könyvtár és hálózata viszonyában meglevő tisztázatlanságok az egyetem és könyvtára általános viszonyán belül neuralgikus pontokként jelentkezhetnek, annál is inkább, mert a központi könyvtár – s erre több egyetemünk a példa, – egyszerűen nem tudja vállalni a felelősséget az általa „irányított” hálózatért. E kérdésben a központi könyvtárnak a szakmai érvek fokozott bevetésével az erősen eltérő álláspontok közelítésén kell fáradoznia, különösen a hálózati gyűjtőkör és szolgáltatások ügyében.

Az egyetemi és a könyvtári vezetés kapcsolata

Egyetemi könyvtáraink igazgatóinak többsége véleményével, álláspontja kifejtésével segítette tanulmányunk elkészítését. Ezekre már az előzőekben is építettünk, e fejezet pedig nagyrészt az ő véleményük sommázása.

Az egyetemi könyvtárak a rektor alá rendelten működnek, aki pénzügyi (költségvetési) kérdésekben és kinevezési jogkörét illetően a döntés jogát fenn is tartja magának. Általánosan jellemző, hogy a könyvtár többi ügyében az intézkedési hatáskört a rektor átruházza a tudományos rektorhelyettesre.

Tájékozódásunk alapján megállapíthatjuk, hogy a központi könyvtárak vezetői közvetlen feletteseikkel – néhány kivételtől eltekintve – nem csupán hivatali, hanem kifejezetten jó személyi kapcsolatban vannak; ennek előnyeit a könyvtárak több területen élvezik is. Az egyetem és a könyvtár vezetése között általában tanácsadó szervként működik a könyvtári tanács. Ennek összetétele hasonló a különböző egyetemeken: elnöke a tudományos rektorhelyettes, titkára általában a könyvtár igazgatóhelyettese, tagjai pedig a karokat képviselő professzorok. Évente egy-két alkalommal összeülve olyan kérdéseket tárgyal meg, mint pl. a külföldi folyóiratbeszerzések koordinálása, a szakirodalmi ellátottság kérdései, számítógépesítési program, a könyvtár beszámolója és munkaterve stb. A tanácsok működésének hatásfoka az utóbbi években – a konkrét gazdasági döntéseket igénylő kérdések számának gyarapodásával – nőtt, érdemibbé vált, érvénytelenítve a régmúltra vonatkozó, de sokáig helytálló megállapítást: „... ez a testület állásfoglalásával sohasem ártott a könyvtárnak, de olyan építő kritikát sem gyakorolt, ami elősegíthette volna a jobb munkát.”¹¹ Egyes egyetemeinken a könyvtári tanács feladatait a tudományos bizottság, illetve a karközi könyvtári bizottság látja el.

Az egyetemi tanács rendszeresen, három-négy évenként foglalkozik a könyvtár egész tevékenységével, egyes könyvtári rész kérdésekkel azonban sűrűbben is, a szükségletnek megfelelően. A könyvtárigazgatók megítélése szerint az egyetemi tanács általában megértéssel viseltetik a könyvtár és problémái iránt, ám ettől pozitív és negatív irányban is találunk eltéréseket. Egyes vezetők hangsúlyozzák, hogy e testület egyetemükön „igen szereti a könyvtárat”, s erőteljesen támogatja, de voltak olyanok is, akik az egyetemi tanácsot a könyvtár irányában kifejezetten közömbösnek ítélték.

Megismételjük: megállapításainkat a könyvtár, a könyvtáros szemszögéből tesszük, s a kép bizonyára változna, ha egyetemi vezető fejtené ki nézeteit a kérdésről. Könyvtárosként azonban úgy látjuk, hogy a megértés, a támogatás, a jó munkakapcsolat mögött elsősorban a könyvtár kezdeményező ereje rejlik; ami örömdetes. Másfelől viszont úgy tűnik, hogy az egyetemi tanács kíváncsi a könyvtár iránt megrekednek az általánosság szintjén, s többnyire a könyvtár kezdeményezését, elfogadását, megerősítését jelentik. Ez ugyan egyfelől a könyvtár szakmai kompetenciájának az elismerése, másfelől viszont az ember nem szabadul a gondolatától, hogy az egyetem létérdekeivel összefüggő problémákat az egyetemi tanács kizárólag a könyvtárat érintő kérdéseknek tekinti, amelyek megoldásához „segítséget”, „támogatást” nyújt a könyvtárnak. Az utóbbi nézet főként a gazdasági vezetést jellemzi. A valódi képhez hozzátartozik, hogy a megkérdozett könyvtárigazgatók többsége szerint a gazdasági vezetés is általában megértő és segítőkész a könyvtár iránt. De kaptunk olyan válaszokat is, amelyek szerint a kapcsolat formális, hivatalos, inkább ellenőrző jellegű, sőt arra is van jelzésünk, előfordul, hogy a könyvtári problémákat háttérbe szorítják.

Az egyetemi pártbizottságok időszakonként részleteiben is foglalkoznak a könyvtár tevékenységével és problémáival. A könyvtár számára ez mindig kedvező, mert a pártbizottságoktól nyert támogatás esetenként a költségvetés emelését, a személyzet növelését, egyes nagy programokban (pl. számítógépesítés) való előrelépést eredményezett. Az egyetemi szakszervezeti bizottságok az egyetemi könyvtárral mint önálló problémakörrel sehol sem foglalkoztak; ugyanez a megállapítás vonatkozik az egyetemi KISZ-

bizottságokra is. A hallgatók problémáit, panaszait a könyvtárak hivatalos formában elsősorban az ifjúsági parlamenteken, illetve az őket követő intézkedési tervekben érzékelhetik.

Az egyetemi könyvtárak helyét az egyetemen belül költségvetési függőségük is meghatározza. Úgy tűnik, hogy két nagyságrendi csoport alakult ki; a nagy egyetemek nagy könyvtárai az egyetemi költségvetésből évente meghatározott dologi (működési) hitelkeretet kapnak, a kisebb egyetemek kisebb könyvtárainál ilyen önálló keretek általában nincsenek. A beralapot illetően az a jellemző, hogy az előbbieket az összegytemi létszám-gazdálkodáson belül többnyire egy adott (s igen nehezen bővíthető) létszámkerettel s ennek bérével gazdálkodnak, míg az utóbbiak e területen is kevésbé önállóak. Mindkét vonatkozásban a nagykönyvtárak vezetése tervszerűbben dolgozhat, bár a lényegét illetően ugyanaz a helyzet: az adott egyetemi költségvetésből – ha ez változatlan szintű, vagy csökkenő mértékű, – bármely könyvtár költségvetését csak más egyetemi szervezeti egységek kárára lehetne növelni. Példákat inkább a fordítottjára találunk: az egyetem a könyvtár bérfejlesztési keretét csökkenti, s eléggé általános az is, hogy bérmaradványának csupán kisebb-nagyobb részét használhatja fel a könyvtár. A mindössze néhány fős kisebb könyvtárak azonban általában jól járnak: itt inkább kiegészíti néhány száz forinttal az egyetem a bér-, illetve jutalmazási keretet.

A hálózat fokozottabb centralizációja segíthetne e téren is, főleg a beszerzési keretek központosítása révén, a jobb elosztás megvalósításával. (Bár ennek is vannak hátrányai, hiszen a decentralizált tagkönyvtárak, amelyek az oktatási egység számára lebontott költségvetési előirányzat terhére működnek, most esetenként egyéb forrásokból – TUKU-FA, KK – is vásárolnak; központosítás esetén ezek veszélybe kerülhetnének.) Az egyetemi könyvtárak beszerzési hitelkereteinek növeléséhez alkalmanként az MM Könyvtári osztálya központi forrásokból is hozzájárul.

Az egyetemmel (elsősorban az egyetemi vezetéssel) való kapcsolat alakításában kiemelkedő szubjektív tényező a könyvtárigazgató személye. „Minden könyvtár legfőbb ékessége maga a könyvtárigazgató, aki nem csupán a gondjaira bízott könyvek legalaposabb ismerője, hanem ugyanakkor szaktudásának híre jól ismert a művelt nemzetek körében; aki bármely időben fogadni tudja a tudós vendégeket, . . . szakértő magyarázattal . . . rendelkezésükre áll . . .” – mondja a régmúlt oktatási szabályzata.¹² Mai körülmények között mindezt még azzal egészíthetjük ki, hogy a könyvtár vezetőjének kiváló könyvtári szakembernek, a tudományos életben és az egyetemen belül is elismert személyiségnek kell lennie, aki emellett diplomáciai érzékkel rendelkezik, aki kiküszöböli vagy feloldja az egyetemi és a könyvtárvezetés közötti ellentéteket, aki ért a vezetés művészetéhez.¹³

Kétségtelen, hogy az egyetemi könyvtárigazgatók tanácsa hosszú működése során pozitívan befolyásolta az egyes egyetemek és könyvtárak kapcsolatát. Működése lehetővé teszi a közös problémák informális megbeszélését, egybehangolt, operatív intézkedések előkészítését, módszertani kérdések tisztázását és a minisztériumi irányítás gyors, életközeli tájékoztatását.

Az egyetemi könyvtár mint tudományos intézmény

Az egyetemi könyvtárakban – különböző mértékű és intenzitású – könyvtári és egyéb szaktudományos kutatómunka is folyik. A nagyobb egyetemi könyvtárakat I. osztályú tudományos könyvtárrá minősítették, s nyilvánvaló, hogy „amikor . . . a tudományos könyvtáros sajátképpen 'gyakorlati' hivatásának eleget tesz, nem egyszerűen tudományos ismereteket alkalmaz a tiszta praxisban, hanem valójában a tudományról szóló tudományt műveli, s tevékenységének eredménye tudományos alkotás.”¹⁴ Az egyetemi könyvtárak tudományos, kutatási tevékenységének továbbfejlesztése tudánypolitikai cél,¹⁵ s könyvtárpolitikánk aktív és passzív kutatóhelyként is tekintetbe veszi.¹⁶ Mindezek alapján logikusan elvárható lenne, hogy az egyetem és könyvtára kapcsolatában a könyvtári kutatómunka, a könyvtár tudományos műhely mivolta meghatározó elem, jelentős tényező legyen, s megszabja a könyvtár helyzetét az egyetemen belül. Egyetemeink többsége azonban csak másodlagosan tekinti könyvtárát önálló, tudományos kutatóhelynek is; mindenekelőtt az oktató-nevelő munka egyik színtereként, támogatójaként számol vele, s csak bizonyos mértékig a kutatómunka támogatójaként. A megkérdozett egyetemi könyvtárak közül egyetlen válaszolta azt, hogy az egyetemen belül önálló kutatóhely is, további kettő utalt arra, hogy önálló kutatásokat is folytató intézménynek tekintik.

Az egyetemi könyvtáraknak mint tudományos intézményeknek „labilitása” (ami természetesen függ magától a könyvtártól, hagyományaitól, személyi összetételétől stb. is) szellemi kapacitásainak kihasználatlanságához s bizonyos tudományszervezési, irányítási nehézségekhez is vezethet. A könyvtári diszciplinában folyó kutatásokat ugyan részben számba veszik, e kutatások jellegéről, kihatásairól, eredményeiről azonban az egyetem hivatalos csatornákon keresztül lényegében nem szerez tudomást. Az egyetemi könyvtárban folyó egyéb szaktudományos kutatások (melyek nagy része elvileg szervesen kapcsolódhatna az anyaegyetemen folyó kutatásokhoz) többnyire csak személyes kapcsolatok révén épülhetnek be a kutatási tervekbe. Csupán néhány olyan esetről tudunk, amikor a könyvtár az egyetem közreműködésével kapcsolódik be egy-egy kutatási főirány munkálataiba. Következésképpen – annak ellenére, hogy a „tudós könyvtáros” kontra „könyvtáros könyvtáros” vita a jelenre már nem jellemző, – az egyetemi könyvtárak személyzeti politikájában a tudományos munkaerők helyzete még mindig tisztázatlan. Az egyetemi könyvtárban folytatott tudományos tevékenység fő jellemzője az, hogy „megengedett” a „könyvtári” feladatoktól függően, a megfelelő felkészültségű szakemberek azonban általában és jó esetben munkaidejük egyötöd részét (heti egy kutatónap) szánhatják rá. Ha viszont megvizsgáljuk a nagy egyetemi könyvtárak évi jelentéseinek a tudományos és publikációs tevékenységre vonatkozó fejezetét, azt látjuk, hogy teljesítményük vetekszik számos egyetemi tanszék, tanszékcsoporthoz hasonló tevékenységével.

Véleményünk szerint az egyetemi könyvtár tudományos működése egyetem és könyvtára kapcsolatában kiváló alap a szorosabb kötődésre, a könyvtár tudományos intézményi jellegének adott nagyobb hangsúly a tervszerű egyetemi könyvtári munka szélesebb körű kiaknázását eredményezné.

Az egyetemi könyvtáros helye az egyetemen

Az egyetem hagyományaival, tudós környezetével a mai napig komoly vonzerőt gyakorol a fiatal szakemberekre, s a tapasztalatok szerint „egyetemen dolgozni” akár illetménybeli hátrányokat is kiegyenlítő, rangot adó tevékenység, sőt hivatás. A könyvtárosokra is áll ez a tétel: a munka várhatóan tudományos jellege, közellét a tudományos és oktató műhelyekhez, a saját kutatásokhoz is felhasználható források bősége csábítja őt az egyetemi könyvtárba. Munkálkodása során azonban sajátágos ellentmondás alanyává válik: élvezi a társadalom (s a könyvtáros szakmai körök) az egyetem rangját megillető és saját tevékenységének köszönhető megbecsülését, miközben arra döbben rá, hogy az egyetemen belül másodrangú szereplőként ítélik meg. Ennek alapvető oka, hogy a hagyományos (és túlhaladott), az egyetemi munkát alap- és kiegészítő tevékenységekre osztó felfogás egyben hierarchikus különbségtételt is indukál. Ezt erősíti az egyetemi könyvtár helyének strukturális tisztázatlansága, s tudományos tevékenységi formáinak funkcionális bizonytalansága, s az utóbbiból eredően az egyetemi könyvtárak személyzeti politikájában megmutatkozó eltérő koncepciók. Közrejátszik az általános bérhelyzet is, amelynek következtében a középfokú munkakörök betöltése – itt az egyetem vonzása a fizetési hátrányok ellensúlyozásában már alig hat – általában nehéz; a felsőfokú képzettségű egyetemi könyvtáros tehát sok esetben rákényszerül arra, hogy nem tudományos jellegű munkát végezzen, ami könnyen kialakíthat az egyetemen belül olyan véleményt, hogy könyvtári munkára mindenki alkalmas.¹⁷ Ez az idestova negyedszázados megállapítás sajnos ma is érvényes: egy belső használatra készült, az egyetemi dolgozók helyzetét, életkörülményeit feltáró tanulmány¹⁸ az egyetemi könyvtárosokat az alkalmazotti réteg körébe sorolta. A könyvtárosi és tanári diplomával rendelkező, az egyetemi oktató- és kutatómunka területein naprakész ismeretekkel rendelkező, ezen ismeretei révén a könyvtár állományát tudományosan alakító, szaktájékoztatót s esetenként önálló kutatómunkát, bibliográfiai tevékenységet végző, a hallgatók szakirodalmi oktatásában részt vevő, publikáló könyvtáros, – mivel a hivatalos és általában az oktatói-kutatói, sőt olykor a hallgatói közvélemény is irodai alkalmazottnak tekinti, – még értelmiségi mivoltát is megkérdőjelezve érezheti. Megállapításaink élesek, de hűen tükrözik különösen a fiatal, két felsőfokú szakmai képzéssel rendelkező könyvtárosok többségének közérzetét. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy számos pozitív kivétellel is találkozhatunk. Az általános képet azonban nem ezek jellemzik, ezért szükséges, hogy a könyvtárosi munka szolgálat-jellegének változatlan fenntartása mellett a könyvtárosi hivatás tudományos és kutatói összetevője is jogos és elvárható megbecsülést nyerjen.

JEGYZETEK

1. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1976. évi 15. számú törvényerejű rendelete a könyvtárakról és a Minisztertanács 17/1976. (VI. 7.) számú rendelete a könyvtárakról szóló 1976. évi 15. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról.

2. Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Ford., jegyz. és mutatók: Mészáros István. Bp. 1981, Akadémiai K. 158. p.
3. Ld. pl. ZSIDAI József: Az egyetemi könyvtárak regionális együttműködése iparvállalatokkal. = Könyvtártudományi tanulmányok. 1975. Az egyetemi és főiskolai könyvtárak 2. országos konferenciájának anyaga. Bp. (1976), NPI. 125–128. p.
4. Ratio Educationis 351. p.
5. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1962. évi 22. számú törvényerejű rendelete a felsőoktatási intézményekről. 3. paragrafus 1. bek.: „Az oktató-nevelő munka, valamint a tudományos munka eredményességének előmozdítása céljából a felsőoktatási intézmények szervezetében könyvtárs, stb. . . . működhetnek.” E rendelet módosítása, az 1969. évi 14. számú tvr. egyáltalán nem szól az egyetem könyvtáráról, az oktatásról szóló 1985. évi törvénytervezetében a könyvtár elsősorban úgy szerepel, mint amelyet a tanulók, hallgatók használhatnak, s erre törekedniük is kell.
6. SZENTPÉTERI István: Az egyetemek belső struktúrájának szervezésméleti kérdései. = A felsőoktatási intézmények belső szervezete. Szerk. László Tivadarné. (Bp. 1975, FPK). 59. p.
7. Egyetemi könyvtári konferencia. Szeged, 1959. december 10–12. Bp. 1960, OSZK-KMK. 69–70. p. Kovács Máté elnöki megnyitója.
8. STOICA, Ion: Locul si rolul bibliotecii in complexul universitar. – Library role and place in universities. = Probleme de Informare si Dokumentare. Vol. 11. 1977. No. 1. 3–28. p.
9. ROGERS, Rutherford D. – WEBER, David D.: University library administration. New York, 1971, Wilson. 3. p.
10. BATTIN, Patricia: The library: center of the restructured university. = College and Research Libraries. Vol. 45. 1984. N. 3. 170–176. p.
11. TÓTH András – VERTESY Miklós: A Budapesti Egyetemi Könyvtár története (1561–1944). Kiad az Egyetemi Könyvtár. Bp. 1982. 309 p.
12. Ratio Educationis 351. p.
13. A témához ld. WALLESHAUSEN Gyula: A könyvtárvezetés főbb elméleti kérdései. = Könyvtártudományi tanulmányok. 1969. Szerk. Kovács Máté és Rácz Aranka. Bp. 1970, NPI. 508–596. p.
14. CSÚRY István: A szaktudományos kutatómunka helye és szerepe a könyvtárak működésében. = Könyvtártudományi tanulmányok. (6. köt.) 1973–1975. Könyvtári kutatások. Szerk. Havasi Zoltán. Bp. 1978, NPI. 63. p.
15. Részleteiben ld. Javaslat az egyetemi-főiskolai és közgyűteményi kutatóbázis távlati fejlesztési koncepciójára. (Bp. 1984, Tudományszervezési és Informatikai Intézet.) 125. p.
16. HAVASI Zoltán: A könyvtár mint kutatóhely. = Könyvtártudományi tanulmányok. (6. köt.) 1973–1975. 81–104. p.
17. FUTALA Tibor hozzászólásából. = Egyetemi könyvtári konferencia. Szeged, 1959. december 10–12. Bp. 1960, OSZK-KMK 155. p.
18. A JATE egyetemi tanácsának ülése elé terjesztett felmérés az egyetemi dolgozók életkörülményeiről. Szeged, 1984. Gépírat.

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRAK ELLÁTOTTSÁGA

FÉNYES MIKLÓS

Az egyetemi és főiskolai könyvtárak 2. országos konferenciája (Miskolc, 1979) alkalmából jelentette meg az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ „*Az egyetemi könyvtárak működéséről és szolgáltatásairól 1945–1974*” című kiadványát. Ez az összeállítás¹ megelégedett a számszerű adatok regisztrálásával. Most, tíz év elteltével egy újabb adatfelvétel segítségével kívánjuk megvizsgálni az egyetemi könyvtárak fejlődésének dinamikáját, illetve elmaradásukat a társadalmi, felsőoktatási szükségletektől.

A miskolci konferencia ajánlásai megállapították, hogy e könyvtárak tevékenysége hagyományosan az egyetemi oktató, kutató és nevelő munka szerves része. De azt is rögzítették, hogy az egyetem ma az eddigieknél többet vár el könyvtárától. A korszerűsödő oktatási folyamat korszerűsített könyvtári kiszolgálást, a kor szükségleteinek megfelelő új könyvtári szolgáltatásokat, az igények és a szolgáltatások magasabb szinten megvalósuló összhangját igényli.²

Ezt a követelményt megerősítette a könyvtárügy VI. ötéves tervének szakmai irányelve is: „A felsőoktatási könyvtárak egyaránt szolgálják az oktatási és nevelési célkitűzéseket, a kutatás-fejlesztés szakirodalmi ellátását és a közművelődést. Számos felsőoktatási könyvtár működik szakterületén országos hatáskörrel, ezt a tendenciát erősíteni kell. E könyvtárak kiemelkedő feladata a jövő szakembereinek könyvtár- és szakirodalomhasználatra való nevelése. Törekedni kell e könyvtártípusok legalapvetőbb elhelyezési, technikai és személyi feltételeinek javítására. Fel kell készülni a felsőoktatás korszerűsítéséből adódó könyvtári feladatok teljesítésére.”³

E megfogalmazással összhangban állnak a 204/1984. (Műv.K. 14.) MM sz. „*Útmutató a felsőoktatási könyvtárak működtetéséhez*” c. dokumentum irányelvei is.⁴

Nyilvánvaló, hogy a fejlődés mai szakaszában „a könyvtárak is innovációra szorulnak ahhoz, hogy feladatukat elláthassák”.⁵

Azonban „az innovációs fejlődés kritériuma elsősorban az, hogy e fejlődési ugrásokat az a rendszer, amelyben az innováció megvalósul, teljes egészében befogadja. . . Az intenzív fejlődés szakaszában az eddigieknél határozottabb, súlyponti helyet kapnak a vezetési-szervezési innovációk, mint a korlátozott eszközfeltételek közötti fejlesztési lehetőségei”.⁶ A felsőoktatási könyvtárügyben – párhuzamosan a felsőoktatás fejlődésével, feladataik kiszélesedésével, s mennyiségi és minőségi emelkedésével – számolnunk kell az innovációs igény fokozódásával is.

Mindezek fényében kell elsődlegesen azt megvizsgálnunk, hogy miképpen alakultak könyvtárainkban a működés és szolgáltatások alapfeltételei. Támponcot nyújt *Pozsgay*

Imre kulturális miniszter megállapítása: „Kétségtelen, hogy az 1970-es években a könyvtárak bizonyos „lépeshátrányba” kerültek . . . Könyvtáraink sajnos jelentős hányada, könyvtári ellátó rendszerünk csaknem egésze elmaradt a hazai társadalmi fejlődéshez, az igények növekedéséhez képest.”⁷

A miniszteri megállapítás azonban nem csak a vizsgált időszak kezdeti szakaszára érvényes. Jelen vizsgálódásunk igazolja, hogy az eredmények ellenére még mindig súlyos problémák vannak a felsőoktatási könyvtárak működési alapfeltételeinek biztosításában.

A „*Statisztikai Tájékoztató – Tudományos és szakkönyvtárak 1975*” című kiadvány adatai alapján az egyetemi és főiskolai könyvtárak állománya 1976. december 31-én a tudományos és szakkönyvtárak állományának 49%-át foglalta magában. Az 1983. évi Statisztikai Tájékoztató szerint a felsőoktatási könyvtári hálózatok állománya a szakkönyvtárak állományának már csak 37%-át képezi. Elsődleges megállapításunk tehát, hogy a felsőoktatási könyvtárak állománya (az e típushoz tartozó könyvtárak számszerű gyarapodása ellenére) a szakkönyvtárakhoz viszonyított arányban csökkenő tendenciát mutat.

A szakkönyvtárak állománya intenzív használatának, hatékonyságának növelése pedig csak az egyetemi, főiskolai könyvtárak nevelő tevékenysége révén biztosítható, aminek viszont előfeltétele a jól működő és mennyiségileg – minőségileg korszerű szinten tartott állománnyal rendelkező felsőoktatási könyvtár.

A könyvtári állomány vizsgálata során azonban felvetődik a kérdés: hogyan alakul a kortársi szakirodalom beszerzése. Az 1975. évi statisztikai adatok szerint ez az egyetemi, főiskolai könyvtárak állománygyarapodásának 34%-a, de az 1983. évi adatok szerint ez az arány alig haladja meg a 30%-ot.

Az 1. sz. táblázat néhány egyetemi könyvtár állománygyarapodását és az állománygyarapításra fordított keretét mutatja be 1974-ben és 1983-ban. (A továbbiakban nem törekedtünk teljességre, inkább a jellemző vonások kiemelésére szorítkoztunk.) A statisztika adatai csak a mennyiség tekintetében adnak tájékoztatást. Nem dokumentálják azt a sajnálatos tényt, hogy az állománygyarapodásban döntő fontosságú, devizáért kapható művek beszerzése állandóan csökkenő tendenciát mutat. Ez a csökkenő tendencia azonban ellentétes a már idézett útmutatóban megfogalmazott alapelvel, amely szerint: „A központi könyvtár teljességre törekvő gyűjtést folytat az egyetemen oktatott és kutatott szakterületek és tudományágak minden maradandó értéket képviselő hazai dokumentumát illetően. A teljesség igényével gyűjti e szakterületek alapvető nemzetközi irodalmát; beszerzi a referáló lapokat, indexeket, forrásgyűjteményeket stb. . . . Az állománygyarapítási keretek megállapítása során figyelembe kell venni a kiadványok árának folyamatos emelkedését. . . .”⁸

Az érvényes irányelvek ellenére az 1970-es évektől kezdve fejlődés alig tapasztalható az állomány építésében. Az összesített számok azt is bizonyítják, hogy az állománygyarapításra fordított összegek emelkedése a megjelent dokumentumok számának emelkedésével semmiképpen sincs arányban. Felsőoktatási könyvtárainknak gyarapodásában a kortársi szakirodalom beszerzésében csökkenő tendencia érvényesül. Ha az utóbbi évtized állománygyarapodása a modern szakirodalom tekintetében abszolút és relatív mértékben egyaránt csökkenő tendenciát mutat, kérdésessé válik az egyetemi könyvtárak egyik alapfeladatának, az olvasók korszerű irodalommal való ellátásának teljesíthetősége.

1. sz. táblázat

A könyvtárállomány gyarapodása és az állománygyarapításra fordított összeg

A könyvtár neve	Év	Állomány- gyarapodás (könyv)	Előfizetett folyóiratok száma	Állomány- gyarapításra fordított összeg (eFt)
Eötvös Loránd Tudományegyetem Központi Könyvtára, Bp.	1974 1983	11 531 11 023	2 711 2 580	2 562 4 140
Janus Pannonius Tudományegyetem Központi Könyvtára, Pécs	1974 1983	2 465 6 445	513 1 017	448 668 ¹
József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára, Szeged	1974 1983	– 15 928	627 643	1 082 2 966
Kossuth Lajos Tudományegyetem Központi Könyvtára, Debrecen	1974 1983	10 734 16 651	633 574	2 365 5 561
Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára, Bp.	1974 1983	11 585 12 576	436 474	2 058 3 441
Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Bp.	1974 1983	15 375 14 563	2 050 2 345	5 924 13 502
Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Miskolc	1974 1983	13 863 13 771	663 759	5 435 10 733
Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtára, Veszprém	1974 1983	3 198 2 541	1 215 ² 1 165 ²	4 809 7 739
Agrártudományi Egyetem Könyvtára, Gödöllő (+)	1974 1983	10 967 10 264	974 828	2 257 2 723
Agrártudományi Egyetem Könyvtára, Keszthely (+)	1974 1983	3 299 4 917	384 427	537 1 453
Erdészeti és Faipari Egyetem Könyvtára, Sopron	1974 1983	2 556 3 428	451 521	898 1 225
Debreceni Orvostudományi Egyetem Kenézy Könyvtára, Debrecen (+)	1974 1983	1 891 2 273	781 686	3 140 7 856
Pécsi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Pécs (+)	1974 1983	6 165 7 144	1 164 1 118 ³	4 157 7 819
Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Bp.	1974 1983	2 092 3 252	518 502	2 192 5 391
Szegedi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Szeged	1974 1983	3 818 4 756	1 249 1 011 ⁴	3 014 6 946

+ Hálózati összesítő adatok!

1 Az egyetem 1974-ben egy karral, 1983-ban három karral működött.

2 Kurrens folyóiratok száma.

3 1984-ben ez a szám 1014-re csökkent.

4 1984-ben ez a szám 970-re csökkent.

Az 1. sz. táblázat adatai szerint az egyetemi könyvtárak állománygyarapításra fordított összege 1974 és 1983 között ugyan jelentősen növekedett, de messze nem olyan mértékben, hogy a növekvő könyvárakkal és növekvő könyvterméssel lépést tarthatott volna. Például a négy orvostudományi könyvtár könyvbeszerzésre fordított összege a jelzett időszakban 230%-kal növekedett, a tényleges állománygyarapodás azonban csak 124%-kal. Az orvostudományi szakirodalom fejlődése azonban jóval meghaladja ezt a növekedési ütemet. Vagy vegyünk egy másik példát. A miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Könyvtára 1974-ben 5 435 000, 1983-ban 10 733 000 Ft-ot fordított állománygyarapításra; a beszerzett könyvtári egységek száma viszont inkább csökkent, mint stagnált: 1974-ben 13 863, 1983-ban 13 771 könyvvel gyarapodott.

A Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtárának ugyanezen adatai így alakultak: állománygyarapodás 1974-ben 3198, 1983-ban 2541 könyvtári egység; az állománygyarapításra fordított összeg 1974-ben 4 809 000, 1983-ban 7 739 000 Ft volt.

A példákat sorolhatnánk; a számok önmagukért beszélnek.

Az állománygyarapításon belül ki kell emelnünk a devizás folyóiratok kérdését. Sajnálatos tény, hogy az utóbbi években a felsőoktatási könyvtárakban csökkenő tendencia mutatkozik előfizetésükben, amint ezt a 2. sz. táblázat adatai dokumentálják.

2. sz. táblázat
Devizás folyóiratok előfizetése

A könyvtár neve	Az előfizetett folyóiratok száma:			
	1974	1982	1983	1984
Eötvös Loránd Tudományegyetem Központi Könyvtára, Budapest	774	705	693	694
Janus Pannonius Tudományegyetem Központi Könyvtára, Pécs	118	123	123	124
József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára, Szeged	116	144	139	141
Kossuth Lajos Tudományegyetem Központi Könyvtára, Debrecen	347	360	312	312
Marx Károly Közgazdaságtud. Egyetem Központi Könyvtára, Budapest (*)	436	–	474	554
Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Miskolc (*)	663	773	759	721
Agrártudományi Egyetem Könyvtára, Gödöllő (*)	310	197	153	145
Erdészeti és Faipari Egyetem Könyvtára, Sopron	142	127	132	132
Pécsi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Pécs (*)	741	709	691	596
Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtár:	442	427	428	427
Hálózat:	588	644	604	500

(*) Hálózati összesítő adatok!

3. sz. táblázat
Nemzetközi kiadványcsere

A könyvtár neve	Év	Csere- intézmények száma	Küldött	Kapott
			könyvtári egységek száma	
Eötvös Loránd Tudományegyetem Központi Könyvtára, Bp.	1974	186	2 896	3 090
	1983	206	1 522	3 532
Janus Pannonius Tudományegyetem Központi Könyvtára, Pécs	1974	103	586	326
	1983	149	353	517
József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára, Szeged	1974	302	4 701	5 807
	1983	323	1 947	4 242
Kossuth Lajos Tudományegyetem Központi Könyvtára, Debrecen	1974	327	318	2 034
	1983	274	3 068	4 545
Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára, Budapest	1974	93	450	403
	1983	154	584	736
Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Bp.	1974	943	8 419	4 570
	1983	731	10 282	3 813
Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Miskolc	1974	306	1 193	1 273
	1983	337	1 109	1 072
Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtára, Veszprém	1974	104	151	95
	1983	117	171	107
Agrártudományi Egyetem Könyvtára, Gödöllő	1974	522	1 400	1 445
	1983	528	238	528
Agrártudományi Egyetem Könyvtára, Keszthely	1974	220	383	314
	1983	237	474	236
Állatorvostudományi Egyetem Könyvtára, Budapest	1974	125	167	510
	1983	145	294	565
Erdészeti és Faipari Egyetem Könyvtára, Sopron	1974	553	1 513	1 619
	1983	632	2 315	1 320
Debreceni Orvostudományi Egyetem Kenézy Könyvtára, Debrecen	1974	10	12	27
	1983	11	15	25
Pécsi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Pécs	1974	23	145	68
	1983	15	37	34
Simmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Budapest	1974	4	23	27
	1983	8	16	28
Szegedi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Szeged	1974	117	46	79
	1983	94	73	107

4. sz. táblázat

Könyvtárközi kölcsönzés

A könyvtár neve	Év	Küldött	Kapott
		könyvtári egységek száma	
Eötvös Loránd Tudományegyetem Központi Könyvtára, Budapest	1974 1983	951 12 092	77 282
Janus Pannonius Tudományegyetem Központi Könyvtára, Pécs	1974 1983	212 492	173 655
József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára, Szeged	1974 1983	703 1 087	629 1 248
Kossuth Lajos Tudományegyetem Központi Könyvtára, Debrecen	1974 1983	4 176 4 848	1 800 1 530
Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára, Budapest	1974 1983	870 666	18 49
Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Budapest	1974 1983	289 4 312	99 414
Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Miskolc	1974 1983	759 1 314	1 899 1 246
Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtára, Veszprém	1974 1983	1 654 2 404	534 3 244
Agrártudományi Egyetem Könyvtára, Gödöllő	1974 1983	172 353	154 168
Agrártudományi Egyetem Könyvtára, Keszthely	1974 1983	23 169	173 291
Állatorvostudományi Egyetem Könyvtára, Budapest	1974 1983	307 384	147 714
Erdészeti és Faipari Egyetem Könyvtára, Sopron	1974 1983	45 199	40 652
Debreceni Orvostudományi Egyetem Kenézy Könyvtára, Debrecen	1974 1983	850 1 812	164 552
Pécsi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Pécs	1974 1983	1 519 2 752	1 168 1 024
Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Budapest	1974 1983	581 16 250	9 8

Már 1977-ben megállapította Zsidai József: „Az egyetemi könyvtárak feladatvállalása, a reájuk háruló társadalmi igényesség . . . – sajnálatosan – ellentmondásba kerül a szakirodalmi ellátottság kedvezőtlen alakulásával. A folyóiratok száma 1971-es bázison 1975-re csak 3,24%-os fejlődést mutat. . . . A négyéves időszakban az évi egy százalék alatti folyóiratbővülés megengedhetetlenül alacsony.”⁹ A devizás folyóiratok előfizetésének 1974–1983 közötti alakulása azonban már évi egy százalékos növekedést sem mutat, sőt a számok visszaesést jeleznek.

Természetes, hogy a könyvtárak állománya nemcsak vétel útján gyarapszik. Az állománygyarapítás másik módjánál, a nemzetközi kiadványcserénél is általában visszaesést tapasztalhatunk a 3. sz. táblázat adatai szerint.

Az állománygyarapodás negatív tendenciájának ellensúlyozására könyvtáraink fokozott mértékben nyúltak a könyvtárközi kölcsönzés lehetőségéhez. (Ld. 4. sz. táblázat).

A könyvtárak állományának vizsgálatával szoros összefüggésben áll a potenciális használók számának kérdése. A felsőoktatási könyvtárak esetében ezt igen nehéz megállapítani. Azt tudjuk ugyan, hogy az egyetemi oktatók száma az 1973/74-es tanévi 11 264-ről az 1981/82-es tanévre 13 843-ra, a hallgatók száma 98 122-ről 102 564-re emelkedett, ez azonban a felsőoktatási könyvtárakkal szemben fennálló igényeknek csak egy részét tükrözi. Egyéb tényezőkkel is számolnunk kell. Mindenekelőtt a felsőoktatás folyamatos korszerűsödése az, ami a minőségi követelmények állandó növelését eredményezi, ez pedig a potenciális olvasók igényességének emelkedésében jelentkezik. Az elmúlt években 17 egyetemi és főiskolai könyvtár kapott tudományos könyvtári minősítést, ami ugyancsak jelzi a használat és igénykielégítés minőségi változását. Ezenkívül igen erőteljes fejlődés indult meg a regionális feladatok ellátása, a könyvtárközi együttműködés terén, ami az igényes könyvtárhasználók köre bővülésének részben oka, részben következménye.

Az olvasói igények növekedését és változását is – a gyorsmásolatok számának rohamos emelkedése is mutatja. (Ld. 5. sz. táblázat). A könyvtárak jó része csak az utóbbi években kapott gyorsmásoló berendezést. A másolatszolgáltatás iránt megmutatkozó hatalmas igény láttán azt kell mondanunk, hogy kielégítésére már régen sort kellett volna keríteni.

A felsőoktatási könyvtárak állományának és használatának vázlatos egybevetése után arra a megállapításra kell jutnunk, hogy az irántuk megnyilvánuló intézményen belüli és intézményen kívüli igények fokozódása és a kurrens szakirodalom szolgáltatásának lehetőségei között ellentmondás van.

A könyvtárak ellátottságának egyik döntő mutatója az épület nagysága és célszerűsége.

A könyvtárak épületének alapterületéről a 6. sz. táblázat ad tájékoztatást. Az 1974. évi alapadatok a könyvtárak igen elmaradott voltát mutatják. Tény, hogy nemcsak a nemzetközi összehasonlításban maradnak el könyvtáraink, de az alapterületre vonatkozó hazai irányszámoktól is. Igen sok könyvtárnál a funkcionális egyik fő gátját a terület elégtelensége jelenti. A legtöbb helyen a raktárak, munkahelyek, de főként az olvasószolgálati terek átrendezésével kívántak a nehézségeken segíteni; bizonyos esetekben e ténykedés hozott némi eredményt, de alapvetően nem oldotta meg a problémát.

5. sz. táblázat

Gyorsmásolatok száma

A könyvtár neve	1974	1983
Janus Pannonius Tudományegyetem Központi Könyvtára, Pécs	–	38 130
József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára, Szeged	3 119	62 535
Kossuth Lajos Tudományegyetem Központi Könyvtára, Debrecen	374 504	527 463
Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára, Bp.	14 692	73 642
Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Budapest	411 933	646 498
Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Miskolc	75 017	300 456
Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtára, Veszprém	13 635	11 577
Erdészeti és Faipari Egyetem Könyvtára, Sopron	–	108 142
Debreceni Orvostudományi Egyetem Kenézy Könyvtára, Debrecen	36 191	97 046
Pécsi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Pécs	140 433	184 166
Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Budapest	–	193 431
Szegedi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Szeged	–	132 378

6. sz. táblázat

A könyvtárak alapterülete

A könyvtár neve	1974	1983
Eötvös Loránd Tudományegyetem Központi Könyvtára, Budapest	5 500	5 500
Janus Pannonius Tudományegyetem Központi Könyvtára, Pécs	1 184	1 309
József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára, Szeged	2 791	2 073
Kossuth Lajos Tudományegyetem Központi Könyvtára, Debrecen	5 500	6 000
Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára, Bp.	2 479	6 726
Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Budapest	5 135	5 135
Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Miskolc	7 610	7 610
Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtára, Veszprém	1 185	1 774
Agrártudományi Egyetem Könyvtára, Gödöllő	980	960
Agrártudományi Egyetem Könyvtára, Keszthely	214	535
Állatorvostudományi Egyetem Könyvtára, Budapest	580	1 088
Erdészeti és Faipari Egyetem Könyvtára, Sopron	507	1 416
Debreceni Orvostudományi Egyetem Kenézy Könyvtára, Debrecen	641	729
Pécsi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Pécs	1 410	1 358
Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Budapest	560	1 400
Szegedi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Szeged	584	584

A könyvtárak fenntartói, felügyeleti szervei – felismerve e súlyos nehézséget, – a nehéz gazdasági helyzet ellenére lépéseket tettek új könyvtárépületek emelésére, illetve a meglévő épületek lehetséges bővítése érdekében. Néhány könyvtár esetében az egyetem fejlesztése, ill. az egyetemmé való fejlődés hozta magával új könyvtárépület emelését, a régi bővítését. Más esetekben, s általában a legsúlyosabb problémákkal küzdő könyvtáraknál az alapvető funkciók ellátásához is elengedhetetlen épületfejlesztés elmaradt (pl. Eötvös Loránd Tudományegyetem Központi Könyvtára, Kossuth Lajos Tudományegyetem Központi Könyvtára stb.).

A rendelkezésünkre álló adatok alapján összeállított táblázat tanúsága szerint változatlan maradt két könyvtár alapterülete, csökkent három könyvtáré és hat könyvtár kapott új épületet, illetve bővítést.

A mai gazdasági viszonyok között első pillantásra ezzel a képpel elégedettek is lehetnénk. Ha azonban az adatokat közelebbről megvizsgáljuk, a kép korántsem ilyen megnyugtató.

Az ELTE Központi Könyvtáránál a könyvtár alapterülete 5500 m²; a 204/1984. (M.K. 14.) MM. számú útmutató szerint az egy használóra jutó kívánatos alapterület 1,6 m². Az egyetem 1350 oktatóját és 8800 hallgatóját figyelembe véve a 16 240 m² lenne a szükséglet. Ez azt jelenti, hogy az ELTE Központi Könyvtára a minimálisnak tekinthető norma szerint is alig rendelkezik a szükséges alapterület egyharmadával.

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Központi Könyvtáránál ez a számítás látszólag kielégítő eredményt mutat, de a könyvtár funkcióit tekintve (második nemzeti könyvtár, regionális feladatokat ellátó könyvtár, tudományos könyvtár stb.), valamint állománya nagyságát figyelembe véve a rendelkezésre álló alapterület aránytalanul kevés, s a gyakorlat által bizonyítottan elégtelen. Az illetékesek már rég elismerték a könyvtár jogos bővítési igényét, ám az igény kielégítésének realizálására azonban mind ez ideig nem került sor.

Nem megnyugtató a helyzet a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtáránál sem. Csak a belső, egyetemi lehetséges használatát tekintve az idézett útmutató szerint a területi igény itt 18 091 m² lenne. Ennek kevesebb, mint egyharmada van meg.

A csökkenő területű könyvtárak közül csupán a Pécsi Orvostudományi Egyetem Könyvtárának adatait kívánjuk példaként megemlíteni. A könyvtár szükséges alapterülete 2753 m² lenne, alapításkor rendelkezésre állt 1480 m², ám ez a terület is csökkent azóta.

Közismert, hogy a budapesti orvostanhallgatók könyvtári ellátása hosszú ideig megoldatlan volt. A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Könyvtára 560 m² alapterületének növelésére csupán 1983-ban került sor. A jelenlegi 1400 m² – jöllehet több mint kétszerese a korábbinak – még mindig jelentősen elmarad az útmutató szerint kívánatos 7290 m²-től. (Ha a hálózathoz tartozó tanszéki könyvtárak alapterületét – 2680 m² – is tekintetbe vesszük, akkor a központi könyvtár és a hálózati könyvtárak együttes alapterülete is csak 4260 m²-et tesz ki, ami még mindig alig fele a javasolt alapterületnek.)

A Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Könyvtárát 1981-ben alakították át, illetve bővítették. Az alapterület jelenleg 535 m². Bár a szükséglet az egyetem lehetséges használóit tekintve 1027 m² lenne, a több mint kétszeres növekedés lélegzethez juttatta a könyvtárat.

Leginkább a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárának az új épülete közelíti meg az irányszámokat; ez az épület az eltelt tíz év egyik jelentős eredményének könyvelhető el! Hasonlóképpen kielégítő elhelyezési körülmények közé került bővítéssel, átalakítással vagy új épülettel a Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtára, az Állatorvostudományi Egyetem Központi Könyvtára és az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtára.

Megjegyezzük, hogy értékelésünkben csak a mennyiségi szempontot vettük figyelembe. Az egyetemen kívüli, az egyéb tudományos könyvtári, szakkönyvtári, regionális könyvtári funkció ellátásához szükséges és megkívánt alapterületszükségletre nem térünk ki, mint ahogy arra a kérdésre sem, hogy a meglevő, általában elégtelen alapterület egyáltalán alkalmas-e a könyvtári funkciók befogadására; elég itt csupán az ELTE vagy a Janus Pannonius Tudományegyetem Központi Könyvtárának helyzetére utalnunk.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a tekintélyes fejlődés ellenére egyes igen fontos, országos jelentőségű egyetemi könyvtárak elhelyezési problémáit az elmúlt időszakban még nem sikerült felszámolni.

A könyvtárak működésében meghatározó tényező a technikai felszereltség. Az olvasói, kutatói igények gyors, pontos és teljességre törő kielégítését a könyvtárak csak megfelelő technikai felszereltséggel és a technikát jól alkalmazni tudó könyvtárosok útján biztosíthatják. Ma, amikor a hatékonyság a társadalom és a gazdaság minden területén követelmény, a könyvtárak hatékonysága és annak folyamatos növelése csak korszerű és állandóan fejlődő könyvtártechnikai bázison biztosítható.

E területen azonban komoly hiányosságai vannak egyetemi könyvtárainknak. A felsőoktatási könyvtárak műszaki eszközeiről, technikai felszereltségéről szólva utalunk Szabó László két cikkére.^{10, 11} E cikkek pesszimistának tűnő, ám valóságos képet adnak a felsőoktatási könyvtárak műszaki eszközeiről, részletesen taglalják azok erkölcsi kopottságát, elavultságát. Szabó László felmérése alapjaiban ma is a valóságot tükrözi.

Igaz ugyan, hogy a felsőoktatási könyvtárak technikai felszereltsége az eltelt időszakban számszerűen emelkedett. (Ld. 7. sz. táblázat.) A számszerű adatokból azonban semmiképpen sem vonhatjuk le a megállapítást, hogy e területen a kornak és a szükségleteknek megfelelő fejlődés mutatkoznék.

Mindenekelőtt figyelembe kell vennünk, hogy az 1974-es év nem lehet értékelhető kiindulási alap. 1974-ben a magyar felsőoktatási könyvtárak technikai felszereltsége olyan alacsony szinten állott, hogy az már az akkori könyvtári munkát is szinte lehetetlenné tette. Az 1974 óta bekövetkezett számszerű emelkedést ellentételezi a berendezések tényleges és erkölcsi kopása. Könyvtáraink már 1974-ben csaknem kivétel nélkül gépparkkal rendelkeztek, a számszerű emelkedés tehát csak viszonylagos. Ugyanakkor a technikai szolgáltatások iránt az olvasói igények mennyiségi, de főként minőségi tekintetben soha nem látott mértékben megnövekedtek. (Itt ismét utalunk az 5. sz. táblázat adataira.) Sajnos, nem áll rendelkezésünkre olyan kimutatás, hogy mennyi volt az az igény, amit a technikai felszereltség mai fokán nem tudtak kielégíteni könyvtáraink.

Hadd hívjuk fel a figyelmet a táblázat, illetve helyzetfelméréseink néhány adatára:

Egyetemi könyvtáraink egy része nem rendelkezik telexberendezéssel, ami pedig a mai állománygyarapítási szinten, a könyvtárközi kölcsönzés mennyiségi és gyorsasági igényeinek megnövekedése idején elengedhetetlen lenne.

7. sz. táblázat
Főbb technikai berendezések

A könyvtár neve	Telex	Elektromos írógép		Lyuk-szalagos író-automata		Sokszorosító		Dokumentum másoló		Mikrofilm-felvevő		Mikrofilm-leolv.		Számítógép haszn.	
		1983	1974	1983	1974	1983	1974	1983	1974	1983	1974	1983	1974	1983	1983
Eötvös Loránd Tudományegyetem Központi Könyvtára, Bp.	-	1	2	-	-	1	1	2	4	-	-	3	3	-	-
Janus Pannonius Tudományegyetem Központi Könyvtára, Pécs	-	-	3	-	-	2	3	-	1	-	-	1	3	-	-
József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára, Szeged	van	-	15	-	5	-	-	-	4	-	-	-	5	-	van
Kossuth Lajos Tudományegyetem Központi Könyvtára, Debrecen	van	-	11	-	2	-	6	-	6	-	2	-	12	-	saját
Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára, Bp.	van	3	7	-	-	4	4	2	5	-	2	1	7	-	saját
Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Bp.	-	1	6	-	1	-	3	-	5	-	1	1	1	-	van
Nehézipari műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Miskolc	-	2	3	-	-	1	-	2	3	-	1	1	2	-	van
Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtára, Veszprém	van	2	5	-	-	2	4	2	3	-	-	1	1	-	van+displ.
Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára, Gödöllő	-	1	3	-	-	2	2	1	2	-	-	2	2	-	van
Agrártudományi Egyetem Könyvtára, Keszthely	-	-	-	-	-	1	1	-	2	-	-	-	1	-	-
Állatorvostudományi Egyetem Könyvtára, Budapest	-	-	2	-	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtára, Sopron	van	-	3	-	-	1	1	1	2	-	-	1	4	-	-
Debreceni Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Debrecen	van	1	2	-	-	2	-	3	4	-	-	1	3	-	van
Pécsi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Pécs	-	-	-	1	2	1	3	1	2	-	-	1	1	-	van
Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Bp.	-	-	1	-	1	-	-	-	3	1	1	1	1	-	van
Szegedi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Szeged	-	-	2	-	-	1	2	-	2	-	-	1	1	-	van

Megjegyzés: Az 1974 évnél a „-” jel egyaránt jelzi, hogy a könyvtárak nem rendelkeztek a fejlécben feltüntetett berendezéssel, és azt is, hogy bizonyos adatokat, vagy semmiféle adatot nem szolgáltatnak.

Komoly hiányosságok mutatkoznak a könyvtárak belső kommunikációs felszereltségében. Hiányoznak nemcsak a külső, de a belső telefonvonalak is, – a hírközlés egyéb gyorsabb és korszerűbb eszközeit nem is említve. Ha tekintetbe vesszük, hogy egyetemi könyvtáraink egy-egy hálózati központként, egy-egy régió központi könyvtáraként is működnek, a gyors és hatékony ügyintézés alapvető feltételei komolyan gátolják a hatékony könyvtári munkát.

Csupán három könyvtár rendelkezik saját számítógéppel, illetve számítógépes perifériával. Ugyancsak elégtelen a lyukszalagos íróautomaták és a mikrofilmfelvenők száma.

Hiány mutatkozik a feldolgozó munka segédeszközeiben, még cédulasokszorosító vagy másolóberendezés sem található minden egyetemi könyvtárban, bár ezen a téren az utóbbi évek némi javulást hoztak, de a jelenlegi géppark még nem képes az olvasói igények teljes kielégítésére, és nem elegendő a korszerű és hatékony könyvtári munkához.

8. táblázat

A főfoglalkozású könyvtárosok száma

A könyvtár neve	1974	1983.(dec.31-i) létszám
Eötvös Loránd Tudományegyetem Központi Könyvtára, Bp.	85	97
Janus Pannonius Tudományegyetem Központi Könyvtára, Pécs	28	37
József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára, Szeged	55	70
Kossuth Lajos Tudományegyetem Központi Könyvtára, Debrecen	71	87
Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára, Bp.	59	88
Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Bp.	91	91
Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Miskolc	63	64
Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtára	28	33
Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára, Gödöllő	33	29
Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára, Keszthely	6	9
Állatorvostudományi Egyetem Könyvtára, Bp.	13	13
Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtára, Sopron	14	15
Debreceni Orvostudományi Egyetem Kenézy Könyvtára, Debrecen	25	20
Pécsi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Pécs	16	18
Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Bp.	14	21
Szegedi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, Szeged	14	17

Ha a főfoglalkozású könyvtárosok számának alakulását nézzük (ld. 8. sz. táblázat), egyetemi könyvtárainkat talán három csoportba oszthatjuk: az egyikbe tartoznak azok, amelyekben lényegében stagnált a létszám (kettőben vissza is fejlődött!), a másikba azok, amelyek szerény növekedést mutatnak fel, s végül a harmadikba azok, amelyekben dinamikusabb volt a létszámfejlesztés. Úgy látszik, hogy azokban az intézményekben mutatkozott jelentősebb létszámfejlesztés, amelyek vagy regionális, illetve országos feladatokat felelősséggel és eredményesen vállaltak, vagy amelyek igen alacsony személyzeti ellátottsági szinten álltak (s ezekben még ma sem kielégítő a munkaerőhelyzet). A statisztikai táblázatok nem adnak módot arra, hogy érdemben elemezzük a könyvtárosok kép-

zettségi összetételét, megfigyeléseink szerint azonban jónéhány könyvtárunkban romlott a szakemberellátottság: régi, könyvtáros szakképzettséggel rendelkező munkatársak távoztak el, vonultak nyugalomba, s helyüket sokszor csak fiatal, szakképzetlen (jó, ha más irányú felsőfokú szakképzettséggel rendelkező) személyzet foglalta el. Egyre súlyosodó problémát jelent a nődolgozók magas aránya. (Nem vetettük egybe a 204/1984. MM. sz. útmutatóban ajánlott értékekkel a jelenlegi létszámot, mert azok csak a könyvtári alapszolgáltatásokra vonatkoznak, s nem veszik tekintetbe az egyes könyvtárak eltérő működési feltételeit, különleges szolgáltatásait és az országos könyvtári rendszerben betöltött feladataikat. Az útmutató ajánlásainak és a jelen létszámhelyzet egymáshoz viszonyított elemzése külön tanulmányt érdemelne.)

* * *

A fentiekben bemutatott néhány – teljességre nem törekvő – adat kétségtelenül igazolja felsőoktatási könyvtárügyünk elmaradottságát, amit *Juhász Jenő* így fogalmazott meg: „A magyar könyvtárügy fejlesztése a társadalom fejlődéséhez, a könyvtári szolgáltatásokkal szemben támasztott igények növekedéséhez képest elmaradt.”¹²

JEGYZETEK

1. Az egyetemi könyvtárak működéséről és szolgáltatásairól 1945–1974. Tájékoztató adatok. (Összeáll. Fényes Miklós.) [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1975. 51 p.
2. Egyetemi és főiskolai könyvtárak 2. Országos Konferenciája. Miskolc, 1975. szeptember 5–6. Ajánlások 7 p.
3. A könyvtárügy VI. ötéves tervének szakmai irányelvei. = Könyvtári Figyelő. 26.évf. 1980. 5.sz. 469.p.
4. 204/1984. (M.K. 14.) MM. sz. útmutató 2. pont 3–4.bek.
5. WALLESHAUSEN Gyula: Fejlődnek is a könyvtárak – vagy csak növekednek? (Gondolatok az innovációról.) = Könyvtári Figyelő. 27.évf. 1981. 6.sz. 408.p.
6. NAGY László: Könyvtáraink fejlődése. (Deszkriptor: innováció.) = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 29.évf. 1982. 1–2.sz. 6.p.
7. POZSGAI Imre kulturális miniszter válaszol a Könyvtári Figyelő kérdéseire. = Könyvtári Figyelő. 21.évf. 1975. 5.sz. 434.p.
8. 204/1984. (M.K.) MM sz. útmutató 2.1 pont 6–7.bek.
9. ZSIDAI József: Az egyetemi könyvtárak inflációs gondjai. = Könyvtári Figyelő. 23.évf. 1977. 1–2.sz. 98.p.
10. SZABÓ László: Egy felmérés eredménye. = Könyvtári Figyelő. 26.évf. 1980. 5.sz. 486–498.p.
11. SZABÓ László: A felsőoktatási könyvtárak műszaki berendezései, = Könyvtáros. 30.évf. 1980. 6.sz. 319–321.p.
12. JUHÁSZ Jenő: Feladataink a IV. országos könyvtárügyi konferencia ajánlásainak tükrében. = Könyvtáros. 31.évf. 1981. 10.sz. 575.p.

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRAK OLVASÓSZOLGÁLATA ÉS A HALLGATÓK

NÉMETH ZSÓFIA

Az egyetemi könyvtár és a többi tudományos könyvtár között az egyik legnagyobb különbség abban áll, hogy az előbbi – mint felsőoktatási könyvtár – alapfunkciójából fakadóan részt vállal az egyetem oktató-nevelő munkájából: egyrészt a hallgatók szakirodalmi ellátásának bázisintézménye, másrészt elvárják tőle, hogy „támogassa a hallgatókat a szakirodalom használatának elsajátításában, az önálló ismeretszerzéshez szükséges jártasság és készség megszerzésében.”¹

Az egyetemi könyvtár szolgáltatáspolitikáját úgy kell meghatározni, hogy az olvasószolgálati munka kiegészítse, teljessé tegye az egyetem oktató-nevelő tevékenységét.² A könyvtár az egyetemen folyó oktatómunka egyik összetevője, aktív résztvevője. Mindez nem jelenti azt, hogy tevékenysége azonos lenne az oktatókéval, de tevékenységének *tartalma* szorosan kötődik az egyetemi oktató-nevelő munkához.³ A hallgatók szakirodalom olvasását alapvetően oktatóik befolyásolják. Kevés hallgató olvas többet, mint amennyit számon kérnek tőle. Azonban az olvasási kedvet, a szakirodalom iránti érdeklődést a könyvtár a maga szolgáltatásaival jelentős mértékben fokozni tudja.⁴

Az olvasószolgálat helye a könyvtár szervezetében

Ha a könyvtár és információszolgáltatás közé egyenlőséget teszünk, és az információszolgáltatás fogalmába beleértjük az információt, illetve az információt hordozó dokumentumok gyűjtését, feltárását, tárolását és kézbeadását is, úgy talán megkockáztathatjuk azt a kijelentést, amely szerint a könyvtár egyetlen nagy olvasószolgálati organizmus. Ha végigtekintünk azokon a szervezeti változásokon, amelyeket az utóbbi két évtized folyamán egyetemi könyvtáraink terveztek vagy végrehajtottak, megbizonyosodhatunk arról, hogy a törekvések „használó-barát” könyvtári szervezetek kialakítása irányába mutatnak. Olyan szervezetek alakultak ki, illetve vannak kialakulóban, amelyek középpontjában a felhasználó áll, aki köré a szolgáltatásrendszer és az állomány felépül. A ma egyetemi könyvtára éppen ezért nem statikus szervezet, a szervezet javítása, az igények változásaira reagáló módosítása állandó feladat. A mérleg nyelve a különböző munkafolyamatok és funkciók centralizációja és decentralizációja között ingadozik.⁵

A hagyományos, „funkcionális” könyvtári szervezetet több egyetemi könyvtárunkban felváltotta a szakreferensi (vertikális) elemeket azonos szervezeti egységben tömörítő szervezet, amelynek egyik fő előnye, hogy ugyanaz a könyvtáros ismerkedik meg a mű tartalmával a beszerzendő dokumentum kijelölésekor, ugyanő veszi kézbe a tárgyi fel-

tárás során, valamint tájékoztatás, illetve bibliográfiai munka céljából.⁶ Ennek az elgondolásnak az alapján működik mintegy két évtizede Debrecenben a KLTE Egyetemi Könyvtárában a Szakreferensi Osztály, a Pécsi Egyetemi Könyvtárban pedig az Állam- és Jogtudományi Kar partnereként a Jogtudományi Osztály, majd a Közgazdaságtudományi Kar stabilizálódásával párhuzamosan kialakult Közgazdaságtudományi Osztály.⁷

Másutt – így a JATE Központi Könyvtárában – a hagyományos, funkcionális rendszer meghatározta szervezeti keretekbe illeszkednek a szakreferatúra vertikális elemei.

Mindkét szervezeti megoldásban kulcskérdés a belső információs és koordinációs rendszer kiépítése és zökkenőmentes működtetése. A szakelemekre felépített könyvtári rendszerben az interdiszciplináris igények megfelelő kielégítése, valamint a szolgáltatások jellegének, irányának, mélységének egységesítése érdekében van szükség kölcsönös információra és koordinálásra a szervezet egyes egységei között. A funkcionális rendszerben pedig a vertikális (szaktudományi) elemeknek a szolgáltató munkába való harmónikus beilleszkedését kell biztosítani. Az egyetem és könyvtár közötti, az olvasószolgálati munkát meghatározó információáramlást a vertikális szervezetben a szakrészlegek (szakreferensek) feladatának tekintik.⁸ A funkcionális szervezetben az igazgatás és a hálózati osztály töltik be az információközvetítő szerepet.

Mind a vertikális, mind a hagyományos (funkcionális) szervezeti struktúrában külön – ha úgy tetszik: „központi” – olvasószolgálati osztály működik, amelynek feladata a hagyományos olvasószolgálati tevékenységek ellátása, az olvasók közvetlen kiszolgálása (kölcsönzés, az olvasótermek üzemeltetése, raktári kiszolgálás, tájékoztatás). Mindkét szervezetben a központi olvasószolgálat és tájékoztatás mellett olvasószolgálati feladatot lát el minden olyan részleg, amely speciális gyűjteményeket vagy információtárakat kezel. Ahol külön folyóirat-olvasóterem van, ott a folyóirat-olvasótermet működtető szervezeti egység gondoskodik az olvasók kiszolgálásáról, beleértve a gyűjteményhez kapcsolódó tájékoztató tevékenységet is.

Az új szervezeti törekvések leglátványosabb fejleménye az olvasószolgálati funkció ellátása szempontjából a szaktájékoztatás és az ún. általános tájékoztatás különválása. Az „általános tájékoztatás” nem egyszerűen a „technikai tájékoztatás” vagy „felvilágosítás” új terminológiája. Bár a fogalom – általános tájékoztatás – tartalma még nem látszik teljesen tisztázottnak, annyi kétségtelen, hogy a feladat végzésével megbízott könyvtárosok általában egyetemet végzett, könyvtárosi szakképesítéssel is rendelkező, nem egyszer egyetemi doktori fokozatot is megszerzett, nyelveket tudó könyvtárosok, akik tanult egyetemi szakjuk területén szaktájékoztató és egyéb szakreferensi feladatokat is ellátnak, de szolgálati beosztásuk nem a szakrészlegekhez (vagy szakreferensi osztályhoz), hanem az olvasószolgálati osztályhoz fűzi őket.

A szakosztályokban vagy szakreferensi osztályban tömörülő szakreferens könyvtárosok részvétele a hallgatók tájékoztatásában általában a különleges szakértelmet igénylő esetekre korlátozódik, valamint bibliográfiai bevezetők, kalauzok készítésében manifesztálódik. Többen szakreferensi tevékenységnek tekintik a hallgatóknak tartott könyvtárhassználati bevezetések tartását is, s magától értetődően szakreferensi feladat a hallgatók szakirodalmi (informatikai) oktatása. Jó kollegális kapcsolatok megléte esetén – ami egyébként a könyvtári team-munka alapfeltétele – az általános tájékoztatók és a szak-

referensek egymással konzultálva oldanak meg egy-egy nehezebb tájékoztatási feladatot. Előfordul, hogy valamely probléma tisztázása érdekében az illetékes (például a hallgató feladatát kijelölő) egyetemi oktató tanácsát is ki kell kérni.

A hallgatók tájékoztatása a könyvtárról és a szakirodalomról

A fiatal egyetemi hallgató nem tudja pontosan, milyen segítséget várhat az egyetemi könyvtártól. Ezért a könyvtár olvasószolgálatának elsődleges feladata

- bevonni a hallgatókat a könyvtár használatába, megismertetni őket a könyvtár nyújtotta lehetőségekkel, megtanítani őket a könyvtár és a szakirodalom használatával kapcsolatos legfontosabb ismeretekre, s mindezzel segíteni abban, hogy otthonossá váljanak a könyvtár és a szakirodalom világában, és
- kiszolgálásukkal – tájékoztatással és a keresett (illetve szükséges) irodalom kézbeadásával – felébreszteni és megőrizni érdeklődésüket és bizalmukat a könyvtár iránt.

A könyvtárhasználati bevezetések (könyvtárlátogatás, s az azt követő könyvtárhasználati gyakorlatok), majd a szakirodalmi ismeretek oktatása során a hallgatók számos ismeretet szereznek *általában* a könyvtárról, a könyvtárhasználatról, a szakirodalmi tájékozódás eszközeiről vagy éppen a hazai szakirodalmi információs rendszerről, a számítógépes tájékoztatás helyzetének pillanatnyi állásáról. Amikor azonban valamely *meghatározott feladattal* keresi fel a hallgató a könyvtárt: adatot kutat vagy egy téma kidolgozásához gyűjt irodalmat, a könyvtáros egyéni tájékoztatás (konzultáció) keretében segítheti a szervezett oktatás folyamán szerzett ismeretek alkalmazásának a begyakorlását. Az sem ritka eset, hogy a tájékoztatást kérő hallgatónak semmiféle szakirodalomismereti „előiskolázottsága” nincs: kevéssé járatos a könyvtárhasználatban és a tájékozódás forrásait nem, vagy alig ismeri. Mindezek figyelembevételével tisztázásra vár az a kérdés, hogy milyen legyen a könyvtáros által nyújtott segítség jellege és mértéke.

Sok tájékoztató könyvtáros úgy gondolja, elegendő, ha minimális segítséget ad az olvasónak, aki ennek alapján elboldogul egymaga is. Ez a könyvtárostípus megmutatja az olvasónak, hogy a mű, amelyet keres, hol található, illetve hogyan férhető hozzá. Arról már nem győződik meg: problémája, feladata megoldásához az olvasó valóban a keresett kiadványnak veszi-e legjobb hasznát.⁹ A témához irodalmat keresőnek megmutatja a szakkatalógus megfelelő részét, és ezzel befejezettnek tekinti a tájékoztatást, bibliográfiát, egyéb forrást nem mutat, nem ajánl. Ez a tájékoztatási módszer, amely csak a könyvtáros által legszükségesebbnek vélt információ megadására korlátozódik, kényelmes a könyvtárosnak, az olvasóban pedig a függetlenség érzetét kelti. Hatékonysága azonban megkérdőjelezhető, s inkább a felületes eligazítás, semmint az akár technikainak nevezhető tájékoztatás fogalomkörébe tartozik.

Az ellenkező végletben a problémamegoldás főszereplője a könyvtáros. Illusztrálásul szolgáljon annak a szakdolgozatát készítő egyetemi hallgatónak az esete, aki a „Ki vetette fel először a harmincmillió magyar gondolatát?” kérdéssel keresett fel egy B-típusú közművelődési könyvtárt, annyit még „elárulva”, hogy „a századforduló idejéről van szó”.

A könyvtáros majdnem két órát fordított a keresésre, majd a procedura végén a releváns információt tartalmazó könyvet a megfelelő helyen kinyitva adta a hallgató kezébe. Ez utóbbi meglegéddel könyvelte el, hogy miközben a könyvtáros az adatot kereste, ő maga „egyéb ügyeivel foglalkozott, s a kívánt név megszerzésére kb. öt percet fordított.”¹⁰ Az esetet elrettendő példaként és nem követendő gyakorlatként idéztem. Az egyetemi oktatás érdekeit, a hallgató képzését az szolgálja, ha a könyvtáros a hallgatóval együtt keresi a szükséges információt, nem pedig helyette és nélküle. Mint ahogy szakdolgozathoz, egyetemi doktori értekezéshez sem állít össze a könyvtáros irodalomjegyzéket,¹¹ hanem rávezeti a keresőt az irodalomkutatás módszereire, kezébe adja a tájékozódás forrásait, és – ha megvannak a szükséges ismeretei – tanácsokkal, ötletekkel, akár könyvek, folyóiratcikkek ajánlásával is segíti munkáját. (Itt – az előbbi esethez hasonlóan – etikai kérdéstről is szó van: a dolgozatban közölt bibliográfia, forrásjegyzék a dolgozat elbírálása során érdemjegyet befolyásoló tényező.)

Az eligazító jellegű tájékoztatás során a könyvtáros nem vesz részt a keresésben, az ellenkező végtel pedig az olvasót kárkoztatja tétlenségre. Az egyetemi hallgató tájékoztatása valamiféle közbülső, túlzásoktól mentes módszert kíván, amelynek lényege, hogy információs (tájékoztatást adó) és instruktív (a tájékozódás eszközeinek használatát tanító) elemek kombinációja. Munkát ad könyvtárosnak és olvasónak egyaránt, azt jelenti, hogy a hallgató a könyvtárossal együtt, annak vezetésével keresi a szükséges adatot, információt. Erre a kalauzolásra addig van szükség, amíg a hallgató sínre nem kerül, el nem jut a megfelelő forráshoz, irodalomhoz, adathoz. Az együtdolgozás során olyan munkakapcsolat létesül tájékoztató könyvtáros és tájékoztatott hallgató között, amely hangulatában emlékeztet arra a személyes kapcsolatra, amely az egyetemi szemináriumi oktatás családias hangulatú formáiban tanár és tanítvány között kialakul, s ami tartalmat ad annak a sokszor frázisszerűen hangoztatott elvnek, hogy a könyvtárosnak a maga sajátos könyvtári–könyvtárosi eszközeivel kell bekapcsolódnia az egyetemi oktatás folyamatába.

Az egyetemi hallgatók információs kultúrája, könyvtárhasználati készsége rendkívül széles skálán mozog. Ez természetes: képességeik, ismereteik, tanulmányi eredményeik, törekvéseik sem egyformák. A hallgatók könyvtári–bibliográfiai tájékozottságának, a kutatótt témával kapcsolatos előzetes ismereteinek megfelelően alkalmazunk egy-egy esetben más és más tájékoztatási stratégiát, módszert.

A tájékoztatás szintjét, jellegét az a szolgáltató hely is meghatározza, ahol a könyvtáros a tájékoztatást adja.

A *kölcsönző pultnál* dolgozók helyhez kötöttségük miatt csak eligazításszerű tájékoztatást tudnak szolgáltatni, egyfajta *továbbító szolgálatot* látnak el: ahhoz a szolgáltató helyhez irányítják a tájékoztatást igénylő olvasót, ahol igényeinek a kielégítése a legvalószínűbb. A könyvtár kölcsönzőjében végzett, effajta irányító jellegű tájékoztatás jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A mögötte álló tudásszint nem lebecsülendő: a könyvtár szolgáltató helyeinek, az ott rejlő információs lehetőségeknek pontos ismeretét feltételezi, valamint azt a képességet is megkívánja, hogy a könyvtáros gyorsan fel tudja mérni a kérdés alapján: hová kell irányítani a kérdezőt. A kölcsönzési nyilvántartás egyébként a hallgatók tájékoztatásának egyik legfontosabb információs bázisa, a tömege-

sen a keresett művek megszerzésének nélkülözhetetlen eszköze. Az egyetemista számára életkérdés, hogy a tanulmányaihoz szükséges irodalomhoz késedelem nélkül hozzájusson. Egy-egy szemináriumi olvasmány számonkérése idején a hallgatók szinte pillanatok alatt hazaviszik a kölcsönözhető példányokat. A megkésett hallgatónak ekkor igen nagy segítséget jelent, ha tájékoztatjuk arról, kinél van kölcsön a keresett példány. A kölcsönző olvasók között általában mindig akad egy évfolyamtárs, csoporttárs, vagy egyenesen kollégiumi szobatárs, akivel a könyv használatában osztozni lehet.

Az *olvasótermekben* az utóbbi tíz-tizenöt esztendő jelentős változásokat hozott. Az egyetemi könyvtárak korszerűsített olvasótermeiben, az új könyvtáráépületek olvasói tereiben megszűnt „az olvasótermi felügyelő” funkció. A felügyelő forgalomregisztráló és az illegális könyveltávolítást megakadályozó szerepét ma még emberi munkaerővel működtetett, de gépesíthető ellenőrző szolgálat vette át, illetve a szabadpolcos állományt folyamatosan gondozó könyvtárkezelők gondoskodnak a renitens (könyvrongáló vagy hangoskodó) könyvtárlátogatók megfékezéséről.¹²

A területnövekedés és a szabadpolcos állomány számszerű növekedése, valamint az összetételében bekövetkezett minőségi változások: a tankönyv-, tanulmányi irodalom mellett a „továbbvezető” tudományos irodalom fokozott térnyerése szükségessé tették tájékoztató feladattal megbízott, megfelelő felkészültségű, jó pedagógiai érzékkel és kommunikációs adottságokkal rendelkező könyvtárosok állandó jelenlétét az olvasóteremben.

Az olvasótermek a hallgatók tájékoztatásában kulcspozíciót foglalnak el. A JATE Központi Könyvtárában azt tapasztaljuk, hogy irodalomkutató, adatkereső feladatuk megoldása érdekében a közművelődési könyvtárak szabadpolcos rendszerében könyvtárhassználóvá nevelkedett fiatal hallgatók igen nagy része az olvasóteremben kezdi meg a tájékozódást. Az olvasótermi könyvtáros a teremrendszerben szabadon mozog, s mivel a mintegy tizenötezer kötetes könyvolvasótermi állományt ugyanilyen nagyságrendű – földrajzilag az olvasótermekkel egységet képező – segédkönyvtár egészíti ki: a helyszínen meg tudja adni a szükséges segítséget, illetve továbbirányíthatja a hallgatókat a könyvtár más szolgáltató helyeire.

A könyvtári tájékoztatás fontos színtere a *katalógusok* mellett felállított tájékoztató ügyelet.¹³ Úgy is fogalmazhatjuk: itt van a tájékoztató könyvtáros egyik fő vadászterülete. A témájukhoz irodalmat kereső hallgatók, s köztük igen nagy számban a referátumot író, szakdolgozatukhoz anyagot gyűjtő felsőbb évesek a könyvtár könyvkatalógusaiban kezdik a keresést, sokszor anélkül, hogy bibliográfiákat és egyéb tájékoztató eszközöket fellapozva folyóiratcikkek, tanulmányok felkutatására is gondolnának.

Régi épületekben működő egyetemi könyvtáraink katalógustermei kevésbé vonzóak. A katalógusok mellett elhelyezett segédkönyvtár és egyéb szabadpolcos anyag csökkentheti a katalógusok monumentalitásának nyomasztó hatását,¹⁴ de a kizárólag katalógusokat tartalmazó helyiségben e nyomasztó hatást egyedül a barátságos, közvetlen hangvételű tájékoztatás enyhítheti. Különösen fontos e szempontnak az érvényesítése a katalógushasználatban kevésbé járatos egyetemi hallgatók esetében. Míg a kölcsönzőben vagy az olvasóteremben a hallgatók igen gyakran maguk kezdeményeznek beszélgetést, a katalógusok mellett szolgálatot teljesítő könyvtárost ritkán szólítják meg. Itt fokozott

jelentősége van a könyvtáros viselkedésének, az ún. hangtalan kommunikációnak. Egy-fajta „body language”, néma biztatás ez, amely elkerülhetővé teszi, hogy a tájékoztatást kérő mentegetőzve, a „zavarásért” elnézést kérve forduljon a könyvtárhoz.¹⁵

Zárja e gondolatsort egy részlet *Vértesy Miklósnak Király István* akadémikussal folytatott beszélgetéséből:

K.: „Mindenesetre baj, hogy a hallgatók közt sok a szerény, félénk természetű, aki nem mer kérdezni a könyvtárostól, s ezért sok esetben tudatlan marad, nem tanulja meg a könyvtár használatát, a katalógusfajtákat.”

V.: „Sajnos be kell vallani, hogy a könyvtárosok közt viszont akadnak rosszkedvűek, morcosak, akik csak nemszeretem módon vagy még így sem adnak mindenre kiterjedő felvilágosítást, akik nem szölik meg a tanácstalan lézengőket.”

K.: „Ezen lehetőség szerint segíteni kell, mert a könyvek megszerettetése, a könyvtár használatának megtanítása elsősorban a könyvtárosok dolga, ebben a legtöbbet ők segíthetnek.”¹⁷

A szakirodalom rendelkezésre bocsátása

Az egyetemi könyvtár állományának van egy, az egészhez képest viszonylag kis része, amely állandóan vagy lökésszerűen rendkívül nagy keresletnek van kitéve. A tanulmányokhoz előírt anyagról van itt szó: tankönyvekről, jegyzetekről, kötelező olvasmányokról. Jogos elégedetlenséget vált ki a hallgatók körében, ha ehhez az anyaghoz nem tudnak hozzájutni. Folyóiratcikkek esetében jó szolgálatot tesz fénymásolással előállított többes példányok rendelkezésre bocsátása. A könyvek beszerzendő példányszáma nem számítható ki mérnöki pontossággal. A szükségletet olyan tényezők befolyásolják, mint a hallgatók saját könyvvásárlása, a tanszéki, tanszékcsoporti könyvtárak közreműködése a hallgatók tanulmányi anyaggal való ellátásában, a kollégiumi könyvtárak felszereltsége, valamint az egyetem székhelyén működő könyvtárak részvétele a hallgatók tanulmányi anyaggal való kiszolgálásában.¹⁷ Egyetérthetünk azzal az állásponttal, hogy az alapvető cél az, hogy a legfontosabb tanulmányi anyag meglegyen a hallgató saját könyvtárában, s az egyetemi könyvtár fő feladata az ún. „továbbvezető”, kiegészítő szakirodalomról való gondoskodás legyen.¹⁸

Mivel a tanulmányi irodalom – s különösen a hullámokban érkező érdeklődésnek kitett könyvek – magas példányszámban való rendelkezésre bocsátása önmagában nem old meg semmit (annyi példányt nem lehet és nem is érdemes beszerezni, hogy minden hallgatónak jusson), rendkívül fontos követelmény, hogy ennek az anyagrésznek a forgalmazási elveit és gyakorlatát átgondoltan, és minden részletre kiterjedően kidolgozzuk.¹⁹ A legkézenfekvőbb, legegyszerűbb és a könyvtár számára legkényelmesebb megoldás a gyakran keresett irodalom olvasásának helybeni használatra való korlátozása. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a hallgatók a könyveket szívesebben kölcsönzik, mint olvassák a könyvtárban, hogy az olvasóteremben való olvasást többnyire kényszermegoldásnak tartják. A gondokon enyhíthet, ha a gyakran keresett könyvek kölcsönözhető példányait a könyvtár rendkívül rövid időre: egy napra vagy néhány órára adja kölcsön. Számos könyvtár – zárástól nyitásig – az olvasótermekben elhelyezett tankönyveket, szakkönyveket is kikölcsönzi. Mivel ennek a gyakorlatnak megvan az a veszélye, hogy a

könyv nem kerül vissza időben, van egyetemi könyvtár, amelyik 3–4 példányban helyezi el az olvasótermi övezetben a gyakran keresett tanulmányi anyagot, és csak a többes-példányokat adja kölcsön.²⁰ A kölcsönzési határidő szigorú betartatása a könyvtári könyvek forgatásának elemi feltétele. Ezen a bázison alakítható ki megbízható, ténylegesen működő előjegyzési rendszer, amely a könyvtári könyvek rendelkezésre bocsátásában igen hatékony, biztonsági tényezővé tehető. A gyakran keresett könyvek kölcsönzés útján való forgatása a többféle (két órás időtartamtól egy teljes szemeszterre kiterjedő) kölcsönzési határidőt alkalmazó rendszerekben rendkívül bonyolult, nagy körültekintést kívánó, idő- és munkaigényes feladat. A rendszer kidolgozását és működtetését nehezíti, hogy rendkívüli határidő megszabása (néhány óra, egy nap, néhány nap) csak rendkívüli kereslet esetén indokolt, ami azt jelenti, hogy olyan időszakban, amikor a könyv iránt átlagos érdeklődés mutatkozik, vissza kell helyezni az átlagos (normál) határidejű kölcsönzési forgalomba.²¹

A forgatási sebesség problémájának megnyugtató megoldását a könyvtárosok az online rendszerű gépi kölcsönzés bevezetésétől várják, amely – egyéb és közismert előnyei mellett – arra is alkalmas, hogy a könyvek iránti keresletre vonatkozó paraméterek rögzítésével a szükségletekhez igazodó, differenciált forgalmazás tényleges realizálását megalapozza.²²

„A kutatás és a tanulmányok modern metodikája egyaránt azt kívánja, hogy a könyvtárhasználat jelenlegi . . . zárt rendszere feloldódjék, szakosodjék és megteremtődjék az olvasó, a könyvtáros és a könyv közvetlen kapcsolata. Ez egyfelől nagy *szabadpolcos térségek* kialakítását kívánja meg, másfelől a szabadpolcos használatra szánt gyűjtemények megfelelő tagolását olvasói rétegek, tudománysszakok stb. szerint.”²³ (Kiemelés tőlem. N. Zs.) A követelmény megvalósítása korszerű épületet, elegendő teret feltételez. Új épületekben elhelyezett egyetemi könyvtáraink példája igazolja azt a véleményt, hogy a szabadpolcos rendszernek a tudományos nagykönyvtárban is létjogosultsága van, sőt e könyvtártípus korszerűségének is egyik legfontosabb ismérve.²⁴

A szabadpolcokon áttekinthetően felállított, gondosan összeválogatott könyv-együttes az egyik legjelentősebb szolgáltatás, amelyben könyvtár olvasóját részesítheti. Király István az előbb már idézett beszélgetés során arról is szólt, hogy „igazi könyvtári élményt csak a szabadpolc nyújt. A látogatók bele-beleolvashatnak a könyvekbe, ízelgethetik, megismerhetik őket, s közben érzik, hogy melyek azok a munkák, amelyeket feltétlenül el kell olvasniuk . . . Örülnek, ha a tudományos könyvtárak állományának . . . minél nagyobb része szabadpolcra kerülne.”²⁵

A szabadpolcon felállított állomány nagysága kérdésében megoszlanak a vélemények. Hosszú ideig tartotta magát az a felfogás, hogy a könyvtár állományának legnagyobb részét, élő anyagának egészét szabadpolcon kell elhelyezni. A több százezer kötetet kínáló szabadpolcos supermarket azonban nemigen váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Kiderült, nehezen áttekinthető és kezelése nehézkes.²⁶ Újabban ötven-százezer kötetből álló szabadpolcos térségek kialakítását tartják célszerűnek.²⁷

Az egyetemi könyvtár olvasótermeiben elhelyezett szabadpolcos állomány összetételét az egyetemi oktatómunka szakirodalmi követelményei határozzák meg. Ott, ahol a szabadpolcrendszer befogadóképessége engedi, ezt az állományt egyéb szakirodalmi

anyaggal egészítik ki, amely az egyetemi tanulmányokhoz kapcsolódik ugyan, de „a kínálat keresletet eredményez” elv alapján az egyetemi oktatók által előírt vagy ajánlott irodalmat igen nagy mértékben meghaladja.²⁸ A tankönyvi, tankönyvszerű anyag és a ki-egészítő irodalom arányát a tanult szak jellege határozza meg. A természettudományi szakok hallgatói, a mérnökhallgatók vagy az orvostanhallgatók elsősorban tankönyveket, kézikönyveket keresnek. A társadalomtudományi szakokon tanuló hallgatók részére a publikációs formák széles skáláját kell biztosítani: a tanulmányi és kutatási anyag bő választékára van szükségük.²⁹

Választékra van szükség, s nem szelektálatlan információtömegre. Nagy felelősség hárul az egyetemi könyvtárra, amikor eldönti, milyen információkkal és információ-hordozókkal – könyvekkel, folyóiratokkal – veszi körül az egyetemi hallgatót. A diák-években szerzett könyvtári–információs élményeknek meghatározó szerepe van abban, hogy a jövő szakembere milyen információs kultúrával, milyen információs befogadó-készséggel indul el pályáján.

JEGYZETEK

1. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1976. évi 15. számú törvényerejű rendelete a könyvtárakról. Általános rendelkezések. 13.§. 1. bek.
2. ROGERS, Rutherford D. – WEBER, David C.: University library administration. New York, Wilson, 1971. 203–204.p.
3. Vö. BUDD, John: The education of academic librarians. = College and Research Libraries. 1984. No.1. 15.p.
4. ROGERS, R. D. – WEBER, D. C.: I. m. 198–199.p.
5. McLEAN, Neil: New technology in academic libraries. = Studies in library management. Vol. 7. London, 1982. 144.p.
6. Vö. WALLESHAUSEN Gyula: A szakreferensi rendszer. = Könyvtári Figyelő. 28.évf. 1982. 2.sz. 117–132.p., GOMBA Szabolcsné: Szakreferensek az egyetemi könyvtárban. = Könyvtári Figyelő. 29.évf. 1983. 2.sz. 146–152.p.
7. Legutóbb CSÁT József, az OMIKK főmunkatársa sürgette a szak szerinti szervezeti egységek kialakítását. „Ezekben a színvonal az egyetemi tanszékekéhez nőhet, a könyvtáros pedig az olvasó méltó partnerévé válhat, ha az előszerzeményezéstől a szakkatalógus gondozására bízott részének szerkesztéséig a dokumentum tartalmára vonatkozó minden munkafázist ő végez el.” (Könyvtáros. 34.évf. 1984. 5.sz. 251.p.) Szakosított munkacsoportokból álló *egyetemi könyvtári szervezet* modelljét dolgozta ki és adta közre MARTELL, Charles R.: The client-centered academic library. An organizational model. Westport, etc. Greenwood Press, 1983. 136 p. (Contributions in Librarianship and Information Science 42.)
8. CSŰRY István: Egyetemi modell – könyvtári modell. = Könyv és Könyvtár. 8/2. Debrecen, 1971. 47.p.
9. Vö. KATZ, William: Introduction to reference work. Vol.2. Reference services and reference processes. 2nd ed. New York, McGraw-Hill, 1974. 53.p.
10. HEIT Gábor – LAKI János – VAJDA Kornél: Egy új lakótelepi könyvtár felül- és alulnézetből. 2. = Könyvtáros. 33.évf. 1983. 1.sz. 38–42.p.

11. PÁLVÖLGYI Endre: A könyvtári tájékoztató szolgálat feladatainak határai. = Magyar Könyvszemle. 73.évf. 1957. 1.sz. 85.p.
12. WALLESHAUSEN Gyula: A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára új olvasószolgálati modellje. = Könyvtári Figyelő. 30.évf. 1984. 1.sz. 31–33.p.
13. A ROGERS és WEBER szerzőpáros (I. m. 208.p.) „the clearinghouse for library information”-nek nevezi a katalógusok mellett felállított tájékoztató szolgálatot.
14. A korszerű könyvtáráépületekben a katalógusokat a tájékoztató segédkönyvtárral, s egyéb szabadpolcos állományrészekkel együtt a központi konzultációs övezetben helyezik el. Vö. WALLESHAUSEN Gyula: a 12.sz. jegyzetben idézett mű. 29.p., WIPPEL, Günter: Der Auskunftsdienst an wissenschaftlichen Bibliotheken und sein kommunikatives Spannungsfeld zwischen Bibliothekar und Benutzer. = Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. 1984. H.4. 302.p.
15. NAGY Attila: Személyi érintkezés dimenziói és a könyvtár. = Könyvtári Figyelő 23.évf. 1977. 3–4.sz. 306–318.p., DAVINSON, Donald: Reference service. London, etc. Bingley–Saur. 1980. 53–54.p., KATZ, William: I.m. 50–51.p.
16. Beszélgetések a könyvtárról. KIRÁLY István: Igazi könyvtári élményt csak a szabadpolc nyújt. Riporter: Vértessy Miklós. = Könyvtáros. 31.évf. 1981. 2.sz. 64–65.p.
17. PESCHKE, Michael: Konzeption zur Lehrbuchversorgung von Studenten. = Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1984. H.3. 122–126.p.
18. PESCHKE, Michael: Zur Lehrbuchversorgung an den Hochschulbibliotheken. = Das Hochschulwesen. 1982. H.11. 305.p.
19. Minderről részletesen ld.: HIGHAM, Norman: The library in the university. Observations on a service. London, Deutsch, 1980. 84–109.p., BUCKLAND, Michael K.: Book availability and the library user. New York, etc. Pergamon Press, 1975. XII, 196 p., Vö. ROGERS, R. D. – WEBER, D. C.: I.m. 215–217.p., a szegedi törekvésekről: KLUKOVITSNÉ PARÓCZY Katalin: Könyvtári helybenolvasás és kölcsönzés az egyetemi tanulmányi munka szolgálatában. Műhelytanulmány a szegedi József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtárából. = Könyvtári Figyelő. 28.évf. 1982. 2.sz. 151–157.p.
20. A hannoveri Egyetemi Könyvtár gyakorlata. Ld. BOCK, Günter: Ergebnisse des Benutzerforschungsprojektes I der DFG für den Lesesaalbereich. = Arbeitsbereich Lesesaal in wissenschaftlichen Bibliotheken. Stuttgart, 1979. 36.p.
21. HIGHAM, Norman: I.m. 99.p.
22. HIGHAM, Norman: I.m. 95., 99–100.p.
23. CSÚRY István: I.m. 45–46.p.
24. WALLESHAUSEN Gyula: a 12.sz. jegyzetben idézett mű. 29–33.p., PAPP István: A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárának új épületéről. = Könyvtári Figyelő. 30.évf. 1984. 1.sz. 34–43.p.
25. KIRÁLY István: I.m. 63.p.
26. ENRIGHT, B. J.: Bibliothochlanasia: library hygiene and the librarian. = Essays on information and libraries. Festschrift for Donald Urquhart. London, 1975. 68–69.p.
27. BOCK, Günter: I.m. 36.p.
28. URQUHART, Donald: The principles of librarianship. Wetherby, 1981. 13.p., WALLESHAUSEN Gyula: a 12.sz. jegyzetben idézett mű. 30.p.
29. Vö. BOCK, Günter: I.m. 36.p.

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRAK EGYETEMTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYEIRŐL

HILLER ISTVÁN

A Ratio Educationis az egyetemi gyűjteményekről

Az 1777-ben és 1806-ban kiadott *Ratio Educationis* az első olyan királyi rendelettel létrehozott átfogó oktatási-nevelési rendszer, amely külön paragrafusokban foglalkozik az egyetemi gyűjteményekkel. A rendelkezés többek között azt írja, hogy a királyi akadémiák létesítésével egyidejűleg azonnal intézkedni kell *speciális gyűjtemények szervezésére, valamint tárgyak gyűjtésének megkezdésére*.¹

Az egyetemi könyvtár egy paragrafusban szerepel az éremtárral és a régészeti emlékek gyűjteményével. A könyvtárak szükségességéről másutt bővebben is szó esik, itt most csak annyit említünk meg, hogy az előírás szerint az egyetemi könyvtárak kell a leggazdagabbnak lennie, hogy a növendékek teljesíthessék kötelességüket, miszerint a tudományok minden nemének ne csupán mázával vonják be magukat, hanem a legteljesebb szaktudományi képzettséget sajátítsák el, amihez a legkiválóbb könyvek folyamatos olvasása vezet. A fejlődés az 1848–49-es forradalmi események, majd az azt követő abszolutizmus éveiben megtört; sőt a hanyatlás korszaka következett. *Az egyetemi gyűjtemények kritikus helyzetbe kerültek, éppen azért, hogy létrehozzák, fejlesztőiket eltiltották a tudományos élettől. Sajnos egyetemi gyűjteményeink sorsa szerencsétlenül alakult a későbbiekben is.*

A tudományos élet akkor kezdett ismét feléledni, amikor 1860-ban létrehozták a „*Mathematikai és Természettudományi Bizottságot*” az MTA keretei között. A bizottság felvette a kapcsolatot az egyetemi tanárokkal, a tudomány minden ágának művelőjével, továbbá „... tárgyakat gyűjt, melyek a nemzeti múzeumba adatnak be, hogy használatul minden szakember rendelkezésére állnak, sőt a múltakra is kiterjesztve figyelmét, a Magyarországról szóló nyomtatott munkákat és értekezéseket, úgy ily kéziratokat is lajstromoz, gyűjt s tartalmokat megismerteti”. Mindez buzdítóan hatott az egyetemi gyűjtemények fejlesztésére.

Az egyetemtörténeti kutatások és a gyűjtemények kölcsönhatása

Az egyetemi gyűjtemények és a felsőoktatás-történeti kutatások szerves összefüggésben vannak egymással, az egyetem és gyűjteményei fejlődéstörténete csaknem azonos, illetve hasonló. 1967-ben a *Magyar Tudományban* erről a kérdésről mélyebb elemzés jelent meg.² Megállapítások szerint a marxista történettudomány a felsőoktatás

történetét a társadalom története szerves részének tekinti. A felsőoktatás-történeti kutatások szoros kapcsolatban vannak a tudománytörténettel, s a felsőoktatás-történetet a tartalmi-műfaji sokoldalúság és változatosság jellemzi. Ebben a sokoldalúságban komoly szerepet játszanak a könyvtárak, levéltárak és más gyűjtemények. Ezek ugyanis a kutatások forrásai és egyben az új szellemi termékek gyűjtőhelyei is.

Felsőoktatás-történeti kutatásaink, illetve ezek forrás- és gyűjteményhelyei hazánkban nem tartottak lépést az e téren mutatkozó nemzetközi fellendüléssel. *Ladányi Andor* az elmaradás okát abban látja, hogy „... Magyarországon nincs tudománytörténeti kutatóintézet, nincsenek tudománytörténeti tanszékek, megfelelő számban függetlenített kutatók, nincs tudománytörténeti kéderképzés . . . nem kielégítő a kutatások anyagi támogatása, nagy nehézségekbe ütközik a publikációs feltételek biztosítása és végül . . . lényegében megoldatlan e kutatások koordinálása és irányítása. Elmaradottságunk a tudománytörténet határainkon kívüli helyzetének tükrében még világosabban látható.”³

A felszabadulás után a felsőoktatási gyűjtemények többségükben rossz állapotban maradtak ránk. Azonnali helyrehozataluknak, kiegészítésüknek, újak létrehozásának nem kedvezett az idő. Sok feladatot érthetően előbbre kellett rangsorolni. Az ötvenes évek első felének szemléleti torzulásai is sokat rontottak a gyűjtemények helyzetén és állapotán. Tradicionális egyesületek, diákszervezetek feloszlása után gyűjteményeik részben vagy teljesen elpusztultak. Tárgyi és írásos dokumentumokat hordtak szét vagy semmisítették meg. Az egyetemek hagyományos jelvényeit, nem egyszer évszázados emlékeit (rektori, dékáni láncok, gyűrűk stb.) tilos volt használni; sok minden elveszett, megsemmisült, avatatlan kezekbe került. A gyűjteményi anyagok méltatlan kezelése gátolta a felsőoktatás-történeti kutatásokat. A dokumentumok gyűjtése, a források feltárása, a kutatás, a publikálás nemkívánatosnak minősült, majd az igény sem jelentkezett irántuk, s csak lassan-lassan élénkült meg az érdeklődés.

1956 augusztusában – végre – a haladó hagyományok ápolására mozgósító cikk jelent meg a *Felsőoktatási Szemlében*⁴. *Székely György* megállapítja, hogy amikor fokozott törekvések vannak a tudományosság egyetemi gócpontjainak helyreállítására, egyre világosabban látható, hogy a szocialista egyetem mai vívmányai, feladatai, gondjai régi nemzedékek munkálkodásában gyökereznek. A hagyományápolás mélyebb értelmét elsősorban az oktatás, nevelés és tudományművelés egységének aktuális feladatai adják, s csak másodlagosan az egyébként fontos külsőségek (ünnepségek, jelvények stb.).

Az egyetemi gyűjtemények nem könyvtári dokumentumai közül az irattári-levéltári anyagra kell elsősorban tekintettel lenni, gyűjtő-megóvó és forráshely szerepénél fogva. Az egyetemi levéltári anyagok súlyos sérüléseket szenvedtek a háború folyamán, de utána a sűrű átszervezések, a gondatlan őrzés és a még meggondolatlanabb selejtezések is kárt okoztak. (Jól mutatja az átszervezésekkel járó bonyolultságot és levéltári-irattári következményeit, – hogy az egyik hallgató indexében nyolc különböző pecsét szerepel ugyanannak az intézménynek megjelölésére.) Az egyetemi levéltári munka csak lassan indult meg. A korábban idézett *Ladányi-tanulmány* is erről panaszkodott és a tarthatatlan, felemás helyzetekről. A kibontakozás két járható útját jelölte meg helyesen: az iratanyag mennyiségének függvényében önálló egyetemi, főiskolai levéltárak felállítását raktárakkal, kutatóhelyekkel és kvalifikált levéltárossal, vagy ahol a személyi és tárgyi feltételek

hiányoznak, ott a levéltári anyagot át kell adni a területileg illetékes levéltárnak. Hazai viszonyaink között a levéltárak működését az egyetemek központi könyvtárainak keretében látszott és látszik célszerűnek megszervezni.

Az egyetemi levéltári anyag megosztottsága komoly gondok-bajok forrása volt, részben még ma is az. Ilyen problémák az anyag feltáratlansága, az anyag szóródása, a kutatás lehetetlensége, „tulajdonjogi” viták vissza-visszatérő kiújulása, elhamarkodott intézkedések és szükségszerű visszavonásuk, személyi konfliktusok, civakodások. A legfőbb kárvallott persze a kutató, aki a saját bőrén érezte valamennyi hátrányt. (Példaként említem az egykori Selmeci Akadémia jelenlegi utódintézményeinek gyűjteményi anyagát, amely évtizedekig tartó viták tárgya volt, és amelyet csak az utóbbi másfél évtizedben sikerült megnyugtató módon lezárni.)

Már 1967-ben az a helyes javaslat született, hogy az egyetemi levéltárak legyenek a központi könyvtárak önálló szervezeti egységei. Néhány év múlva jelentkeztek az első eredmények. 1971-ben Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetemen szaklevéltárt létesítettek, 1972-ben pedig a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárában két függetlenített munkatárs kapott megbízást az irattári-levéltári anyag gondozására. Az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtára a hatvanas évek végén összegyűjtötte az egyetemi tanszékek és szervezeti egységek irattári-levéltári anyagát és azt több nyugdíjas alkalmazásával rendezte. Ezt megelőzőleg, illetve ezzel párhuzamosan szerződéses alapon folyt az Erdészeti és Faipari Egyetemen és a Soproni Állami Levéltárban (akkor így hívták) az anyag számbavétel és meghatározott mélységű feldolgozása. A feldolgozott anyagról szabvány szerint készült cédulák egy-egy példányát a soproni levéltár, a miskolci és a soproni egyetem könyvtára kapta és őrzi. Egyre több egyetem érezte halaszthatatlannak levéltári ügyeinek rendezését. Az egyes egyetemek érdekei találkoztak a kutatók érkeivel, valamint a főhatóságok elképzeléseivel, törekvéseivel is. Így egyre több, nemzeti kincsünk részének tekinthető levéltári anyagot őrző egyetem, illetve egyetemi könyvtár kérte és kapta meg a szaklevéltári jogot. Ez a jog azonban meghatározott kötelekkel is jár (így például megfelelő elhelyezés, levéltárosok felvétele, kutatóhelyek kialakítása, az alkalmazottak szakképzettsége stb.). Legutóbb az Eötvös Lóránd Tudományegyetem, a Nehézipari Műszaki Egyetem és az Erdészeti és Faipari Egyetem kapott szaklevéltári jogot. Folyamatban van az egykori Selmeci Akadémia levéltári anyagának végleges rendezése.

A felsőoktatás-történeti kutatásokról Ladányi 1974-ben megjelent tanulmánya fontos feladatokat szánt e téren az egyetemi könyvtáraknak. Mindenekelőtt az egyetemi gyűjtemények kialakítását, rendbetételét, funkcióik és gyűjtőkörük részletes meghatározását, elhelyezésük javítását jelölte meg sürgős feladatként. Az akkori megítélés szerint a József Attila Tudományegyetem és a Nehézipari Műszaki Egyetem gyűjteményei voltak a legkedvezőbb helyzetben, a Gödöllői Agrártudományi Egyetem, a Budapesti Műszaki Egyetem és a Kossuth Lajos Tudományegyetem gyűjteményei sok gonddal küszködtek; olyan nagy egyetemi könyvtárak, mint pl. az Eötvös Lóránd Tudományegyetem, vagy a Semmelweis Orvostudományi Egyetem nem is rendelkeztek egyetemi gyűjteményekkel.

Újabb törekvések

Az azóta eltelt évtizedben sok minden megváltozott, és lendületes fejlődést regisztrálhatunk ebben a vonatkozásban is. A tárgyi emléktárgy gyűjtése, az egyetemi élet kísérő tárgyainak megóvása, rendbehozatala, az oktatás és nevelés szolgálatába állítása beilleszkedett az egyetemek működésébe. Ez a munka a múlthoz képest már nem kampányszerű, nemcsak az évfordulókhoz, ünnepekhez kötött, hanem az egyetemi munka szerves részévé vált a legtöbb felsőoktatási intézményben. A korábban már idézett tanulmányokban húsz évvel ezelőtt megfogalmazott javaslatok helytálló voltát jelzi, hogy egyre több egyetemen jön létre a közgyűjtemények egységes szervezete a három fő ágazatból: a könyvtárból, levéltárból és múzeumból. Itt ismét a miskolci és soproni példát említjük meg, ahol a központi könyvtárak szervezetében önálló vezetőkkel, önálló egységként működnek szaklevéltárak és szakgyűjtemények és legújabban az Állatorvostudományi Egyetem is ezt a megoldást választotta. Sopronban az egyetem 175. jubileumi ünnepeinek alkalmából avatták fel az Erdészeti-, Faipari- és Földméréstani Gyűjteményt a belváros szívében lévő híres Eszterházy palotában. Sopronban közel egy évtizede a könyvtár kötelező tantárgyként oktatja az erdészeti-történetet. Az erdészeti-faipari-földméréstani gyűjtemény megnyitása óta a hallgatóság fogékonyságának növekedése tapasztalható saját szakmájuk, egyetemük múltja iránt. Ez az igény kötelességükké teszi, hogy az évszázadok tapasztalatait gyűjteményi formákban is a hallgatóság nevelése, azaz jövőnk szolgálatába állítsák. Az egyetemtörténeti kutatóknak, a sok „megszállott” oktatónak, könyvtárosnak, történésznek ez sikerélményt jelent, ami kétségtelenül újabb lendületet ad az újabb, számos területen csaknem nulláról induló munkákhoz.

1968-ban Héberger Károly írt a tudománytörténeti problémák és az egyetemi gyűjtemények összefüggéséről.⁵ A világszerte megélénkült tudománytörténeti kutatásokkal szemben hazai elmaradásunkat fájlalta. A Budapesti Műszaki Egyetem példáján szólt a tennivalókról. Mindenekelőtt a levéltárak, mint a kutatásokhoz szükséges adatok fontos források ügyeit javasolta rendezni. Megjegyezte, hogy hiányoznak az egyetemeken a szakképzett levéltárosok; a köztudatban a könyvtár, levéltár, múzeum gyűjtőfogalomként él, holott a hasonló vagy rokon vonások mellett a három intézménytípusnak eltérő feladatai vannak. Véleménye szerint a könyvtárak nem pótolhatják a hiányzó levéltár és múzeum funkcióit és tevékenységét, de ez utóbbiak megteremtését és működtetését a könyvtáraknak kell vállalniuk. Az egyetemi gyűjtemények kezelőinek, vezetőinek feladatának tartotta, hogy az egyetemi évkönyvekben szerepeljen az egyetemi tanács tagjainak névsora, hogy gyűjtsék az évközi ünnepi beszédeket, az egyetemi évi jelentéseket, statisztikákat, az ifjúsági, társadalmi és mozgalmi élet eseményeit rögzítő dokumentumokat stb. Hiányolta, hogy nincs összefoglaló, áttekintő kép az egyetemen folyó kutatások folyamatáról és eredményeiről, ezért szükségesnek tartotta az egyetemek elhunyt tanárainak, oktatói biográfiai és bibliográfiai adatainak összegyűjtését. Gyűjteni és rendezni kell a különféle évfordulók alkalmából készült, történetileg értékes összefoglaló kiadványokat. (A Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtárának példamutató kezdeményezése volt a *Műszaki tudománytörténeti kiadványok* című sorozata, amelynek 1968-ig már 15 füzetét jelent meg.) Pótolhatatlannak ítélte az események, konferenciák, kiállítások fotoarchívumát.

Gyűjteni kell a díszdoktorrá való avatásokon elhangzott emlékbeszédeket. Sürgös és fontos feladatnak tartotta az oktatott tananyag nyomtatott dokumentumainak megőrzését. Szorgalmazta a technika és tudománytörténet oktatásának bevezetését, ami azóta sok helyen megvalósult, hiszen a szaktörténeti homály és ismeretlenség már-már szakbarbársággal fenyegetett. Héberger összegező megállapítása: „A szomorú az egészben az, hogy a történelmi tanulságokat nem tudtuk levonni, megismételjük a hibákat. Ez azért lehetséges, mert kezd olyan szemlélet kialakulni, hogy ami régi az elavult is. A történelem pedig tanítómester.”

Korunk könyvtárosainak zöme átérzi a gyűjteményekben rejlő nevelési-oktatási erőt és sokat fáradozik azon, hogy ezek létrejöjjenek és szolgálják a nemes ügyet.

Mint láttuk a gyűjtemények kérdése régóta foglalkoztatja mind a fenntartókat, mind a felsőoktatás-történeti kutatókat. A holtpontról való elmozdulás első jele az volt, hogy 1977 novemberében a Felsőoktatás-történeti Munkaközösség napirendre tűzte a felsőoktatás tárgyi elmékanyag problémáinak megtárgyalását. A munkaközösség ülésére *Antall József*, a *Semmelweis Orvostörténeti Múzeum*, *Könyvtár és Levéltár* igazgatója készített referátumot: ma is időszerű ennek néhány gondolata. A felsőoktatás-történeti kutatások szempontjából alapvető feladat a forrásanyag felmérése. Különösen fontos a könyvtárakban lévő, a felsőoktatás korabeli tartami, metodikai kérdéseivel foglalkozó irodalom, valamint a három közgyűjteményi ágazatban, azaz a könyvtári, levéltári, múzeumi gyűjteményekben lévő történelmi kéziratos anyag számbavétele. A kutatás nem nélkülözheti a felsőoktatási szaklevéltári anyagot. A tárgyi forrásanyag rangját a múltban csak a régészeti dokumentumok nyerték el, a későbbi korszakok tárgyainak legfeljebb illusztratív, hangulati szerepet tulajdonítottak. Ma viszont lényegessé váltak az oktatási eszközök, műszerek, készülékek, azaz a különféle szakmai tárgyak, a felsőoktatás történetével kapcsolatos, személyekhez, eseményekhez, évfordulókhoz stb. kapcsolódó speciális dokumentumok, valamint más muzeális anyagok. A referátum végkövetkeztetése szerint szükség van a közvetlen tudomány- és szaktörténeti, a felsőoktatás-történeti anyagnak, a személyekhez, intézményekhez fűződő másodlagos forrásértékű emlékanyagnak és az általános muzeális értékű egyéb anyagoknak feltérképezése és osztályozása az egész magyar felsőoktatási hálózatban. *Szögi László* ezt a következtetést megerősítő megállapítása az egész egyetemi gyűjteményi anyagra érvényes: „... szükséges viszont hozzáértő szakemberek állandó alkalmazásával a pótolhatatlan egyetemi forrásanyag összegyűjtése, rendezése és természetesen a munkának értelmet adó kutatási lehetőségek biztosítása.”⁶ A cikk kapcsán e sorok írója is részletesen kifejtette álláspontját.⁷

A Felsőoktatástörténeti Munkaközösség a referátum megvitatása után kérdőívet állított össze, amelyeket valamennyi felsőoktatási intézmény könyvtárához eljuttatott. A kérdőív arra kért választ, hogy van-e a könyvtárban, illetve az intézményben egyetem-történeti gyűjtemény, milyen az elhelyezése, mikor alapították, mikor kezdődött az anyaggyűjtés, mi a módszere és tárgya, van-e a könyvtárban az egyetem és a felsőoktatás történetére vonatkozó elsődleges vagy másodlagos irodalom, működik-e szaklevéltár, gyűjtik-e és mikortól a felsőoktatás-történeti forrásanyagot, milyen a tárgyi anyag, az egyetem életével, működésével összefüggő emléktárgy, vannak-e személyi tárgyak, neves professzorokról készült festmények, szobrok, plakettek, érmek, dékáni, rektori láncok,

jelvények, zászlók, egyenruhák, egyéb muzeális anyagok (bútorok, dísz tárgya stb.), látogatható-e a gyűjtemény, szednek-e belépődíjat. Kérdés vonatkozott arra is, hogy a gyűjtemények vezetői hogyan látják a fejlesztés lehetőségeit, tervezhető-e fejlesztés, milyen a pénzügyi támogatás, az éves költségvetésben van-e fejlesztésre, beszerzésre előirányzott összeg és milyen gondok vannak. A kérdőívre néhány főiskola kivételével részletes, többségében elemző leírások érkeztek.⁸ A válaszokból kiderül, hogy a gyűjtemények vezetői, a könyvtárosok a „közgyűjteményi szellemet” képviselik, s nemcsak a könyvtár felelős gazdáit, hanem az egyéb gyűjteményeknek is gondos ápolói, megőrzői és fejlesztői. Ez a magatartás biztosíték arra, hogy a felismert feladatokat végre is fogják hajtani.

JEGYZETEK

1. Ratio Educationis. Ford.: Mészáros István, Budapest, 1981. Akad. K. 157–159.p.
2. LADÁNYI Andor: A felsőoktatás-történeti kutatások. = Magyar Tudomány, 1967. 255–258.p.
3. LADÁNYI Andor: A felsőoktatás-történeti kutatásokról. Budapest, 1974. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont. 200–202.p.; Lásd még: Magyar felsőoktatás-történeti irodalom. 1945–1979. Bibliográfia. Budapest, 1981, Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont. 17–20., 21–24., 75–78.p.
4. SZÉKELY György: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem haladó hagyományai. = Felsőoktatási Szemle. 377–380.p.
5. HÉBERGER Károly: Tudománytörténeti problémák és feladatok a Budapesti Műszaki Egyetemen. = Felsőoktatási Szemle. 1968. 659–663.p.
6. SZÖGI László: Felsőoktatásunk múltjának forrásai. = Magyar Nemzet. 1981. 35.sz. 8.p.
7. HILLER István: Még egyszer felsőoktatásunk múltjának forrásairól. Magyar Nemzet, 1981. 99.sz. 8.p.
8. Példaként az alábbiakban közöljük a debreceni Agrártudományi Egyetem Könyvtárától érkezett választ.

Az egyetemtörténeti gyűjtemény alapjait 1953-tól visszamenőleg vetette meg az egyetem főtitkára. A tényleges, szervezett anyaggyűjtés azonban 1968-ban az intézmény alapításának 100 éves jubileumi ünnepsége kapcsán kezdődött meg. Az 1953-ban újjászervezett intézmény vezető testületének anyagai (tanácsulási anyagok) képezték az alapot. Ez a gyűjtemény a rektori szobában nyert elhelyezést, míg a dokumentumanyag a könyvtári raktárban. 1968-ban a könyvtárosok levéllel keresték meg az akkor még élő pallagi tanárokat, régi, Pallagon végzett gazdászokat, és kérték őket, ha az intézményre vonatkozó dokumentumaik vannak, adják azokat át. Mivel 1949-ben, az intézmény megszüntetésével lényegében minden anyagot – beleértve az értékes könyvtári gyűjteményt is – elszállították, 1953-ban az újjászervezés évétől mindent előlről kellett kezdeni. Egyéni adományokból, más könyvtárak duplumanyagából (főleg Gödöllőről) sikerült a dokumentumanyagot (a régi oktatók által publikált munkák, intézményi kiadványok, évkönyvek stb.) összegyűjteni. Később a Magyar Mezőgazdasági Múzeumból is kaptak anyagokat. Mindennek ellenére a történeti gyűjtemény még szegényes, meglehetősen kezdeti stádiumban van, de a gyűjtést szervezetteren folytatják.

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRAK NEMZETKÖZI KAPCSOLATAI

GOMBA SZABOLCSNÉ

Napjainkban az egyetemi könyvtárak nemzetközi kapcsolatainak számos formája van. Termékeny együttműködési formákat jelent egymás országa irodalmának népszerűsítése, a kölcsönös látogatások, az ún. szakterületi megállapodások (főként az információcsere folyamatossága és hézagtalansága érdekében), a testvérvárosok mozgalmán belüli könyvtárközi kapcsolatok, a különféle konferenciákon való kölcsönös részvétel, illetve közös – szakosított – konferenciák rendezése. Ösztönzi az együttműködést a KGST keretén belül működő Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Rendszerbe való bekapcsolódás. Most mégis a könyvtárközi kapcsolatok két hagyományosnak mondható és egy újabb formájával foglalkozunk részletesebben, minthogy ezek igen fontos szerepet játszanak a szakirodalmi ellátásban.

Nemzetközi kiadványcsere

Az egyetemi könyvtárak állományának gyarapítása szempontjából igen nagy jelentőségűek a külföldi cserekapcsolatok, főképpen azért, mert ezen az úton lehetővé válik az egyetemek, tudományos intézetek könyvtárai forgalomba nem kerülő értékes kiadványainak beszerzése.

A cserekapcsolatok dokumentumtartalmát elsősorban az egyetemek saját kiadványai képezik, de a kapcsolat kiterjedhet rajtuk kívül a könyvtári állományok duplumaira és főlőspéldányaira is. De esetenként a csere tárgyát képezheti a partner kívánságára pénzért beszerzett egyéb hazai kiadású könyv, illetve a partner címére előfizetett hazai folyóirat.

Külföldi cserekapcsolat létesítésekor alapvető kérdés az érdeklődési körök, az adott könyvtárak gyűjtési profiljainak és a csereként számbajövő kiadványtípusok kölcsönös tisztázása. A nemzetközi cseretevékenység az egyenlő érték elvén alapszik. E téren bármilyen engedmény csak előzetes megegyezésen alapulhat.

A külföldi, elsősorban a tőkés importból származó könyvek beszerzési nehézségei arra ösztönzik az egyetemi könyvtárakat, hogy a korábbinál nagyobb figyelmet fordítva a nemzetközi csere lehetőségeire, igyekezzenek e forrásokat jobban kihasználni mind saját, mind a hálózatukhoz tartozó intézeti és tanszéki könyvtárak gyarapítására. Ez utóbbiak ugyanis a vonatkozó rendelet értelmében közvetlen cserét nem folytathatnak, s így csak az egyetemek központi könyvtárainak közvetítésével meríthetnek ezen értékes állománygyarapítási forrásokból.

A cserepartnerek sokszor nyújtanak segítséget más módon be nem szerezhető kiadványok megszerzésében is. Azokban az esetekben, amikor a kért kiadványokat maguk nem tudják megküldeni, új beszerzési lehetőségeket, intézményeket ajánlanak egy-egy kérés teljesítésére.

Az egyetemi könyvtárak évi jelentéseik tanúsága szerint, számos ország több száz intézményével állnak rendszeres kiadványcsere-kapcsolatban. Az utóbbi időben első-sorban arra törekedtek, hogy a korábbi években kialakított cserekapcsolatok tartalmilag gazdagodjanak, így nem a cserepartnerek számának növelése volt az elsődleges cél.

A cserepartnereket is sújtó gazdasági nehézségek kedvezőtlen hatására csökkent a partnerek által küldött kiadványok száma, s különösen érzékeny veszteség volt, hogy több, a korábbi években igen értékes anyagot küldő könyvtár vagy intézmény is lényegesen kevesebb kiadványt postázott. (Így többek között a British Lending Library, vagy a Deutsche Forschungsgemeinschaft.)

Mindent számításba véve a cseretevékenység egyértelműen hasznosnak minősíthető. Jól érvényesül a cseréhez fűzött hármass követelmény: devizakímélő beszerzés, a nehezen beszerezhető anyagok hozzáférhetőségének növelése, a hazai és ezen belül az egyetemi tudományos eredmények terjesztése. Végso soron a csere gazdaságos tevékenység az egyetem számára, s egyben az információcsere szükséges feltételeinek egyike.

Online hozzáférés

A gépi adatfeldolgozás bevezetése, s mindenekelőtt az információs adatbázisok online hozzáféréseinek elterjedése a nemzetközi kapcsolatok erősödését hozta az egyetemi könyvtárak életében. Az európai távközlési szervezetek és szolgáltatásaikat online módon nyújtó nagy amerikai információs intézmények közötti megállapodások az európai használók számára lehetővé tették e szolgáltatások előnyös feltételekkel való igénybevételét és gyors elterjedését.

A könyvtári szolgáltatások gazdaságos kiterjesztésének egyik fő formájává vált a külső szolgáltatások közvetítése a használók számára. A külső szolgáltatások közvetítése mellett szól az a vizsgálati eredmény is, mely szerint abból az összegből, amelyet önálló információkeresési rendszer kiépítésére fordítana egy könyvtár, akár százával is nyújthat díjtanuln visszakereséseket a bérelt külső szolgáltatásokból.¹

Az online szolgáltatások kialakításának szükségessége egyre sürgetőbben jelentkezik a hazai egyetemi könyvtárakban. A feltételek adottak, s a nemzetközi adatbázisokra támaszkodó információszolgáltatás bevezetése nem függ attól, hogy az adott könyvtár hagyományos módon vagy automatizáltan végzi munkafolyamatait. A Veszprémi Vegyipari Egyetem Könyvtárának példáját több egyetemi könyvtár is követte; így a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára mintegy két éves előkészítő és szervező munka eredményeként állított rendszerbe egy TAP-34 intelligens terminálból, NEC NCU-AMA és TAM 201 modemekből és DZM-180 mátrixnyomtató egységekből álló adatállomást. Az adatállomáshoz szükséges hardver és szoftver beszerzése, a személyzet és a helyiség biztosítása, valamint a vonatkozó előírások teljesítése mellett a szolgáltatás

működésének további feltételei is vannak. A szükséges dollárkeretet az OMIKK-kal, az adatátviteli vonalak használatát a Posta Központi Táviró Hivatallal, az adatbázisok használatának nemzetközi jogi feltételeit az illető adatbáziselőállító intézményekkel kötött szerződések révén teremtette meg a könyvtár. Jelenleg a Dialog, az STN International, a Data Star és az INIS adatbázisokkal van kapcsolatban a könyvtár.

Míg a természet- és műszaki tudományok területén hallatlan mértékben megnöttek az információszolgáltatás lehetőségei, addig a társadalomtudományok területén az információk feldolgozása bonyolultabb feladatnak látszik. Megoldására a legtöbb országban jóval kevesebbet áldoznak, mint a természettudományi tájékoztatásra. Ebben szerepe van annak is, hogy a társadalomtudományi beruházások megtérülését nagyon nehéz kiszámítani, s ezért viszonylag kevés a számítógépes társadalomtudományi adatbank.² Sajátosan nehéz feladat a társadalomtudományi adattárak számítógépesítése. A felhasználók is jóval kevesebben vannak, mint a természettudományi tájékoztatás igényelői, és igen kevés a jártasak a gépi adatfeldolgozás technikájában. A Nemzetközi Társadalomtudományi Tájékoztatási Bizottság két fő irányban lát megoldást e téren: egyfelől a helyi tájékoztatási intézményeket összekötő szakterületi együttműködési rendszerek kiépítése, másfelől a helyi intézmények munkájára épülő nemzetközi adatbázisok létrehozása. Nyugat-Európában a számítógépesített társadalomtudományi adatbázisok a hatvanas években, illetve a hetvenes évek elejére alakultak ki; a Nemzetközi Társadalomtudományi Információs Rendszer (MISZON) létesítéséről szóló megállapodást pedig 1976-ban írta alá hét szocialista ország. (A számítógépesített társadalomtudományi tájékoztatási rendszerekről részletesebb ismertetést *Rózsa György és Földi Tamás tanulmánya ad.*³)

Könyvtárközi kölcsönzés

A külföldi adatbázisokra épülő információszolgáltatás megindulásának szükségszerű következménye az eredeti dokumentumokhoz való hozzáférés növekvő igénye, ami a könyvtárközi kölcsönzési forgalom jelentős emelkedését vonja maga után. Az online információs szolgáltatások és az irodalomellátás között jelenleg ellentmondás feszül. A bibliográfiai adatok hallatlanul felgyorsult rendelkezésre bocsátását nem követi hasonló gyorsasággal a dokumentumok kézbeadása.

A számítástechnika és a távközlés házasságával megkezdődött új korszakban hatalmas adatmennyiségekhez lehet pillanatok alatt hozzáférni, földrajzi távolságokra, országhatárokat való tekintet nélkül. A gyors nemzetközi információellátással szemben egy legyőzhetetlenül lassú, helyi, vagy éppen hogy nemzetinek mondható irodalomellátás áll. A könyvtárakban még mindig a hagyományos dokumentumellátás van érvényben, amely az anyagnak és a szállítási utaknak megfelelően, a prioritások sorrendjében, lokális, körzeti vagy körzetek közti ellátásra van berendezkedve. Az irodalomellátás még mindig a postára és a hagyományos szállításra van utalva, bár a szállítás jelentős gyorsulása várható (pl. telekópiák lehetőségével). Addig, ameddig a dokumentumokat a könyvtárakban nem elektronikusan tárolják, tartalmuk online módon nem férhető hozzá, ezért sebesség

tekintetében a könyvtárak által történő irodalomellátás belátható ideig még az online információk szolgáltatás mögött fog kullogni.⁴

A jövőben tehát az egyetemi könyvtáraknak is a korábbinál nagyobb gondot kell fordítani maguknak a dokumentumoknak a hozzáférhetővé tételére, a használóhoz történő gyors eljuttatására. A dokumentumok gyűjtéséről a hangsúly áttevődik azok hasznosítására. A fejlődés nem problémamentes, mivel az egyetemi könyvtárakat egyfelől állományuk külső intézmények és személyek rendelkezésére bocsátására, együttműködési programokban való részvételre ösztönzik, másfelől a tanszemélyzet azt kívánja, hogy az irodalom ne kerüljön ki az egyetem területéről, még akkor sem, ha ritkán használják.

A könyvtári munka ésszerűsítésének útja egyre inkább a regionális, országos és nemzetközi könyvtárközi együttműködés. A számítógépes adatfeldolgozás bevezetése és elterjedése ezt a tendenciát erősíti. A könyvtárközi kölcsönzés viszonylatában is új lehetőségeket tár fel a számítógép használata, különösen ami egy-egy dokumentum lelőhelyének megállapítását illeti. Az NSZK-ban például úgy racionalizálták a központi katalógusokat, hogy az ISBN-számra épül az adatfelvétel, a rendezés, valamint a COM-jegyzékek, amelyek olcsón eljuttatnak minden nagyobb könyvtárba. Így a könyvtárközi kölcsönzési kérést közvetlenül ahhoz a könyvtárhoz küldhetik, amelyben az adott dokumentum megtalálható.

Minden nehézsége ellenére tény, hogy a könyvtárközi kölcsönzés ma a leghatékonyabb módja a dokumentumokhoz való hozzájutásnak. A számítógépre vitt bibliográfiai rendszerek a gyorsítás további lehetőségét adják.⁵ A jövő útja azonban a mesterséges bolygók útján történő gyors dokumentumátvitel, amelynek megvalósítása érdekében már előkészítő munkálatok folynak az iparilag fejlett országokban.

JEGYZETEK

1. HOCK, R.E.: Providing access to externally available bibliographic data bases in an academic library. = College and Research Libraries. 36.vol. 1975. 3. .no. 208–215.p.
2. MEYRIAT, J.: International and regional co-operation in social science documentation. = Unesco Journal of Information Science, Librarianship and Archives Administration. 2.vol. 1980. 4.no. 227–233.p.
3. RÓZSA Gy. – FÖLDI T.: International co-operation and trends in social science information transfer. = Unesco Journal of Information Science, Librarianship and Archives Administration. 2.vol. 1980. 4.no. 234–239.p.
4. NEUBAUER, K.W.: Online Informationsmarkt und Bibliotheken. = Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. 31.Jg. 1984. 2.no. 111–129.p.
5. HEYDRICH, J.: Rationalisierung in Bibliotheken. = Mitteilungsblatt. 29.Jg. 1979. 4.no. 349–357.p.

GONDOLATOK AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRAK GONDJAIRÓL ÉS JÖVŐJÉRŐL

CHOLNOKY GYÖZÖ

„... mert én, aki ámyak közt sopánkodok, nem állok-e idegenül az igazi látvány előtt, mely éppen most ölt alakot, de még nem emelkedtem olyan emberi magaslatra, hogy a kellő értelem meglegyen bennem megfigyelésére?”

(Claude Lévi-Strauss)

Egyetemi könyvtáraink jövője aligha szemlélhető közállapotunktól és a mában érzékelhető, jövőre utaló fontos tendenciáktól elszakítottan. Ez nemcsak azért van így, mert elsősorban könyvtárak, viselven a minden könyvtártípusra illő karakterisztikus vonásokat, hanem azért is, mert az országos feladatú szakkönyvtárak és a megyei könyvtárak mellett abba a körbe tartoznak, amelyek nem egyszerűen elemei a könyvtári rendszernek, hanem alkotói, formálói is. (Az archív állomány védelmével, a számítástechnika alkalmazásával vagy a felhasználók képzésével kapcsolatos feladatok természetesen más hangsúlyt és tórtát kell kapjanak e területen, mint az iskolai vagy általában a közművelődési könyvtárakban; mégis, e sajátos jelentőséget hordozó funkciók erősödése vagy gyengülése sincs hatás nélkül az egyéb könyvtárak munkájára.)

Minderre tekintettel az egyetemi könyvtárfejlesztési irányokat egy általános könyvtári jövőképhez illesztve szükséges kijelölni, nem feledve azonban, hogy egyúttal fontos egységei a felsőoktatás rendszerének, szellemi fundamentumai az ott folyó oktató és kutató-fejlesztő munkának, így természetesen nem hagyhatók figyelmen kívül a felsőoktatás várható fejlődési irányai sem.

A továbbiakban – a teljesség igénye nélkül, esetenként csak jelzésszerűen – a tenni-valók sorából azokat emeljük ki, amelyek összkönyvtári érdekűek, ám az egyetemi könyvtárakban kitüntetett jelentőséggel bírnak. Az előttünk járó nemzetek példái és saját tapasztalataink is arra intenek, hogy nem célszerű könyvtárfejlesztési elgondolásainkat egyszerűen a mai struktúra mentén extrapolálni. Az alábbi három kitüntetett téma kiemelése ezért *ítélet is a várható változások irányaira*.

Az állomány növekedése, védelme és elhelyezése

A könyvtárak (elsősorban a nagy gyűjtemények, így az egyetemi könyvtárak) látható gondjai közül a leg súlyosabbak: az állomány növekedése, a minőségi szint megőrzése és a dokumentumvagyron állagmegővése.

A könyvtárak növekedése világszerte – a nálunk gazdagabb országokban is – súlyos nyomással nehezedik az intézményekre és fenntartókra, bár az utóbbi évtizedben

ez a folyamat – az anyagi korlátok következtében elsősorban a tökeigényes gyarapítást folytató egyetemi könyvtárakban – lassulni látszik. Mivel azonban egyetemi könyvtáraink (az összes tudományegyetemi könyvtár, a BME könyvtára stb.) múlhatatlannak tűnő bővítései, rekonstrukciói többnyire elmaradtak, a növekedés problémája nem veszített jelentőségéből, s várhatóan a jövőben sem lesz ez másképp. (Ez annál inkább várható, mert alapvetően egy átfogó mikrofilmlezési program sem orvosolhatja a gondokat.)

Nem kevésbé fontos problémája az egyetemi könyvtáraknak – összefüggésben a gyarapítás mennyiségi növekedésével – az állomány minőségi szintjének megőrzése. Érdekes módon a könyvek, folyóiratok világpiaci árai – minden más árucikkal ellentétben – folyamatosan emelkednek, amelyet nem fékezett a kereslet világméretű lanygulása sem. A folyamat azért érinti különösen súlyosan az egyetemi könyvtárakat, mert az említett folyamat a referáló lapok, a bibliográfiák és a kézikönyvek esetében az átlagosnál is erősebb. Aligha várható a tendencia fékeződése, ezért – figyelembe véve az anyagi lehetőségek valamelyest becsülhető alakulását – meg kell fontolni a tudományos könyvtári struktúra bizonyos mértékű átrendezésének lehetőségét. Várhatóan már ennek az évtizednek a végére sem lesz tartható a gyűjteményi átfedések jelenlegi mértéke, elsősorban Budapesten és néhány nagyvárosban. Az együttműködés, a feladatok megosztása deklarált könyvtárpolitikai célból vélhetően kényszerre válik; a gyűjteményépítés és megőrzés rigorózus határait meg kell vonni a diszciplinák, illetve a dokumentumtípusok vonatkozásában.

Másik útja a struktúra korszerűsítésének a tárolókönyvtárak létesítése, helyi szolgáltatásokkal való kibővítéssel; a *harmadik* pedig egyetemközi, valamint kettős funkciójú, városi-egyetemi könyvtárak létrehozása.

A gyűjteményépítésnél figyelembe kell venni, hogy a felsőoktatásban – a nem humán profilú intézményekben is – várhatóan növekedni fog a társadalomtudományi szakágak oktatásának súlya, továbbá az intézmények nagyobb energiát fordítanak az idegennyelvi képzésre, valamint a számítástechnikai oktatásra.

A vállalkozó kedv élénkülését feltételezve, az egyetemi könyvtárak állományának állagmegóvása a jövőben vélhetően nem könyvkötő és restauráló kapacitás kérdése lesz, hanem a szükséges pénzalapoké. Ebből az is következik, hogy várhatóan az igényesebb munkák szervezését sem teljesen központosított módon kényszerül a könyvtárügy megoldani.

Műszaki fejlesztés

Colbert, aki ambíciózus és makacs ember volt, jelentős energiát és pénzt ölt manufaktúrák létrehozásába. Ezek az üzemek rendre elsovadtak: ötven év múltán viszont központi beavatkozás nélkül alakultak meg és bizonyultak életképesnek. A példa persze nem a központi akarat hiábavalóságát illusztrálja, hanem az egyes korszakok eltérő természetét. Tény, hogy 15–20 évvel ezelőtt a prominens magyar könyvtárosok számítástechnikai, műszaki kultúrája a társadalmi környezet ismeretanyagához képest sokkal magasabb szinten állt, mint manapság; de hiába voltak az újra fogékonyak, hiába voltak felkészültek, a könyvtárak fogadóképessége hiányzott.

Ma viszont, amikor középiskolások, egyetemisták tízezrei természetes módon bálnak a személyi számítógépekkel, még nagykönyvtáraink többségében (beleértve természetesen az egyetemi könyvtárakat is) gondot okoz e szerény géptípusra alkalmas program készítése, de kezelése is, noha ez az eszköz természetes tartozéka kellene hogy legyen a korszerű információkövetítésnek. Ennyiben sántít is a történelmi párhuzam, annyiban viszont nem, hogy – paradox módon éppen manapság, recessziós időben – a társadalom mozgásai, sőt elvárásai – szorgalmi feladatból a könyvtárak természetszerű kötelességévé emelik a műszaki fejlesztést.

Az eddigi hazai tapasztalatok, valamint a fejlett tájékoztatási infrastruktúrával rendelkező országok példái egyaránt arra intenek, hogy ha fel nem is kell adjuk, de legalábbis enyhítenünk kell a gépesítési koncepció kialakítása és megvalósítása során a piramis csúcsától való kiindulást. Életképes vállalkozások itthon és másutt is a készletések mentén stabilizálódtak, ott ahol a szükségletek és a lehetőségek találkoztak. Természetesen jó lenne, ha az Országos Széchényi Könyvtár már holnap rendelkezne az országos rendszer igényelte apparátussal; tájékoztatáspolitikai és hatékonysági szempontból viszont eredményesebb megoldás lenne, ha az országos rendszer a helyi funkciók és apparátusok szellemi és technikai kötéseiből válna egésszé. Ebben a felfogásban persze – *primus inter pares* alapon – az OSZK nemzeti bibliográfiai adatbázisa éppúgy lokális funkciókat is teljesítene, mint egy megyei helytörténeti adatbázis.

A számítógép alkalmazása mellett az állomány tárolásának védelme és mozgatásának, valamint az olvasók kiszolgálásának (figyelembe véve a felsőoktatási fejlesztési dokumentumok önálló tanulmányi munkára ösztönző iránymutatásait) technikai fejlesztése tűnik a jövő lényeges feladatának, kiváltképp az első csoporté, lévén e területen elmaradásunk relatíve nagyobb a fejlett könyvtárúggal rendelkező országokhoz képest.

A műszaki fejlesztés országos finanszírozásának perspektíváját illetően – összefüggésben a gépi rendszer kialakításának logikájával – úgy tűnik, szükségessé válik a jövőben a *helyi források* arányának növelése, a szolgáltatási díjak egy részének központi alapba való bevonása, mert a kettő együtt biztosíthatja a lokális és a könyvtárpolitikai súlyú központi fejlesztések összhangját.

Személyzet

Ha az állománnyal kapcsolatos problémákat a látható jelzővel illetjük, a személyzeti gondokra bizvást illik a rejtett minősítés. Annyit azonban biztos tudunk, hogy – miként több más szakmában – a hivatástudat és a szakmai hozzáértés a könyvtárosi pályán sem egészen jó irányba mozdul el. A *Könyvtáros* hasábjain lefolyt fruska-vita nem véletlenül váltott ki esetenként az önvészélyesség határát súroló indulatokat. Egyetemi könyvtárakra szűkítve a kört, a személyzet egyidejűleg tűnik túlképzettnek és alulképzettnek. A dolgozók fele-kétharmada diplomás, viszont – elsősorban a vidéki intézményekben – fehér hollónak számít a könyvtárszakos egyetemi végzettséggel rendelkező munkatárs, sok helyen a könyvtári rutinmunkát diplomás dolgozók végzik (nem kis mértékben csorbitva identitás-tudatukat), ugyanakkor speciális szakismeretet, magas szintű tudást igénylő területek (mint például a számítástechnika alkalmazása, de akár a hagyományos tájékoztatási szolgáltatások) személyzeti ellátása nem megnyugtató.

Az okokat vizsgálva első helyen természetesen a képzés mennyiségi és minőségi jellemzőit kell szemügyre vennünk. Elsősorban az egyetemen, de a főiskolákon is alacsonyok a nappali hallgatói keretszámok, s ez párosodik elsősorban a pedagógus, másodszorban a népművelő szakma elszívó hatásával. Ez mindenekelőtt a nagy vidéki intézményekben teremtett igen kedvezőtlen helyzetet. Elsőrendben – a keretszámok lehetőség szerinti emelése mellett – egy vidéki egyetemi tanszék létrehozása lenne szükséges.

Nem egészen ideális a nappali és levelező tagozat létszámkeretének aránya a képző intézményekben (az 1985/86-os tanévre meghirdetett 98 fős egyetemi és főiskolai nappali tagozatos keretszámmal szemben 125 fős levelező hely áll). Ismerve a levelező hallgatók magas keretszámának – munkető-gazdálkodási problémákban gyökerező – kényszerpályás szorítását, a jövőben vélhetően a helyzet javulása várható. A termelő ágazatok munkaerő-piacán tapasztalt kiegyenlítődést, esetenként munkaerőtöbblet kínálatot tartós folyamatnak tekintve, feltételezzük a fokozatos átirányulást, a kulturális szférára. E derűs hipotézis persze csak akkor juthat érvényre, ha a nappali tagozatos keretszámok emelése megtörténik.

A képzés tematikáját tekintve mindenekelőtt éppen a könyvtárügy fejlesztési igényeit lenne szükséges a jövőben markánsabban érvényre juttatni. Ez érvényes az informatikai, könyvtártechnológiai területre, de bizonyos mértékig a könyvtárakban folyó kutató munka, sőt általában a kutatások kutatómódszertani megalapozására is. Az alapképzés korszerűsítése mellett – az eddigi eredményekre alapozva – a jövőben meg nagyobb energiát kellene fordítani részint az iskolarendszerű posztgraduális képzésre (a levelező képzést fokozatosan erre és a másoddiplomás képzés igényeire korlátozva), részint a speciális szaktanfolyami kurzusokra.

Az egyetemek, főiskolák számítástechnikai programja várhatóan kedvező környezetet teremt könyvtáraik számára nemcsak a műszaki fejlesztés technikai megalapozása során, hanem az alkalmazáshoz kapcsolódó ismeretek elsajátítása tekintetében is. Erre már van példa a Veszprémi Vegyipari Egyetem Könyvtárában, mely egyúttal annak az ígéretét is magában foglalja, hogy a jövőben könyvtáraink nemcsak a hallgatók hagyományos könyvtár- és forrásismereti bevezetésben vállalhatnak szerepet, hanem számítástechnikai képzésükben is, legalábbis ami a gépi szakirodalomkeresést illeti.

Nem árt belátnunk, hogy az emberfők minősége nem egyszerűen csak a képző intézmények munkáján múlik: a munkahely maga is sajátos képzőhely: az idősebb generáció példaadása fontos formálója a felnövekvő nemzedék arculatának. Érvényes ez a könyvtár közösségére és – kiváltképp felsőoktatási könyvtárakban – kisugárzó hatására egyaránt. Feltételezve könyvtárainkban a műhely-jelleg erősödését és technikai lehetőségeik bővülését, célszerű lenne a könyvtárosképző intézmények és a munkahelyek képző funkciójának fokozatos összekapcsolása, úgy, hogy az ebbe a körbe tartozó nagykönyvtárak gyakorlókönyvtárakká váljanak.

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRIGAZGATÓK TANÁCSÁNAK MŰKÖDÉSE 1955–1983 (Kronológia)

FÉNYES MIKLÓS

Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsa csaknem harminc éves múltat tekint vissza. Létrejöttéről és feladatköréről a Tanács egykori elnöke, *Mátrai László* 1961-ben a következő feljegyzést készítette:

„A Művelődésügyi Minisztérium főfelügyelete alatt álló egyetemi könyvtárak igazgatói az akkori művelődésügyi miniszter, *Erdey-Grúz Tibor* elvtárs szóbeli kívánságára 1955-ben alakították meg tanácskozó testületüket.

A testület kötetlen formában folytatta működését 1958-ig; ekkor az MM 141/1958. sz. utasítása alapján az MM könyvtári osztálya *Mátrai Lászlót*, az Egyetemi Könyvtár igazgatóját kérte fel az egyetemi könyvtárak szakfelügyeletének ellátására. A testület azóta a szakfelügyelő elnökletével tartja üléseit.

A testület tagjai: a mindenkori szakfelügyelő elnökletével a Budapesti Egyetemi Könyvtár, a Debreceni Egyetemi Könyvtár, a Szegedi Egyetemi Könyvtár, a Pécsi Egyetemi Könyvtár, a Műszaki Egyetem Központi Könyvtára és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatói. A testület üléseire meghívhatja a fenti könyvtárak vezető állású dolgozóit.

A testület feladatai: az egyetemi könyvtárak előtt álló közös feladatok, problémák megtárgyalása s azok egységes szempontok szerint történő megvalósításának biztosítása, a szakfelügyelet munkájának támogatása, az egyetemi könyvtárak legfontosabb vezetési problémáinak (elsősorban a tervezés, beszámolás, könyvtárügyi szervekkel való kapcsolat) megvitatása, a felmerülő kérdések megvitatásából eredő tapasztalatcsere eredményeinek hasznosítása és az érintkezés fenntartása az MM illetékes szerveivel.

A testület üléseit általában évente négyszer, az érdekelt könyvtárak székhelyein felváltva tartja. Az ülések jegyzőkönyveinek elkészítéséről, valamint annak az egyetemi főosztály és a könyvtári osztály részére történő felterjesztéséről a szakfelügyelő gondoskodik.”

E tanácskozó testület működése híven tükrözi az egyetemi könyvtárügy leglényegesebb kérdéseit, problémáit, helyét és szerepét a magyar könyvtárpolitikában. Kronológiánk csupán az ülések időpontjának, helyének megadására, a napirendi pontok és a leglényegesebb hozzászólások, viták és határozatok ismertetésére szorítkozik. A testület működése azonban messze gazdagabb volt, mint amit e kronológikus felsorolás érzékeltet.

A tanácskozó testület megbeszéléseiről eleinte nem készült feljegyzés. Ezért kronológiánkat azzal az időszakkal kezdjük, amelyről már dokumentumok állnak rendelkezésünkre. (Megjegyzendő, hogy a testület működése néha szünetelt.)

1957. február 23.

Budapest, Egyetemi Könyvtár

Mátrai László: „Szükségesnek látszik, hogy az egyetemi könyvtárak rendszeres értekezleteiket újból megkezdjék.” Ez az ülés az igazgatói értekezletek feladataival, távolabbi céljaival foglalkozott.

1957. március 25.

Budapest, Egyetemi Könyvtár

Napirenden: az 1956-os (!) költségvetés, különös tekintettel a beszerzési rovatra; az Unesco könyvtárfelszerelési akció kérdései.

Az 1958. május 22-én kelt, 80.045/1958. sz. ügyiratában a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári osztálya Mátrai László elvtársat, az ELTE Központi Könyvtárának igazgatóját bízta meg a szakfelügyelői teendők ellátásával.

1958. október 18.

Budapest, Egyetemi Könyvtár

Napirenden a szakfelügylettel kapcsolatos kérdések.

1958. november 28.

Pécs, Egyetemi Könyvtár

Aktuális és szakfelügyeleti kérdések megbeszélése, a könyvtárigazgatók részvétele a Pécsi Tudományegyetem Könyvtári Tanácsának ülésén, ahol a Pécsi Egyetemi Könyvtár 10 éves fejlesztési tervét vitatták meg.

1959. január 26.

Budapest, Műszaki Egyetem Könyvtára

A Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának és működésének megismerése mellett a legfontosabb téma a költségvetési keretek elégtelenségének és a póthitelek szükségességének megtárgyalása volt.

1959. szeptember 26.

Budapest, Egyetemi Könyvtár

Napirenden: az 1960. évi költségvetési előirányzat elvi szempontjai; a munkafegyelem megszilárdítása; a kutatónapok engedélyezése.

1959. november 16.

Budapest, Egyetemi Könyvtár

Az ülés fő témája Csűry Istvánnak az egyetemi könyvtárak 1960-ban Szegeden tartandó konferenciájára készített referátumának ismertetése. Megtárgyalták az egyetemi könyvtárak egyeztetett nyári és vasárnapi nyitvatartási rendjét is.

1960. június 13.

Budapest, Egyetemi Könyvtár

Az új könyvtári szervezeti szabályzat; a szegedi egyetemi könyvtári konferencia határozatainak megvitatása.

1960. október 18–19.

Pécs, Egyetemi Könyvtár

A párt- és kormányhatározatok végrehajtása; az 1960/61-es tanév és az 1961. évi költségvetés kérdései; a tudományos munka az egyetemi könyvtárakban; a képesítési jogszabályokkal kapcsolatos kérdések; az oktatási reform és az egyetemi könyvtárak feladatai; az

egyetemi könyvtárak hálózati központi tevékenysége; a diákszállók és kollégiumok könyvtári ellátása; a könyvtári kiadványok és a káderfejlesztés kérdései.

1961. március 14.

Budapest, Műszaki Egyetem Könyvtára

A testület az egyetemi könyvtárak évi jelentéseinek és munkaterveinek elvi és gyakorlati kérdéseit vitatta meg, különös tekintettel az egységességre.

1961. május 4–5.

Debrecen, Egyetemi Könyvtár

Napirenden: devizás könyv- és folyóiratrendelések; szakmai továbbképzés; új beszerzések jegyzékei; közgazdaságtudományi dokumentáció; a budapesti orvostanhallgatók könyvtári ellátásának problémái; az egyetemi könyvtárak irányítási kérdései; a könyvtárigazgatói testület működési szabályzatának elkészítése.

1961. október 10–11.

Szeged, Egyetemi Könyvtár

Napirenden: az egyetemi könyvtárigazgatók tanácskozó testületének feladatköréről készített szakfelügyelői felterjesztés; a budapesti orvostanhallgatók könyvtári ellátásának ügyében tett intézkedések; ismerkedés a Szegedi Egyetemi Könyvtárral.

1962. szeptember 21.

Budapest, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem
Könyvtára

Napirenden: az egyetemi könyvtárak és a dokumentáció; az MSZMP VIII. Kongresszusának irányelvei és a könyvtári munka; a bérrendezés tapasztalatai; a költségvetés – deviza-ellátás; az egyetemi könyvtárak szervezeti szabályzata.

Egyéb megvitatott témák: az egyetemi könyvtárak jövőbeli funkciói az oktatási reform és a fejlesztési tervek tükrében; a szakkönyvtári kooperáció; a nyelvpótlék fontossága az egyetemi könyvtárakban; az igazgatói kollégium kibővítésének kérdése. A testület két munkabizottságot hozott létre a következő témák kidolgozására: „Az egyetem és könyvtára viszonya és az egyetemi könyvtárak funkciói” (tagok: Csűry István, Miszti László, Zibolen Endre) és „Javaslat az egyetemi könyvtárak szervezeti szabályzatának kidolgozására” (tagok: Fényes Miklós, Kéki Béla, Tóth András).

1963. május 14–15.

Miskolc, Nehézipari Műszaki Egyetem Könyvtára

Napirenden: az egyetemi könyvtárak szervezeti szabályzatának tervezete (Fényes Miklós, Tóth András); az 1962. évi jelentések és az 1963. évi tervek; az egyetemi könyvtárak főbb tevékenységének adatait felmérő kérdőív tervezete (Csűry István); a selmeci főiskola volt könyvtárának ügye (Gyulay Zoltán egyetemi tanár, mint meghívott). Egyéb megvitatott témák: a könyvtárosok szabadsága, az egyetemi könyvtári kiadványok ügye (Zsidai József), a devizakeret elégtelensége és a devizaellátás javítása érdekében tett lépések (Tóth András), a könyvtári kooperáció fokozásának fontossága (Mátrai László), az egyetemi könyvtárak fokozódó feladatai az oktatási reformmal kapcsolatban (Havasi Zoltán).

1963. október 17–18.

Pécs, Egyetemi Könyvtár

Napirenden: költségvetési kérdések; az 1963/64. évi tudományos munkatervek; az egye-

tem és könyvtára kapcsolatának fejlesztése (*Héberger Károly*); a Felsőoktatási Tájékoztató (*Kéki Béla*) ügye; az egyetemi jegyzetellátás kérdése; a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemi Könyvtár ügyei; az építési terv és a selmeci könyvtár (*Zsidai József*). Szó volt továbbá egy könyvtári címjegyzék szükségességéről (*Kéki Béla*), a könyvtárosok külföldi kiküldetéséről (*Héberger Károly*), az elavult és fölös példányállomány selejtezéséről, a könyvtári szakreferens szükségességéről az MM felsőoktatási főosztályán, a fiatal egyetemi oktatók könyvtári gyakorlatáról és a könyvtári propagandáról. Az ülés egyik határozata szerint *Csűry István* és *Héberger Károly* megbízást kapott az egyetemi könyvtárak személynévi tervének kidolgozására.

1964. február 5.

Budapest, Egyetemi Könyvtár

Napirenden: az egyetemi könyvtárak szervezeti szabályzatának MM tervezete; javaslat az egyetemi könyvtárak létszámnormáira (*Csűry István*); az 1965. évi devizakeret (*Tóth András*); a Felsőoktatási Dokumentáció c. kiadvány (*Héberger Károly*). További témák: új beszerzések jegyzékei, könyvtárfejlesztési tervek, egyetemi könyvtári funkciótervek (*Csűry István*), a központi könyvtárak feladatai az oktatási reform célkitűzéseinek megvalósítása érdekében (*Héberger Károly*), a műszaki szakirodalmi dokumentáció oktatása, a könyvtárigazgató selejtezési jogköre.

1964. május 28–29.

Debrecen, Egyetemi Könyvtár

Napirenden: az egyetemi könyvtári létszámnorma (*Csűry István*); az egyetemi könyvtárak új szerzeményeinek jegyzékei; a könyvtárak devizaellátottsága (*Tóth András*); a tudományos szak- és egyetemi könyvtárak regionális funkciója. A felsőoktatási dokumentáció kérdéseiről, a Budapesti Műszaki Egyetemi Könyvtár bibliográfiai problémáiról és a Veszprémi Vegyipari Egyetemi Könyvtár felülvizsgálatáról *Héberger Károly* számolt be. A kollégium határozatot hozott, hogy üléseire a jövőben meghívja az agrártudományi egyetemi könyvtárak igazgatóit, illetve a Veszprémi Vegyipari Egyetem könyvtárának igazgatóját is. A kollégium álláspontja szerint sor kerülhet az orvostudományi egyetemek könyvtárvezetőinek meghívására is.

1964. november 20.

Budapest, Műszaki Egyetem Könyvtára

Napirenden: a vidéki egyetemi könyvtárak funkcióterve (*Csűry István*); az egyetemi könyvtári létszámnorma; az egyetemet nem könyvtárszakon végeztek egyéves továbbképző tanfolyama; a devizakeret ügyében különböző fórumokon folyó tárgyalások; a Felsőoktatási Szakirodalmi Tájékoztató és terjesztése (*Misztli László, Héberger Károly*).

1965. május 17–18.

Szeged, Egyetemi Könyvtár

Napirenden: a felsőfokú dokumentációs szaktanfolyam tematikája és irodalomjegyzéke; „A könyvtári állomány kezelésével kapcsolatos egyes kérdésekről” című MM utasítás-tervezet vitája (*Futala Tibor, Tóth András*). Egyéb témák: változások az ETO-ban (*Csűry István*); a Felsőoktatási Szakirodalmi Tájékoztató szerkesztési és kiadási problémái (*Misztli László*); a devizás folyóiratrendelések nehézségei (*Tóth András*); az IFLA Helsinkiben tartandó konferenciájának előkészületei és a Szabó Ervin Kör egyesületté alakulása

(*Mátrai László*); a miskolci könyvtárépítés ügye (*Zsidai József*); a Pécsi Egyetemi Könyvtár fejlesztésével kapcsolatos nehézségek (*Fényes Miklós*); a Szegedi Egyetemi Könyvtár szervezetének korszerűsítése (*Havasi Zoltán*).

1965. október 6–7.

Miskolc, Nehézipari Műszaki Egyetem Könyvtára

Napirenden: az egyetemi könyvtárak 1956–1965. évi kiadványai (*Pálvölgyi Endre*); a harmadik ötéves tervvel kapcsolatos munkálatok (*Láng Imre*). Megvittatták továbbá a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemi Könyvtár építkezési tervét (*Zsidai József*), a vidéki szakkönyvtárak ellátottságának kérdését (*Csűry István*) és az osztályozási reformmal kapcsolatos eredményeket.

1966. április 22.

Budapest, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem
Könyvtára

Napirenden: az 1965. évi beszámolók és az 1966. évi munkatervek; a harmadik ötéves terv fejlesztési kérdései. Egyéb megvitatott témák: az állománycsökkentés elvi és gyakorlati kérdései, az egyetemi könyvtárakban jelentkező helyszűke, egyes könyvtáraknál az építés, bővítés elodázhatatlan volta, az egyetemi könyvtárak technikai fejlesztésének sürgőssége.

1966. május 30–31.

Debrecen, Egyetemi Könyvtár

Napirenden: az állománycsökkenés elvi és gyakorlati kérdései az egyetemi könyvtárakban (*Fényes Miklós*); a könyvtári törvény előkészítési munkálatai, különös tekintettel a szakfelügyelet problémájára (*Csűry István*). További témák: a könyvtárosok pótszabadságának kérdése, az egyetemi könyvtárak dolgozóinak részvételi lehetősége nemzetközi konferenciákon, külföldi hivatalos utak engedélyezésének problémái, a Debreceni Egyetemi Könyvtár raktározási gondjai. Az ülés határozata szerint meg kell vizsgálni a szakreferensi rendszer kialakítása terén elért gyakorlati eredményeket.

1966. november 3–4.

Pécs, Egyetemi Könyvtár

Napirenden: az egyetemi könyvtárak várható feladatai az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatban (*Fényes Miklós*); az egyetemi könyvtárak fejlesztésével kapcsolatos felmérés kérdőíve (*Héberger Károly*). Szó volt továbbá az egyetemi könyvtárak igazgatóinak bérezésében és jutalmazásában mutatkozó aránytalanságokról, a minősítések eltérő gyakorlatáról, az igazgatók kinevezési jogköre egységes rendeleti szabályozásának szükségességéről és a könyvtárosok külföldi tanulmányútjairól.

1967. május 15–16.

Szeged, Egyetemi Könyvtár

Napirenden: a könyvtárügy szerepe és fejlődési tendenciái az új gazdasági mechanizmusban (*Csűry István*); az egyetemi könyvtárak tevékenységének és szolgáltatásainak elemzése (*Héberger Károly*). Egyéb megvitatott témák: a tanszéki könyvtárosok helyzete, a szakirodalom oktatása, tárolóraktár szükségessége, állománykivonási problémák, a technikai fejlesztés szükségessége, a devizás folyóiratrendelések problémái. Az ülés határozata szerint tájékoztatást kell a kormány elé terjeszteni a könyvtári információs rendszerről;

továbbá megvizsgálandó egy központi reprográfiai laboratórium, restauráló műhely, valamint egy központi könyvtárellátó létesítésének lehetősége.

1967. december 6.

Budapest, Egyetemi Könyvtár

Napirenden: az új gazdaságirányítási mechanizmus bevezetéséből adódó problémák; az egyetemeken keletkező dokumentumok bibliográfiai feldolgozása.

1969. május 22–23.

Pécs, Egyetemi Könyvtár

Napirenden: az egyetemi könyvtárak negyedik öt éves tervének irányelvei (*Mátrai László*); káderpolitika és minősítési kérdések; az információs tevékenység javítása (*Csűry István*); állományvédelem és selejtezési jogkör. Az ülés két fontos határozata: felmérés készítendő az egyetemi könyvtárosok bérezéséről és jutalmazásáról; az egyetemi könyvtárak készüljenek fel az egyetemi reformból és a gazdasági és ipari fejlesztésből reájuk háruló feladatok ellátására.

Az 1972. október 23-án kelt, 44.202/1972. sz. leiratában az MM könyvtárügyi osztálya újjászervezte az „egyetemi könyvtárak szakfelügyeletével kapcsolatos egyetemi könyvtárigazgatói kollégiumot”. A kollégium tagjává lett valamennyi egyetemi könyvtár igazgatója, beleértve azokat is, akik nem tartoznak az MM közvetlen felügyelete alá. A szakfelügyelői munkakör és az igazgatói kollégium elnöki teendőinek ellátására *Csűry Istvánt*, a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtárigazgatóját kérték fel.

1972. október 31.

Budapest, Művelődésügyi Minisztérium

Az ülésen *Kondor Istvánné*, az MM könyvtárügyi osztályának vezetője értékelte a kollégium múltbeli működését, amely „eredményei alapján feltétlenül, de szélesebb alapokon folytatandó”. A kollégium új elnöke elődje érdemeinek méltatása után javaslatot terjesztett elő a kollégium további munkájára. Az ülésen megvitatott fontosabb témák: a könyvtárosok bérkorrekciója, a kooperációs körök működése (*Héberger Károly*), az egyetemi hallgatók bibliográfiai oktatásának helyzete, az egyetemi könyvtárak anyaintézményen kívüli feladatai (*Kondor Imréné*), könyvtári fejlesztési tervek (*Havasi Zoltán*), a könyvtári törvény és egyéb könyvtári jogszabályok revíziójának szükségessége a pedagógiai főiskolákon (*Takács József*), a főiskolai könyvtárak helyzetének kérdése (*Zircz Péter*). Az ülés határozatot hozott az igazgatói kollégium funkcióiról, szervezetéről és munkatervéről.

1973. január 22.

Budapest, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem
Könyvtára

Napirenden: az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsának működési szabályzata; a Tanács 1973. évi munkaterve; a magyarországi egyetemi könyvtárak irodalomgyűjtő tevékenységének időszerű pénzügyi gondjai (*Csűry István*). Egyéb témák: az egységes statisztikai rendszer létrehozásának szükségessége (*Lőrincz Gyula*), a KMK testületi tagsága az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsában (*Kondor Imréné*), a külföldi beszerzések centralizálásának szükségessége (*Héberger Károly*), gyorsmásoló berendezések beszerzésének

fontossága (*Réti Endre*), a MARC-program (*Kováts Zoltán*), a könyvtári kooperáció (*Zsidai József*), a tanszéki könyvtárak ügyei (*Csűry István*).

1973. június 13.

Budapest, Művelődésügyi Minisztérium

Napirenden: „a hazai főiskolai könyvtárak helyzete és távlati fejlesztése”. (*Csoboth Attila és Horváth Tibor*).

1973. szeptember 28.

Budapest, Műszaki Egyetem Könyvtára

Napirenden: könyvtárhasználat és szakirodalomkutatás az egyetemi könyvtárakban (*Héberger Károly*).

1973. november 22.

Veszprém, Vegyipari Egyetem Könyvtára

Napirenden: az egyetemi könyvtárak szolgáltató tevékenysége (*Kováts Zoltán*); a Tanács 1974. évi munkaterve (*Csűry István*). Egyéb megvitatott témák: az elvesztett könyvek térítési összege, a szakirodalmi kooperációs körök tevékenysége (*Ruzsás Lajosné*), mikrokártyák előállítása és alkalmazása, a devizás beszerzések országos koordinálása (*Héberger Károly*).

1974. március 20.

Miskolc, Nehézipari Műszaki Egyetem Könyvtára

Napirenden: az egyetemi könyvtárak statisztikai adatszolgáltatásának egységesítése (*Zsidai József*); az egyetemi könyvtárhálózatok korszerűsítésének problémái (*Csűry István*); az egyetemi könyvtárak országos és regionális feladatai (*Kováts Zoltán*).

1974. május 21.

Debrecen, Egyetemi Könyvtár

Napirenden: az egyetemek hálózati könyvtárainak szervezeti, munkaügyi és bérproblémái (*Keresztényi József, Oláh György és Miszti László*); az AGROINFORM hálózatába tartozó egyetemi könyvtárak 1973. évi működése (*Geday Gusztáv*). Egyéb megvitatott témák: a központi könyvtár és a hálózati könyvtárak kapcsolata, a könyvtárvezetők besorolása, reprográfiai szolgáltatások.

1974. október 16.

Pécs, Egyetemi Könyvtár

Napirenden: az agrárfelsőoktatási könyvtárak helyzete (*Bilinci Lajos*); az egyetemi könyvtárak épület- és helyiséggondjai (*Hiller István*). Javaslat az egyetemi könyvtárak II. országos konferenciájának megrendelésére (*Csűry István*). Egyéb megvitatott témák: az egyetem és könyvtára kapcsolata, az ELTE könyvtárának helyzete (*Mátrai László*).

1974. december 18.

Budapest, Kulturális Minisztérium

Napirenden: a Tanács 1975. évi munkaterve: az egyetemi és főiskolai könyvtárak II. országos konferenciájának tervezete (*Csűry István*).

1975. április 22.

Budapest, Kulturális Minisztérium

Napirenden: a felsőoktatási könyvtárak konferenciájának végleges programja (*Csűry István*); az egyetemi könyvtárakban folyó tudományos kutatómunka irányelvei (*Csűry István*); javaslat a Tanács 1975/76. évi üléseinek tematikájára.

1975. június 25.**Szeged, Egyetemi Könyvtár**

Napirenden: a felsőoktatási könyvtárak miskolci konferenciájának előkészületei (*Csűry István, Zsidai József*); az egyetemi tanulmányok támogatása a könyvtár szolgáltatásaival (*Gyenge Erzsébet*); a József Attila Tudományegyetem Könyvtárának ismertetése (*Karácsonyi Béla*). Egyéb megvitatott témák: az információs és kooperációs kapcsolatok fontossága, a könyvtárosok képzése és továbbképzése (*Kováts Zoltán*), a könyvtárosok anyagi megbecsülésének kérdése (*Lőrincz Gyula*), javaslat a tudományos és műszaki könyvtárak központi anyagi alapjára (*Kováts Zoltán*).

1975. november 27.**Budapest, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem
Könyvtára**

Napirenden: az egyetemi könyvtárak távlati tervezése a felsőoktatási intézmények II. országos konferenciájának ajánlásai alapján (*Csűry István*); az egyetemi könyvtárak publikációs problémái (*Csűry István*). Egyéb megvitatott kérdések: a miskolci konferencia ajánlásaiban rögzített problémák megoldásának módja, a könyvtárusi forgalomba nem kerülő intézményi kiadványok beszerzésének nehézségei (*Geday Gusztáv*), a kötelespéldányok elosztásának új rendje (*Mohor Jenő*), a beszerzési keret elégtelensége (*Gyenge Erzsébet*), a tanszéki könyvtárak rossz személyi ellátottsága (*Léces Erzsébet*), a tanszéki könyvtárigazgatók szavazati joga az egyetemi tanácsokban (*Mohor Jenő*).

1976. január 7-én a KM könyvtárügyi osztályának vezetője a 24.009/76. sz. ügyiratában *Fényes Miklóst*, a Pécsi Tudományegyetem Könyvtárának igazgatóját bízta meg „az Oktatási Minisztérium, a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium és az Egészségügyi Minisztérium felügyelete alá tartozó egyetemek könyvtárait érintő szakfelügyelői ... és az egyetemi könyvtárigazgatók kollégiuma elnöki feladatainak ellátásával.”.

1976. március 31.**Budapest, Kulturális Minisztérium**

Napirenden: a 3/1976. (VIII. 17.) KM–PM számú, a könyvtári állomány ellenőrzéséről (eltározásáról) és az állományból való törlésről szóló szabályzat (*B. Nagy Ernő*); a Tanács munkaterve (*Fényes Miklós*). Egyéb megvitatott kérdések: részleges raktárrevízió (*Héberger Károly*), az időleges megőrzésre beszerzett dokumentumok (*B. Nagy Ernő*), egyetemi könyvtári bélyegzővel ellátott dokumentumok antikvár forgalmazása (*Mishti László, Fényes Miklós*), az egyetemi könyvtárak fejlesztési irányelvei (*Fogarassy Miklós*), szakirodalmi ismeretek oktatása az agrár- és orvostudományi egyetemeken (*Lőrincz Gyula*), számítógépes konferencia szervezése (*Mohor Jenő*). A Tanács két munkabizottságot alakított a fejlesztési irányelvek szempontjának kidolgozására, illetve a költségvetés emelésére vonatkozó javaslat elkészítésére.

1976. szeptember 23.**Budapest, Állatorvostudományi Egyetem Könyvtára**

Napirenden: az egyetemi és főiskolai könyvtárak építési kérdései (*Sallai István*); az 1976. évi 15. sz. tvr-rel és a 17/1976. (VI. 7.) MT sz. rendelettel kapcsolatos tájékoztatás (*Zircz Péter*). Egyéb megvitatott témák: az állományvédelmi rendelet kiegészítésének szükségessége (*Csűry István*), a felsőoktatási könyvtárak osztálybesorolása (*Klug Ferenc*), az egye-

temi könyvtárak közös szervezeti szabályzata (*Zircz Péter*), térítési díjak (*Klug Ferenc*), külföldi devizás könyvek beszerzésének nehézségei (*Kurdi József*).

Zsidai József bejelentette, hogy a felsőoktatási könyvtárak költségvetése megemlése tárgyában alakult bizottság beadvánnyal fordult az MSZMP KB-hoz. (A beadvány kedvező eredményt hozott. A szerk.)

1977. március 18.

Budapest, Műszaki Egyetem Könyvtára

Napirenden: a devizás könyvek beszerzésének problémái (*Kurdi József*); az 1976/77. évi beszerzési keretek alakulása (*Fényes Miklós*); a korszerű egyetemi könyvtár modellje (*Héberger Károly*). Az ülésen a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának igazgatója tájékoztatást adott a könyvtárról és működéséről.

1977. december 17.

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár

Az ülésen *Havasi Zoltán* és *Zircz Péter* főigazgatóhelyettesek tájékoztatták a résztvevőket az OSZK jubileumi ünnepségeiről, a könyvtár működéséről és szolgáltatásairól, majd kötetlen megbeszélés alakult ki az egyes könyvtárak problémáiról, az új munkamódszerekről és eredményekről. Megvitatott kérdések: a könyvtárközi kölcsönzés nehézségei és a közvetlen külföldi könyvtárközi kölcsönzés lehetőségei (*Kurdi József*, *Zsidai József*), az Országos Szakmai Információs Rendszer kialakítása (*Zsidai József*), az OMKDK monopol helyzete (*Kováts Póltán*), az OMFB szerepe az OSZIR központi irányításában (*Sárdy Péter*), a beszerzési póthitel szükségessége.

1978. augusztus 23.

Sopron, Erdészeti és Faipari Egyetem Könyvtára

Az ülésen *Hiller István* mutatta be az Erdészeti és Faipari Egyetem új épületébe költözött központi könyvtárát. Ezt követően kötetlen megbeszélés folyt az egyes könyvtárak problémáiról, munkamódszereiről és terveiről, az országos másológépkataszter felállításáról,

1979. március 7.

Budapest, Műszaki Egyetem Villamoskari Olvasóterme

Napirenden: a Tanács 1979. évi munkaterve, a szervezeti és működési szabályzat (*Ruzsás Lajosné*, *Futala Tibor*), Műszaki Koordinációs Tanács alakításának szükségessége (*Héberger Károly*); az idegen nyelvtudás szükségessége (*Miszi László*); a könyvtárosképzés, kötelepéldányszolgáltatás (*Papp István*).

1979. április 20.

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár

Napirenden: az egyetemi szintű könyvtárosképzés korszerűsítése (KMK); a középfokú könyvtárosképzés problémáinak átmeneti megoldása (*Fényes Miklós*).

1979. szeptember 27.

Szeged, Egyetemi Könyvtár

Napirenden: az egyetemi hallgató, mint olvasó és könyvtárhasználó (*Szentirmai László*); a kötelepéldányelosztás problémái (*Bezeredy Istvánné*, *Bárdi Ilona*). Egyéb megvitatott témák: a szakfolyóiratok iránti kereslet növekedése (*Miszi László*), az olvasási igények és a könyvtárak (*Cholnoky Győző*), a kötelepéldányelosztás jelenlegi rendszere felülvizsgálatának szükségessége (*Karácsonyi Béla*).

1980. március 4.

Budapest, Kulturális Minisztérium

Napirenden: az egyetemi könyvtárak fejlesztési irányelveinek tervezetéből az egyetemi könyvtárak funkcióiról szóló fejezet (*Fogarassy Miklós, Csűry István, Németh Zsófia*); a külföldi könyvrendelések problémái (*Juhász Jenő*); a Tanács 1980. évi munkaterve (*Fényes Miklós*). Egyéb megvitatott témák: az egyetemi könyvtárak pénzügyi ellátottsága (*Csűry István*), a könyvtárosképzés (*Juhász Jenő*), a könyvtárigazgatók státusza az egyetemi tanácsokban (*Kováts Zoltán*) és az egyetemi doktori disszertációk kezelése és forgalmazása (*Walleshausen Gyula*).

1980. december 3.

Budapest, Művelődésügyi Minisztérium

Napirenden: az egyetemi könyvtárak távlati fejlesztési irányelveinek tervezete (*Fogarassy Miklós*); a Tanács 1981. évi munkaterve (*Fényes Miklós*). Egyéb megvitatott témák: a felsőoktatási és a könyvtárfejlesztési irányelvek kapcsolata (*Walleshausen Gyula*), reprogramozási berendezések felújítása és pótlása, az egyetemi könyvtárak kiadványai, országos tárolóraktárak szükségessége (*Héberger Károly*), kooperáció az egyetemi és a közművelődési könyvtárhálózat között (*Fényes Miklós*).

1981. október 22.

Budapest, Művelődésügyi Minisztérium

Napirenden: az egyetemi könyvtárak fejlesztésének kérdései a IV. országos könyvtárügyi konferencia ajánlásainak tükrében (*Juhász Jenő*); a szakmai irányelvek a főiskolai könyvtárak fejlesztéséhez (*Bilinci Lajos*); a Tanács 1982. évi munkaterve (*Fényes Miklós*). Egyéb megvitatott témák: a könyvtárak elhelyezési gondjai, a kiadványok árának emelkedése, állományvédelem (*Juhász Jenő*), a könyvtárhasználat oktatása (*Gomba Szabolcsné, Geday Gusztáv*), a főiskolai könyvtárak személyi ellátottságának problémái (*Mader Béla*), folyóiratrendelési nehézségek.

1982. június 23–24.

Pécs, Pollack Mihály Műszaki Főiskola

(Együttes ülés a Főiskolai Könyvtárigazgatók Tanácsával.)

Napirenden: az Egyetemi, illetve a Főiskolai Könyvtárigazgatók Tanácsának 1982. évi munkatervi feladatai (*Fényes Miklós, Bilinci Lajos*); a dokumentumok feltárásának korszerű módszerei (*Horváth Tibor*); szakreferensi rendszer a felsőoktatási könyvtárakban (*Walleshausen Gyula*). Egyéb megvitatott témák: számítógépes folyóiratfeltárás (*Dallos Lajos*), a könyvtárgépesítés anyagi vetületei (*Vida Sándor*), az információs rendszerek hazai és nemzetközi kapcsolatai (*Zsidai József*), a könyvtárosképzés.

1982. november 10.

Budapest, Műszaki Egyetem Villamoskari Olvasóterem

Napirenden: az egyetemi könyvtárak műszaki fejlesztésének kérdései (*Páris György*); tájékoztatás a Budapesti Műszaki Egyetem alapításának 200. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségsorozatról és az ez alkalomból megjelent kiadványokról (*Héberger Károly*). Egyéb megvitatott kérdések: a reprográfia jelentősége (*Zsidai József*), a folyóiratbeszerzés nehézségei.

1983. május 31.

Budapest, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem
Könyvtára

Napirenden: időszerű könyvtárpolitikai kérdések, különös tekintettel az egyetemi könyvtárakra (*Cholnoky Győző*); a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem új könyvtára. *Fényes Miklós* lemondott a Tanács elnöki tisztéről, s a Tanács új elnökévé *Walleshausen Gyulát*, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatóját választotta meg.

1983. december 1–2.

Szeged, Egyetemi Könyvtár

Az 1984–1986. évi munkaterv ismertetése és elfogadása után három előadás következett:

1. A felsőoktatás fejlesztése és az egyetemi könyvtárak (*Palovecz János – Cholnoky Győző*).
2. A számítástechnika alkalmazása a JATE Könyvtárában (*Mader Béláné*).
3. Egyetemi hallgatók szakirodalmi oktatása (*Németh Zsófia*). Javaslat készült a szakirodalom-kutatás oktatásának minden egyetemi jellegű főiskolán történő bevezetéséről.

1984. június 26–27.

Debrecen, Egyetemi Könyvtár

Javaslat az egyetemi könyvtárak számítógépes kooperációjának kialakítására (*Mader Béláné*); A számítógép-alkalmazás főbb fejlődési irányzatai külföldi egyetemi könyvtárakban (*Gomba Szabolcsné*); Az egyetemi könyvtári hálózatok helyzete (*Bilincsi Lajos*); Tájékoztató időszerű könyvtárügyi kérdésekről (*Cholnoky Győző*).

1984. február 28.

Budapest, Állatorvostudományi Egyetem Könyvtára

Az egyetemi könyvtárak munkavédelmi helyzete (*Héberger Károly* posztumusz összeállítását *Végh Ferenc* adta elő); Tájékoztató időszerű könyvtárügyi kérdésekről (*Cholnoky Győző*).

FŐBB IRÁNYZATOK AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRAK FEJLESZTÉSÉBEN (Külföldi szemle)

GOMBA SZABOLCSNÉ

A számítástechnika alkalmazása

Már a hetvenes éveket jóval megelőzően jelentkeztek bizonyos aggodalmak a könyvtár jövőjét illetően. Ellentmondásba került és egyre megoldhatatlanabbá vált egyfelől a dokumentumok rohamos gyarapodása, másfelől a könyvtárak törekvése átfogó és mindenki számára hozzáférhető gyűjtemények kiépítésére. Joggal merült fel a kérdés: hogyan hidalható át ez az ellentmondás, hogyan lesznek képesek a könyvtárak a jövő feladatainak megoldására, ha nem lesz hely a növekvő anyag befogadására, pénz és idő feldolgozására, megfelelő módszer a dokumentumok feltárására és biztos mérce a válogatásra.

Több egyetemi könyvtárban megállapították, hogy az idősebb egyetemi oktatók vagy kutatók egy része kedvezőtlen tapasztalataik miatt kimaradt a látogatók sorából. A hatvanas évek végén egyre erőteljesebbé vált az a vélemény, hogy a hagyományos fel fogást – amely szerint a könyvtár könyvek gyűjteménye és a könyveket cédulákon kell katalogizálni – fel kell adni. Jelentős eredmények és tapasztalatok gyűltek össze a folyó- iratcikkek és referátumok feldolgozása, a gépi feltárás terén. Egyes dokumentumok mikro- kártyán jelentek meg és megindult a katalógusok számítógéppel való előállítás. A távo- labbi jövőbe nézőkben felmerült a képernyővel felszerelt munkaasztalok képe, ahonnan párbeszéd folytatható a géppel. A szakirodalom alapján a fejlődés következő szakaszai különböztethetők meg az automatizálásban: a hagyományos könyvtári funkciók, a be- szerzés és kölcsönzés, majd a katalogizálás gépesítése, végül a gépi információszolgáltatás, függetlenül az adott könyvtár állományától.¹

Az adatfeldolgozás gépesítése gyors fejlődést mutatott az utolsó időszakban. Nem- csak az amerikai, hanem az európai könyvtárügyben is nagy változások történtek. A hat- vanas és a hetvenes évek könyvtári világának legfőbb különbsége, hogy az egyes könyv- táruk minden koordinálást nélkülöző, a feladatok megoldására irányuló elszigetelt kísér- leteit felváltotta a regionális, nemzeti és nemzetközi síkon kibontakozó együttműködés, amelynek során különös tekintettel voltak az üzemgazdasági szempontokra. A korszak- váltást jelzi az is, hogy az „offline” rendszerek ideje elmúlt és helyet adott az „online” rendszereknek.

A könyvek és egyéb dokumentumok kezelésének gépesítésével a könyvtárak túl- léptek a hagyományos, passzív szolgáltató funkcion, eleget téve annak a társadalmi igény- nek, mely szerint a jövő könyvtárának aktívan kell részt vennie az általa szolgált intéz- mény, illetve társadalmi szféra tevékenységében. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a könyv-

tár gyorsan és pontosan működő, szinte végtelen kapacitású emberi memóriaként csak a számítógépek adta lehetőségekkel élve tudja a jövőben feladatait teljesíteni. Néhány könyvtár már a tárgyalt időszakot megelőzően alkalmazott számítógépet katalógusok vagy jegyzékek előállítására, mint pl. a Stanford University Library, a Washington State University Library, az Ohio College Library Center stb. E könyvtárak katalógusainak egy része már a hetvenes évek előtt a számítógép folyamatos használatával, online üzemmódban működött.²

A számítógép könyvtári alkalmazásának legfontosabb eredménye az átfogó könyvtári rendszer kialakítása lett. A közvetlen hozzáféréshez szükséges költséges berendezések a kérdés regionális alapon történő megoldását, a költségek és a munkák megosztásának szükségességét vetették fel.³

Az új technológia alkalmazása elől az egyetemi könyvtárak sem térhettek ki. A velük szemben támasztott új elvárások (a szélesebb nyilvánosság kiszolgálása, valamint az oktató és kutató munkában való közvetlen részvétel) a hagyományos keretek között nemigen voltak teljesíthetők. A helyzetet tovább nehezítették a szigorodó gazdasági körülmények. Az anyagi feltételek csökkenését új könyvtári technológia kialakításával, a számítógép alkalmazásával kellett ellensúlyozni, de úgy, hogy a számítógép alkalmazása gazdaságos legyen.

Az első online hozzáférésű gépi rendszer a Washington State University Könyvtárában valósult meg. Először az állománygyarapító munkában a rendeléseket tették különböző szempontok szerint hozzáférhetővé, majd a számítógép alkalmazását kiterjesztették a behasonlítási, előszerzeményezési stb. munkákra is; ezenkívül állományapasztási célokra is számításba vették a rendszer hasznosítását. Egy, az USA-ban a hatvanas évek végén készült kérdőíves felmérés megmutatta, hogy az egyetemi könyvtárak többségében érdeklődés mutatkozott a gépesítés iránt és már akkor 59 intézmény jelzett valamiféle gépesített munkafolyamatot; többségük (90%) azonban nem saját géppel dolgozott.

A pittsburghi Egyetemen például a kémia terén jött létre egy modern számítógépes dokumentációs rendszer (CIC – Chemical Information Center). Közvetlen hozzáférésű (online) üzemmódot alkalmaztak, amellyel jobban ki tudták elégíteni az egyedi igényeket.⁴

A Stanford Egyetem könyvtári rendszerének gépesítésével 1967 óta foglalkoznak (BALLOTS – Bibliographic Automation of Large Operations using a Time-sharing System); az első kísérleteket követően 1972-től üzemeltetik az automatizált rendszert (BALLOTS II.). A rendszer online üzemmódban naprakészen számon tartja és folyamatosan ellenőrzi a gyarapító tevékenységet (nyilvántartás, reklamáció, törlés, lejárat, érkeztetés stb.), továbbá végzi a katalogizálási munkát. A rendszer sikeres működése munkabér-megtakarítást eredményezett; a gyarapítási részlegben kétharmadára csökkent a dolgozók létszáma. A rendszer működése szervezeti változtatásokat is szükségessé tett, mivel a gyarapítási és a katalogizálási osztály közötti határok elmosódtak.⁵

Berkelyben az University of California periodikagyűjteményét KWOC-típusú gépi index segítségével tárták fel. Különösen a munka fő elvei – az egyszerűség és az olcsóság – érdemelnek figyelmet. A programozás munkáját egy fő fél év alatt végezte el; ezt követte egy félévnnyi ellenőrzés és kísérleti futtatás.⁶

Az University of Chicago Library-ban online, interaktív könyvtári adatkezelő rendszerben folyik az előszerzeményezés, a rendelés, az érkeztetés, a keresés és a katalogizálás munkája. A hetvenes évek második felében megkezdtek a kölcsönzési rendszer ki-fejlesztését.⁷

Az Ohio-ban lévő egyetemek vezetőinek javaslatára az Ohio College Association már az ötvenes évek elején számos kísérletet folytatott azzal a céllal, hogy koordinálja Ohio tudományos könyvtárainak működését a költségek csökkentése és az állomány jobb hozzáférhetősége érdekében. A kísérletek 1967-ben egy közös vállalkozás megalapításához vezettek. A rendszer kezdetben Ohio College Library Center (OCLC), majd funkcióinak bővülését követően Online Computer Library Center (OCLC) néven működött.⁸

Az OCLC oktatási jellegű, profitra nem törekvő intézmény, amely eleinte csak Ohio tudományos könyvtárai számára dolgozott. Az első intézmények 1971-ben kapcsolódtak be a rendszer működésébe, 1972 végén már nem felsőoktatási könyvtárak is tagok lehet-tek, 1973-tól kezdődően a tagság megszavazta az OCLC szolgáltatásainak kiterjesztését Ohio államon kívülre is. A résztvevők száma, amelyek között minden könyvtár típus képviselte magát, gyorsan növekedett és a hálózatnak 1975 végére több mint 500 tagja volt, együttesen 900 terminált használva.⁹ Az elvi irányítás céljából az OCLC-ben egy bizott-ságot hoztak létre, amelyben a kooperáló könyvtárak képviseltetik magukat. Figyelmet érdemel a személyzet szakmai összetétele: a hetvenes évek közepén az igazgatón kívül 20 programozó, 10 operátor, 6 könyvtáros, 7 mérnök és 30 kisegítő dolgozott.

Az OCLC kooperációs rendszerét kezdettől fogva online rendszernek tervezték. Terminálokon keresztül minden bibliográfiai információ minden résztvevő könyvtár szá-mára elérhető. A fejlesztés lépéseit a következők szerint állapították meg: 1. katalogizálási adatbázis, 2. folyóiratok és sorozatok, 3. beszerzés az együttműködők számára, 4. könyv-tárközi kölcsönzés, 5. helyi kölcsönzés, 6. tárgyi feltárás (SDI szolgáltatások). Az OCLC a tagkönyvtárak állományát egy egyesített online hozzáférhető katalógusban tárolja. Az OCLC joggal tekinthető a sikeres együttműködés könyvtári mintájának.

A Northwestern University Library¹⁰ ma ugyancsak vezető szerepet játszik az auto-matizálásban az USA-ban. A könyvtár egy IBM berendezésen dolgozik. Az adatokat leme-zeken tárolják. A programokat a könyvtár adatfeldolgozó részlege és az egyetem szorosan együttműködve dolgozza ki, módosítja. A könyvtár berendezését az egyetemi ügyintézés-hez is használják. A berendezés 8,30-tól 24 óráig online üzemel; bizonyos munkafolyama-tokat (pl. sürgetések, katalóguskártyák előállítása stb.) éjszaka végeznek. Az adatbázis 1978 közepén kb. 300 000 rekordot tartalmazott MARC formátumban. A rendszer leg-jellemzőbb vonása, hogy „böngészni” is lehet az adatbázisban; ez a körülmény segített leginkább legyőzni a kezdeti bizalmatlankodást.¹¹

A kanadai egyetemi és főiskolai könyvtárak¹² 1968-ban bizottságot hoztak létre az automatizálás lehetőségeinek tanulmányozására és javaslatok megtételére. A munka célja a modern technológia előnyeit alkalmazó, együttműködésre és egységes irányelvekre alapított egyetemi könyvtári rendszer kialakítása volt, megtartva a hagyományos könyv-tári szolgáltatások fontos jellemvonásait. A bizottság kérdőíves módszerrel felmérte és értékelte a helyzetet az állománygyarapítás, katalogizálás, olvasószolgálat, a dokumentu-mok visszakeresése, a személyzet, a felszerelések és berendezések szempontjából. A bizott-

ság egyetértett a gépesítendő területek tekintetében és megfogalmazta a fejlesztéshez szükséges feltételeket annak érdekében, hogy minimális költségráfordítással legyen képes az ország a könyvtári állományok maximális kihasználására. Szükségesnek tartotta, hogy egy közös szervező erő és egy külön központi költségvetés nyújtson alapot a munkához. Megállapította, hogy a számítógépes könyvtári hálózat létrehozását egyetemi könyvtári viszonylatban a hagyományos rendszer kihasználatlansága, lassúsága, elégtelensége és drága volta indokolja. Egy automatizált könyvtári rendszerben reálisan kitűzhető cél minden igény gyors kielégítése. A tervek szerint a központi könyvtárak mint adatközpontok, a tanszéki könyvtárak mint csatlakozó pontok jönnek számításba. A későbbiek során a helyi könyvtári hálózatok az országos tájékoztató hálózathoz kapcsolódnak. Kanadában a tényleges együttműködés az Univeristy of Guelph-hez kötődik: több egyetemi könyvtár kapcsolódott az University of Guelph rendszeréhez és létrehozták az Ontario Universities' Library Cooperative Systemet (OULCS).¹³

A gépi adatfeldolgozás szükségessége, a számítógép könyvtári alkalmazása az európai kontinensen is csakhamar napirendre került. Természetes követelményként jelentkezett ez a legtöbb újonnan alapított egyetemen, így például az új bielefeldi Egyetemi Könyvtár megalapozó koncepció elkészítésekor. Az NSZK-ban a hetvenes évek eleje óta szép eredmények születtek a könyvtári munkák automatizálása terén. Nagy-Britanniában¹⁴ a hetvenes évek elején már 61 könyvtárból 39 alkalmazott, illetve tervezett gépesítést. A hetvenes évek közepére tehető a belgiumi és luxemburgi¹⁵ könyvtárakba és tájékoztatási intézményekbe járó folyóiratlelőhelyjegyzék számítógépesítése. Ez idő tájt merült fel a gyors lekérdezés és adatbevitel érdekében egy országos, online katalógusrendszer kiépítésének terve. Franciaországban¹⁶ a hetvenes évek elején már folytattak automatizálási kísérleteket. Ausztriában¹⁷ a grazi Egyetemi Könyvtár tett jelentős lépéseket a könyvtárgépesítés területén az online-kölcsönzés bevezetése által. A svájci Lausanne-i Egyetemen¹⁸ a központi könyvtárban alkalmazott ún. SIBIL (Systeme pour les Bibliothèques Universitaires des Lausanne) rendszer alapját képezte egy komplex gépesítési hálózat kiépítésének. A vállalkozás magába foglalja a Lausanne-ban működő egyetemi könyvtár és a kantonális könyvtár munkáinak gépesítését az állománygyarapítás, a katalogizálás és a kölcsönzés területén. A hálózatba beletartozik az orvosi, a társadalom- és a természettudományi, valamint a műszaki egyetemi állomány. A lausanne-i gépesítés a nyolcvanas évekre elérte célját, egyszerűbbé és pontosabbá tette a munkafolyamatot, továbbá alapot teremtett a gépesítési terv következő állomásához, a SIBIL rendszert használó könyvtári hálózat megszervezéséhez. Fontos feladat emellett az elérhető hazai és nemzetközi gépi tájékoztatási rendszerekkel való kapcsolat megteremtése.

Az amerikai és európai fejlődés végső tanulsága, hogy az automatizálás nem korlátozódhat egy-egy könyvtárra, sem bizonyos munkafolyamatok gépesítésére. Az automatizálást – a könyvtárak hatékonyságának növelése érdekében – regionális és országos szinten kell megszervezni. A gépesítés előnyei leginkább több könyvtár közös, munkamegosztásos rendszerében használhatók ki. A könyvtári-tájékoztatási számítógépes rendszerek fejlődése egyértelműen az integráció, az együttműködés, az erőforrások és szolgáltatások megosztása felé halad. A számítógépek alkalmazásának egyik legnagyobb akadálya, a berendezések drágasága és nehezen hozzáférhető volta – a szakirodalom tanulsága alapján – a mini- és mikroszámítógépek alkalmazásával megszűnőben van.

Integráció és egyetemi hálózat

Az automatizálással párhuzamosan, illetve már megelőzően az integrációs törekvések a felsőoktatási könyvtárügyben új szervezeti megoldások keresésében is megnyilvánultak. A hagyományos egyetemi könyvtár és az intézeti könyvtárak korábbi laza kapcsolata helyett a központi könyvtár által irányított, a tagok szoros és szerves kapcsolatára alapozott könyvtári hálózat létrehozása, sőt: radikális összevonása (mint pl. az NSZK újonnan épült – campus-rendszerű – egyetemeire) lett a cél.

A múltban az egyetem központi könyvtára mellett, tőle, illetve egymástól függetlenül szerveződtek az intézeti könyvtárak. Az intézeti könyvtárak hatékony szakkönyvtárakká fejlődtek, ami egyre nehezebbé tette a központi könyvtárak helyzetét. Az egyetemi könyvtárak ilyen körülmények között nem tudtak eleget tenni a megnövekedett követelményeknek; a kedvezőtlen helyzet reformintézkedéseket tett szükségessé. A reform alapelve az volt, hogy az egyetemnek egységes könyvtárügyre van szüksége az oktatás és kutatás irodalommal való ellátására mind az új, mind a régi alapítású intézményekben.

A felsőoktatás korszerű igényeit kielégítő, legjobb integrált könyvtári rendszerek Európában a Német Szövetségi Köztársaságban jöttek létre.

A Német Szövetségi Köztársaságban¹⁹ a hatvanas évek közepére az egyetemi könyvtárak állománya áttekinthetetlenné vált, senki nem tudta, hogy egy-egy egyetem könyvtára milyen állománnyal rendelkezik és az hol található. Mind a központi könyvtár, mind az intézeti (tanszéki) könyvtárak autonómiára törekedtek. Ilyen körülmények között egyikük sem volt képes megfelelni a kor felsőoktatási és kutatási követelményeinek. A helyzet javítása érdekében az NSZK-ban is központosított egyetemi könyvtári rendszert javasoltak, vagyis, hogy az egyetem könyvtárait egy egységnek tekinték. A hatvanas évek közepe után alakult új egyetemek (Konstanz, Regensburg, Dortmund, Bielefeld, Trier stb.) már eleve tekintetbe vették a Tudományos Tanács javaslatát. Az új intézmények könyvtári szolgálata a következő közös jellemzőkkel rendelkezik:

1. az egyetemen működő könyvtárakat egyetlen egységnek tekintik;
2. az intézeti (tanszéki) könyvtárak helyébe szakterületi könyvtárak lépnek, amelyek egy-egy tudományterület 5–10 tanszékének könyvvállományát egyesítik;
3. az egyetemi könyvtár a felelős könyvtárigazgató vezetése alatt működik, s a könyvtárpolitika irányelveit az egyetem könyvtári bizottsága határozza meg;
4. a deziderálás a tanszemélyzet és a könyvtár szakreferensei közös feladata;
5. a szerzeményezés és feldolgozás munkáit központilag végzik el, a tájékoztatás számítógéppel előállított, nyomtatott katalógusok alapján történik, a kölcsönzési nyilvántartást gépesítették;
6. a könyv- és folyóiratállomány szabadpolcon, szakrendben férhető hozzá, az állomány a központi, kari és szakterületi könyvtárak között az egyetem nagyságától, a szakterületek sajátosságától, valamint a központi és a szakterületi könyvtárak funkciójától függően oszlik meg.

Az integrált könyvtár nemcsak szervezetileg, de építésetileg is újat hozott. Önmagukban sem a központi könyvtár, sem a szakrészlegek nem önálló egységek. Az új

rendszer szükségszerűen megszabta az építési struktúrát: a központi könyvtár található a középontban, körülötte, de vele összekapcsolva a szakrészlegek. A szakrészlegek szervezésen csatlakoznak építészetiileg is a központi könyvtárhoz és információs központhoz. A szakrészlegekben viszont a megfelelő tanszékcsoportok, a professzorok és tudományos munkatársak dolgozószobái, a gyakorló- és előadótermek csatlakoznak.

A Tudományos Tanács ajánlásai egyértelműen helytelenítették az új egyetemek könyvtári struktúrájának alkalmazását a régi (szétszórtan elhelyezkedő) egyetemeken.²⁰ A régebbi alapítású könyvtári rendszert illetően két fejlődési vonalat határoztak meg:

1. az intézeti (tanszéki) könyvtárak korlátozott számú kari könyvtárakban való koncentrálását;
2. a központi könyvtár állományának szakterületek szerinti tagolását.

Többen úgy látják, hogy a régi egyetemeken különböző kooperatív modellekre van szükség az integráció kényszere helyett, s az átszervezésben csak lassan lehet előrehaladni. A pszichológiai természetű ellenállást csak jól funkcionáló integrált könyvtárak példájával lehet legyőzni. A szervezeti változtatásokhoz a jogi, adminisztratív és pénzügyi előfeltételek mellett megfelelő helyiségekre és kellő számú, szakképzett személyzetre van szükség. A centralizálás, a kölcsönző és prézens funkcióknak egy központi könyvtárban való egyesítése helyszükséglettel jár.²¹

Az NSZK egyetemi könyvtárfejlesztésében hangsúlyt kap az is, hogy a felsőoktatási könyvtárak szolgáltatásait – akár hagyományos, akár integrált könyvtári rendszerben működnek – ki kell terjeszteni a külső használókra is. A társadalom információszükségletének állandó növekedése a nagy költséggel beszerzett tudományos irodalom jobb kihasználását követeli meg. A könyvtárközi kölcsönzés zavartalan funkcionálása érdekében szükségesnek tartják költségvetésileg is, személyzetileg is támogatni a nagyobb terheket vállaló, illetve viselő egyetemi könyvtárakat.²²

A szakrészlegesített könyvtár – hallgatói könyvtár

Az amerikai egyetemi könyvtárakat²³ hosszú ideig a szervezetnek és a szolgáltatásoknak az a formája jellemezte, amely jól szolgálta a kor egyetemi igényeit. Rendszerint egy-egy nagy, általános könyvtár és különálló szemináriumi gyűjtemények működtek párhuzamosan egymás mellett. E könyvtárak életében azonban már a harmincas évek kritikus időszakot jelentettek. A fejlődésből következő új könyvtári igények rákényszerítették az egyetemi könyvtárakat szervezetük és szolgáltatásaik hagyományos formáinak újraértékelésére, különös tekintettel az egyetemi hallgatóknak nyújtott szolgáltatásokra. A szervezés és szolgáltatás új rendszere, mint szakrészleges modell (subject-divisional plan) vált ismertté. Ez az elgondolás korábban nagy szenzációt jelentett egyetemi könyvtári körökben. A módszernek szép számú alkalmazója volt, de a gyakorlatban számos eltérő szervezet alakult ki. Mégis, néhány közös ismertetőjel kivehető:

1. a szakrészlegek gyűjteménye és szolgáltatásai meghaladják egyetlen szakterület határait, s szélesebb körre terjednek ki. Rendszerint több szakterületet vontak össze egy-egy vezető könyvtáros, a könyvtárigazgató vagy helyettesének fele-

lőssége alatt (pl. humán tudományok, társadalomtudományok vagy természet-tudományok);

2. a könyvtár anyagának legnagyobb részét szabadpolcon bocsátja rendelkezésre;
3. a könyvtár speciálisan képzett személyzetet (szakreferenseket) alkalmaz a könyvek kiválogatására (gyarapítására) és az olvasók szakmai tájékoztatására.

A szakrészleges modell alkalmazását a használók meglelégedéssel fogadták, mert 1) az állománygyarapítás, a feltárás és a tájékoztatás az adott szakterületen képzett szakember – szakreferens – kezébe került; 2) az állomány szakok szerinti felállítására lehetővé tette mind a könnyű áttekintést a könyvtár kínálatából, mind pedig a megfelelő mű gyors kiválasztását.

A szakrészlegek kialakításával párhuzamosan a tanulmányi anyagból hallgatói könyvtárakat hoztak létre. Az elkülönítve elhelyezett hallgatói könyvtárakban új vonás volt a gyűjtemény szabadpolcos hozzáférhetősége, a centralizált és egyszerűsített szolgálat, a képzési célok szolgálata a gondosan válogatott állománnyal. A hallgatói könyvtár kifejezetten oktatási segédeszköznek szánták, szemben az eddigi általános egyetemi könyvtárral, amelyben a hangsúly a tudományos kutatás ellátásán volt.

A hallgatói könyvtárak koncepciója abban az időben alakult ki, amikor a szakrészlegesítés már szinte mozgalommá fejlődött ki az egyetemi könyvtárakban. A hallgatói könyvtárak elkülönítésének és a szakrészlegek létrehozatalának alap gondolata sok tekintetben megegyezett. A kettő közötti fő különbség az volt, hogy az előbbi, sokszor külön épületben, elsődlegesen a hallgatói szükségletek kielégítését célozta, míg az utóbbi – bár hangsúlyozta a tanulói szükségletek kielégítését, de – a központi könyvtáron belül, specializált szolgáltatásokkal, illetve gyűjteményekkel kívánta ezt a feladatot teljesíteni.

A közművelődési könyvtárak példája, az általános nevelési mozgalom, az egyetemi szervezet átalakulása, az interdiszciplináris hangsúlyok erősödése, a hallgatói igények növekedése, a szakterületi szempont érvényesülése a szervezésben az egyetemi könyvtárakat szakszemélyzet alkalmazására és szervezetük átalakítására ösztönözte. Mindezek hatására 26 egyetemi könyvtár állított fel szakrészlegeket, majd az 1960-as és 1970-es években feladta, illetve az eredetihez képest komoly mértékben módosította azt a szervezetet. (Közülük említést érdemel a Brown University of Oregon, a Stanford University és a University of Notre Dame könyvtára.)

A szakrészlegesítés mozgalma napjainkban hanyatlóban van az amerikai egyetemi könyvtárakban annak ellenére, hogy sok kisebb főiskola és egyetem az utóbbi években is bevezette a modell valamely variánsát. Miközben hosszú ideig a szakrészlegek koncepciója nagyon népszerű volt és sok befolyásos személy sürgette megvalósítását, nagyon sok könyvtáros nem volt meggyőződve annak egyetemes alkalmazhatóságáról. Leginkább a módszer egyik fő elemét, a specialisták alkalmazását bírálták. Egyébként is nehéz megfelelő szakembert találni: az amerikai bérskála hátrább sorolja a könyvtárosi szakvizsga (diploma) nélküli alkalmazottakat. Az ellentábor véleménye szerint egy jó általános tájékoztató könyvtáros szélesebb kitekintéssel tájékoztat, kevésbé merev és tőle is megkövetelhető, hogy gyakorlata legyen a tudományos módszerek alkalmazásában, partnere legyen a kutatónak. (Így jött létre a fából vaskarika; a specialisták nélküli szakrészleges könyvtár.)

A szakrészlegesítés kezdeti időszakában az érdeklődés a tanszéki könyvtárakban szétszórt könyvek problémájára irányult. Logikusnak látszott az az elképzelés, hogy több

vagy kevesebb tanszéki könyvtárat vonjanak össze a szélesebb szakterületet felölelő részlegben. A szakrészleges rendszert kompromisszumnak is lehet tekinteni az oktatók és a könyvtárosok között folyó örökös vitában a centralizált vagy decentralizált könyvtári szolgálat kérdéséről. A rendszer fontos aspektusa a kezdő hallgatók speciális igényeinek jobb kielégítése, de sokan kétségbe vonták, hogy valóban a szakrészleges módszer szolgálja a legjobban az egyetemi hallgatókat. Ők jobb megoldásnak találták az elkülönített hallgatói könyvtárat, amely pontosabban illeszkedik a modern oktatási módszerekhez és a hallgatói kívánalmakhoz. A legtöbb egyetemen kiderült, hogy nehéz, szinte lehetetlen a használók minden kategóriáját, hallgatókat és oktatókat egy épületben kiszolgálni. A szakrészleges irányzat visszaszorulásával párhuzamosan teret nyert a hallgatói könyvtárak létesítésének mozgalma. Megjegyzendő azonban, hogy a szakrészleges rendszer számos jellemzője beleolvadt a hallgatói könyvtárakba.

A szakrészlegek hanyatlásában több más tényezőnek is szerepe volt. A rendszer fenntartása, működtetése túl sokba került, nehéz volt irányítani, éppen a jól képzett szakkönyvtárosok hiánya miatt, a könyvtári anyagok egy részét meg kellett duplázni. A legnagyobb problémának azonban az bizonyult, hogy miképpen lehet egy meglévő épület adott térrendszerébe beilleszteni a szakrészlegeket; a szakrészlegesítés hívei ezzel szemben azt hozták fel, hogy egy flexibilis épület megoldást jelent a nehézségekre.

Azokon az egyetemeken, ahol a szakrészlegesítés nem harmonizált az intézmény céljaival és struktúrájával, semmiféle erőfeszítés, vezetői akarat nem tudta bevezetni. A könyvtári személyzet ellenállása vagy kiábrándultsága is hozzájárult a szakrészlegesítés lehanyaglásához. Azt látjuk, hogy ahol máig is fontos maradt a szervezeti megoldás, ott flexibilis épületben helyezkedik el a könyvtár, s a szakrészleges rendszer összhangban van az általános egyetemi célokkal.

Külön figyelmet érdemel a specializálódás vagy nem specializálódás, illetve a centralizáció vagy a decentralizáció, mint az amerikai felsőoktatási könyvtárak referenz szolgálatának visszatérő problémái. Az általános referenz könyvtáros és a szakreferenz szerepének meghatározása még mindig napirenden van. A dokumentumgyűjtemények elkülönítése vagy integrálása feletti, korábban oly heves vita lecsendesedett, mert az automatizáció révén ha nem is a gyűjtemények, de legalább a katalógusok integrálása ma már könnyebben megvalósítható, mint amikor a vita elkezdődött.

A hallgatói könyvtár megítélése változáson esett át. Az utóbbi időben kevesebben lelkesednek a hallgatói könyvtárakért, mondván, hogy ezek nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. A hallgatóknak nyújtott szolgáltatások kérdése azonban nem halványult el, hanem átkerült az egyetemi könyvtárak tájékoztató munkájának legaktívabb területére, a könyvtárhasználat problémakörébe.²⁴

A referenz munka megújulása: online keresés

Az egyetemi könyvtári referenz-szolgálat fő kérdései a hetvenes és nyolcvanas években a következők: a könyvtárhasználati oktatás, a számítógépes referenz- és bibliográfiai szolgáltatások, specialisták és általános szakemberek, a személyzet szakmai fejlődése.

dése, képesítés nélküliek alkalmazása a referenz-szolgálatban, mérés és értékelés, olvasói felmérések, a referenz kérdések elemzése, a referenz rendszer helye az egyetemi könyvtárban és az egyetemi oktatás porogramjában, a referenz részlegek adminisztrációja, a referenz költségei, a referenzállomány fejlesztése, kooperációs referenz-szolgáltatások, a katalógusfejlesztés hatása a referenz-szolgálatra, referenz-szolgálat speciális csoportoknak.

Sok vita folyik a könyvtárhasználati oktatással kapcsolatban. Az egyetemi könyvtárak tájékoztató munkatársai állandó kötelességüknek tekintik az oktatómunkában való részvételt, de oktatási tevékenységük célját illetően azonban nem alakult még ki a szakmai egyetértés. Alig vitatott a könyvtárhasználati oktatásnak az a feladata, hogy az alapvető könyvtári folyamatokról és szolgáltatásokról szilárd ismereteket nyújtson a lehető legtöbb hallgatónak. Ugyanakkor egyre több online keresést végeznek a könyvtárosok az információs adatbázisokban. Az a körülmény azonban, hogy az online keresést mindinkább az egyetemi könyvtár használói maguk is elvégezhetik, azt eredményezi, hogy a könyvtárhasználatról és az információszerzési technikák oktatásáról folytatott régi vita új talajon kezdődött el.

A számítógépnek, mint referenz segédeszköznek a megjelenése a következő problémákat veti fel az egyetemi könyvtárakban. Hol helyezték el az új eszközt a rendelkezésre álló területen belül? Az online keresés céljára új szervezeti egységet állítsanak fel vagy a már létező referenz-részleg tevékenységéhez csatolják? Ha az utóbbi megoldást választják, vajon minden referenz könyvtárosnak el kell sajátítania az új eljárás technikáját? A számítógépes szolgáltatásokért fizetniük kell-e a használóknak? Hogyan befolyásolja az online keresés a használók képzettségét?

Az online keresésre felállított önálló részleg hatékonysággal és gazdaságossággal kecsegtet: a csak azt a munkát végző könyvtárosok jobban kiismerik magukat az adatbázisokban, mint azok, akik a keresést csak alkalmanként, egyéb referenz munkák mellett végzik. Előnyt jelent az is, hogy az új gépektől és az új eljárásoktól húzódozó könyvtárosok továbbra is zavartalanul végezhetik hagyományos munkájukat.

Az online keresés jó úton halad afelé, hogy különleges szolgáltatásból mindennapi könyvtári szolgáltatássá váljon.

Az online szolgáltatásokkal élő használó és a könyvtáros közötti kapcsolat, valamint a tág lehetőséget kínáló új helyzet azonban mellett szól, hogy az online keresést a már meglevő referenz-szolgálat keretei közé helyezték. A hagyományos referenz munkában a könyvtáros közreműködésének mértéke esetről esetre változik, a probléma összetettségétől, a könyvtárosnak a témával kapcsolatos ismeretanyagától függően; egy bizonyos ponton túl a műveletet az olvasónak kell folytatnia, s a könyvtáros többnyire nem látja a keresés eredményét, nincs visszacsatolás munkája hasznáról. Ezzel szemben a használóval együtt végzett online keresés szinte kötelezi a könyvtárat, hogy a munka minden szakaszában részt vegyen, kezdve a kérdés megfogalmazásától az eredmény értékeléséig. A használó pedig arra kényszerül, hogy a célravezető keresési módszer kialakítása érdekében megfelelő precizitással írja körül problémáját. A teljes folyamat bemutatja a hallgatónak, hogy mi is a hatékony irodalomkutatás, amit sok hallgató egyébként sohasem tanulna meg saját erőfeszítései révén. A szakirodalom az online irodalomkeresést

– azon túl, hogy a referensz munka hatékony eszköze – olyan oktatási segédeszköznek tekinti, amelynek a jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni.

A könyvtáráépület változásai

Az előregyártott elemeken alapuló tervezési koncepciót 1960-ra teljesen elfogadták az amerikai könyvtáráépítésben, így az egyetemi könyvtárak építésében is.²⁵ Az elemes épületben az alapterület egyenlő téglalapokra van osztva, amelyet rendszerint a szerkezet oszlopai határoznak meg. Az egyforma mennyezetmagasság, az azonos és ugyanott jelentkező szellőzési és világítási berendezések, a födémek azonos teherbírása, a vizesblokkok elhelyezése lehetőséget nyújt arra, hogy a könyvtári funkciók változása esetén az őket befogadó övezeteket szükség szerint megváltoztassák. A meghatározott funkciókhoz meghatározott tereket rendelő épület a későbbi változtatásokat csak nehezen teszi lehetővé. Korábban a könyvtáráépületet úgy tervezték, hogy a könyvvállomány súlyát csak a többszintes, önhordó állományrendszerek tudták megtartani; ennek következtében az olvasói övezetek állandó jelleggel elkülönültek az állományt befogadó területektől. Az új stílus lenyűgöző erenye volt, hogy az olvasók közvetlenül hozzáférhettek a szabadpolcon levő könyvekhez. Hatékonyabb munkaszervezést tett lehetővé, s nem utolsósorban csodálatosan rugalmas volt. Az olvasók nem voltak többé arra kényszerítve, hogy hatalmas olvasótermekben üljenek; a könyvtárbelső könnyen és olcsón átalakíthatóvá váltak.

Az előregyártott elemekből készült épületek egyszerűek és tágasak voltak, s megfelelték a hatékony könyvtárhasználat és üzemeltetés követelményeinek. Idővel azonban többen úgy érezték, hogy az előregyártott épületek túlságosan egyszerűek. Csúnyának találták az épületet, amely úgy néz ki, mint egy doboz. Jóllehet valójában tényleg doboz az, amit a könyvtár funkcionális igényei megkövetelnek, hiszen a téglalap alakú formát az igazi könyvtári elem – maga a könyv – diktálja, amelyekből a könyvtáráépületnek százazreket, sőt milliókat kell tárolnia. Ezért arra törekedtek, hogy ezt a „dobozt” felöltöztessék, hogy kevésbé lássék doboznak. Ennek eredményeként a múlt negyedszázad alatt fokozatosan megnőtt az átriumok, a mesterséges világítás, a monumentális hatások, a szokatlan formák és más fogások szerepe abból a célból, hogy csökkentsék a korábbi, minden díszítéstől mentes modulok monotonosságát. E díszítő elemek nagy része azonban a könyvtárhasználat rovására ment.

Szembe kellett nézni az emelkedő ingatlanárakkal és a korlátozott nagyságú építési területtel is. Következmény: számtalan magasba törő és földalatti épületet építettek. Egyéb, nem szakmai szempontok is közrejátszottak, amelyek korlátozták az új épület funkcionális sikerességét. Az egyszerű négyzetek vagy téglalapok, amelyekbe a hosszú oldal közepe táján lehet bejutni, lehetőleg az épület középső szintjén felelnek meg leginkább a gazdaságos könyvtárhasználatnak és működésnek. Sok esetben ezt a szempontot minden ok nélkül figyelmen kívül hagyták, s létrejöttek a kerek, félkör, fogaskerék, háromszög, hatszög, nyolcszög, csaposkerék, paralelogramma vagy gombahalom alaprajzú épületek.

A könyvtárak jobban funkcionálnak az 1960-as évek egyszerűbb ízlésű, mint az 1980-as évek összetettebb stílusú épületeiben. A nem kielégítő épületek egyik hiba-

forrása sok esetben az a szakmai program, amit a könyvtárosok az építéseknek adnak. Ezekből nem világlanak ki elég élesen a követelmények, s az ezekből szükségszerűen következő szerkezetek. Sokszor káros következményekkel jár az egyetemek vezetőinek és patrónusainak nem szakszerű beavatkozása. Az építések is sokszor figyelmen kívül hagyják a programkövetelményeket, a megrendelők pedig nem ellenőrzik kellőképpen az építések munkáját, az eredeti programok következetes keresztülvitelét.

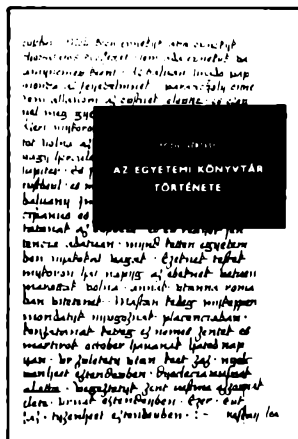
Az elmúlt negyedszázad tapasztalatai arra intenek, hogy az építéseknek meg kell érteniük a leendő főiskolai vagy egyetemi könyvtáráépület funkcionális követelményeinek szükségszerű jellegét, még akkor is, ha a létrejövő szerkezetek megjelenésükben kevésbé lesznek imponálóak.

JEGYZETEK

1. LEIMKUHLER, F.F. – NEVILLE, A.E.: The uncertain future of the library. = Wilson Library Bulletin. 43.vol. 1968. 1.no. 30–38.p.
2. KILGOUR, F.G.: Concept of an on-line computerized library catalog. = Journal of Library Automation. 3.vol. 1970. 1.no. 1–11.p.
3. KILGOUR, F.G.: Effect of computerization on acquisitions. = Program. 3.vol. 1969. 3.no. 95–103.p.
4. CARUSO, D.E.: Tutorial programs for operation of on-line retrieval systems. = Journal of Chemical Documentation. 10.vol. 1970. 98.p.
5. Stanford University's BALLOTS system. = Journal of Library Automation. 8.vol. 1975. 1.no. 31–50.p.
6. CRAWFORD, W.C.: Building a serials key word index. = Journal of Library Automation. 9.vol. 1976. 1.no. 34–47.p.
7. PAYNE, C. – McGEE, R.: The University of Chicago Library data management system. = The Library Quarterly. 47.vol. 1977. 1.no. 1–12.p.
8. Az OCLC tevékenységének bemutatását HELAL, A.H. cikkére alapoztuk: Bibliotheksautomatisierung in Ohio College Library Center und Northwestern University Library. = Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. 22.Jg. 1975. 3.no. 259–272.p.
9. Encyclopedia of Library and Information Science. Ed. A. Kent, etc. 20.vol. New York, Basel. 1977. 346.p.
10. HELAL, A.H. i.m. 264.p.
11. FURLONG, E.J.: Index access to on-line record. = Journal of Library Automation. 11.vol. 1978. 3.no. 223–238.p.
12. Standardisation in Canadian university libraries. = APLA Bulletin. 34.vol. 1970. 1.no. 6–14.p.
13. BECKMAN, M.: On-line catalogs and library users. = Library Journal. 107.vol. 1982. 2043.p. Vö. még BECKMAN, M.: Automatisierung der akademischen Bibliotheken in Ontario mittels Kooperation. = Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. 23.Jg. 1976. 3.no. 151–165.p.; BURGIS, G.C.: The contemporary university library: learning resource technology and techniques. = Canadian Library Journal. 27.vol. 1970. 1.no. 24–27.p.
14. DUCHESNE, R.M. – PHILLIPS, A.B.: Automation activities in British university libraries. = Program. 5.vol. 1971. 3.no. 129–140.p.
15. GOEDEME, G. – GOOSSENS, P.: The Belgian Union Catalogue of periodicals. = Information Processing and Management. 12.vol. 1976. 3.no. 161–164.p.

16. KOEST, G.: Une expérience d'automatisation a'la bibliotheque du Centre universitaire de Luminy. = Bulletin des Bibliothèques de France. 15.a. 1970. 475.p.
17. KROLLER, F.: Erfahrungen mit dem Online-Ausleihsystem der Universitätsbibliothek Graz. = Mitteilungen der Vereinigung Österreichischer Bibliothekare. 34.Jg. 1981. 1.no. 19.p.
18. SIBIL. Systeme intégré pour les bibliothèques universitaires de Lausanne. 5. années d'automatisation a la Bibliothèques cantonale et universitaire de Lausanne. Lausanne. 1976. 197 p.; Vö. GAVIN, P.: Automation of cataloguing. = Unesco Bulletin for Libraries. 31.vol. 1977. 5.nl. 298–304.p.; GAVIN, P.: The SIBIL system (Lausanne). = Unesco Journal of Information Science, Librarianship and Archives Administration. 3.vol. 1981. 1.no. 14–17.p.
19. STOLTZENBURG, J.: Die Universitätsbibliothek in den Hochschulen der Bundesrepublik Deutschland. = Libri. 20.vol. 1970. 4.no. 243–262.p.
20. Vom Strukturwandel deutscher Hochschulbibliotheken. Hrsg. v. W. Haenisch, C. Köttelwesch. Frankfurt a. M. 1973. 262.p. Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. Sonderheft. 14. (Ism.: Horváth Magda. = Könyvtári Figyelő. 20.évf. 1974.)
21. Vö. PAUER, M.: Freihandbibliotheken in Hochschulen. = Bibliotheks-Forum Bayern. 6.Jg. 1978. 2.no. 117–126.p.; WEIPPERT, O.: Zum Bestansaufbau an neuen Hochschulbibliotheken. = Bibliotheks-Forum Bayern. 6.Jg. 1978. 2.no. 93–102.p.; QUARG, G.: Aufbau, Organisation und Aufgaben von Fachbibliotheken an Hochschulen mit besonderer Berücksichtigung des Faches Chemie. = Bibliothek Forschung und Praxis. 1.Jg. 1977. 3.no. 150–175.p.
22. KAEGBEIN, P.: Zur Struktur nordrhein-westfälischer Hochschulbibliotheken. = Mitteilungsblatt. 24.Jg. 1974. 1.no. 12–26.p. Vö.: PAUER, M.: Möglichkeiten regionaler und Überregionaler Zusammenarbeit durch einen universitären Bibliothekstyp. = Bibliothek-Forum Bayern. 3.Jg. 1975. 1.no. 5–15.p.; BÖHM, P.: Die Universitätsbibliothek Trier als Beispiel einer integrierten Hochschulbibliothek. = DFW. 29.Jg. 1981. Sonderno. März. 33.p.; BÖHM, P.: Die Struktur der integrierten Hochschulbibliothek Bestandsaufnahme und Kritik. = Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. 26.Jg. 1979. 6.no. 461–473.p.
23. JOHNSON, E.R.: Subject divisional organization in American university libraries 1939–1974. = The Library Quarterly. 47.vol. 1977. 1.no. 23–42.p.
24. FREIDES, T.: Current trends in academic libraries. = Library Trends. 31.vol. 1983. 3.no. 457–472.p.
25. KASER, D.: Twenty-five years of academic library building planning. = College and Research Libraries. 45.vol. 1984. 4.no. 268–281.p.

SZEMLE

TÓTH András – VÉRTESY Miklós: **A Budapesti Egyetemi Könyvtár története**

Historia Bibliothecae Universitatis Budapestinensis. 1561–1944. Bp. Egyetemi Kvt., 1982. 585 p.

Egyetlen – igaz – vaskos kötetben foglalták össze az Egyetemi Könyvtár történetét a könyvtár múltjának ismert kutatói. A most megjelent monográfia több évtizedes, rendszeres munkálkodás-kutatás eredményeit foglalja össze, s bizonyítja: e nagy horderejű könyvtártörténeti probléma nem éppen sok kutatót vonzott, továbbá, hogy az irodalom – erről tanúskodik egyébként a nem túl nagy terjedelmű jegyzetapparátus is – nem éppen gazdag. Persze külön hangsúlyozzák, hogy mennyit köszönhetnek a részkutatásaik eredményeit publikáló *Dümmerth Dezső*nek, *Pálvölgyi Endré*nek stb.

A címben megjelölt időszakot a szerzők két részben (1874-ig *Tóth András*, az utána következő korszakot *Vértessy Miklós*) dolgozták fel, tulajdonképpen formális szakaszolást alkalmazva (az új, jelenlegi épületbe való költözésig tart az első rész, a beköltözéssel, 1875-tel indul a második), de a szerzők – minden különbség ellenére is – azonos felfogásmódja, könyvtártörténeti irányultsága következtében – e szakaszhatár egyszerűen technikai határt jelöl, maga a mű egységesnek, jól proporcionálnak látszik.

A kötet forgatóját elsőül a szerzők szinte végtelen szerénysége fogja meg: *Tóth András* úgy indítja a monográfiát, mintha teljesen szokványos és egyszerű feladatot kellene végrehajtania, még érintőlegesen sem szól sem a téma nagyságrendjéről, sem az intézménytörténet-írás általános, a könyvtártörténet-írás speciális gondjairól, még csak utalás sem történik arra, hogy mekkora és milyen jellegű külföldi szakirodalom szól éppen ezekről a kérdésekről, hogy a szerző(k)nek milyen elvi, forráskritikai, felfogásmódbeli problémákkal kell szembenéznie, hogy milyen keretek közé kell egyéni kutatási eredményeiket beilleszteniük stb. *Vértessy Miklós* ugyan saját anyaga feldolgozása elé írt egy nem egészen három flekknyi bevezetőt, ám ez is csak általános, utalásszerű hazai köztörténeti vázlatot ad. A mű azonban metodikai fontoskodás és a nemzetközi összevetés (ezt azért hiányolhatjuk) nélkül is – a választott keretek közt, s az elsődlegesen feltáró cél felől nézve – komoly és imponáló alkotás. Kétségtelen, hogy egyik legnagyobb múltú, legjelentősebb állományú, mindenképpen könyvtártörténetünk egyik legfontosabb tárgya úgy kapott monografikus feldolgozást, hogy a gyanútlan olvasó azt vélheti: egyszerűen csak el kell kezdeni a könyvtár krónikáját attól a pillanattól kezdve, hogy igazolhatóan beszereztek az első könyvek, megtörtént a könyvtár megalapítása és azután regisztrálni kell a könyvek, kéziratok, egyéb dokumentumok beérkezéseit, a gyarapítás módjait, a katalógusok elkészültét, az olvasók jelentkezéseit, az igazgatók és igazgatói koncepciók

változásait, a könyvtáráépület módosulásait. Pedig, hogy ennél lényegesen többről van szó, azt akár az elméleti szempontból fölöttébb visszafogott alkotásból is igazolhatnánk.

Mindjárt a mű elejével. A kezdetet feldolgozó Tóth András – bravúros módon – bemutatja, hogy az egyetemi könyvtár 74 (vagy 75) évvel az egyetem alapítása előtt létrejött már, hogy a kezdőpontnak 1561-et kell tekintenünk, hogy könyvrendelésre már 1560-ban sor került stb. Nem szól ugyan egy szót sem a források jellegéről, csoportjairól, típusairól, de kitűnően kezeli mind a rendtörténet (a jezsuita rendről van szó), mind az első katalógusok, mind az oktatástörténet, mind az elsődleges, ma is kézügyre eső „források”, a legrégebbi egyetemi könyvtári könyvek (az ún. *Antiquissima*) tanúvallomásait. Ezek a kezdetek – ami magát a könyveket, az intézményt, az alapítók koncepcióit illeti – végtelenül szerénynek látszanak. E látszatot a szerző sem áttörni, sem átfogalmazni nem kívánja. Míg később – igaz ott is csak nagyon módjával – sor kerül arra, hogy napjaink (inkább talán tegnapiaink) „modern” könyvtári koncepcióival szembesüljön az egyetemi könyvtár funkciórendszere, vezetése és organikus (vagy inkább hivatali) szervezete, addig a kezdetek – gondoljuk meg, 1561-es kezdetről van szó (ez évben kezd meg működését Debrecenben *Huszár* Gál nyomdája, ekkor jelenik meg az első magyar nyelvű, katolikus vitairat, s Debrecenben, az antitrinitárius *Arany* Tamás *Méliusz Juhász* Péterrel vitázik) – megmaradnak minden kezdet naiv-ártatlan genezisében. Adatszerűen kétségtől pontos, ám nagyon is szikár rajzot kapunk, kitűnő részletanalízisekkel. Mesteri például az, ahogyan – hangsúlyozottan Pálvölgyi Endre nagyszerű katalóguselemzéseire támaszkodva – az első lajstromok, leírások, „katalógusok” szemrevételezését végrehajtja. Az a fejezet, amelyben az 1632-es illetve 1690-es katalógusokról esik szó, talán a könyv első részének csúcsteljesítménye. Ám – és ez sem egyszerűen formális szempont – az ilyen és nem kevés hasonló, ha talán nem is ennyire kiérlelt – részleteket az olvasónak kell felfedeznie. A mű tartalomjegyzéke nem utal rájuk, nem teszi őket elő- vagy visszakéreshetővé. Némiképp a munka elméleti, metodikai hiányosságait tükrözi ez a nagyon egyszerű, a monográfia külső, jellegtelen vázát felfedő tartalomjegyzék. Aláhúzza, nyomatékosítja mintegy a kötet krónika-jellegét. Kettős évszámok, szakaszok és alszakaszok váltják egymást a címekben, a könyvtár igazi, „mély”-története elsikkad a „josefinizmus évtizede”, „a két világháború között” stb. megjelölések mögött. Pedig ez a történelem, történeti struktúra „benne van” a műben. Igaz, egymástól sokszor elválasztott szegmentumokban, csak ritkán állítva helyre az eredeti összefüggéseket. Mert persze igen fontos, hogy milyen volt *Toldy* igazgatósága, hogy miként történt a feldolgozás egy-egy adott korszakban, alkorszakban, hogyan alakult a személyzet létszáma stb., de ennél sokkal fontosabb magának a könyvtárnak mint rendszernek a fejlődése. Talán éppen ebből az egyszerűhöz, szerényhez való vonzódásban rejlik annak is az oka, hogy miért oly nehéz orientáló, értéktelket tartalmazó passzusra bukkanni a könyvben. Persze van, vannak ilyen részek is. Ragyogó az a kép, amit Vértessy az új könyvtáráépületről ad, sokoldalúan, szemléletesen, vérbeli könyvtárosi szemmel látja és láttatja a mindenki által jól ismert palotát, ám sem ezt, sem a konzervatív, passzív rezisztens vezetés alapos jellemzését nem tudja összekapcsolni egymással, sem a sokkal fontosabb – állományalakítási, feldolgozási, olvasószolgálati, különgyűjteményi stb. állapotokkal, a funkciók rendszerének módosulásaival, a könyvtári szervezet újra-meg-újra való átrajzolódásaival.

Mielőtt azonban így tűnne, hogy a szerzők túlonként is analitikusan, részekre tagoltan tárgyalják témájukat, meg kell említenünk, hogy a krónika időnként – nem is olyan ritkán – szélesebb kitekintésűvé, átfogóbbá, súlyosabb anyagokat is hordozóvá válik. Kiemelkedik pl. az első részből a nagyszerű Toldy Ferenc portré. Óróra szólva, mintegy az ő ürügyén, Tóth András (aki kiváló kutatója Toldynak, nevezetesen ITK-beli tanulmánya ezt kétségtől igazolja) egy fejezet erejéig szakít megszokott tárgyalásmódjával, kitér fontos művelődéstörténeti összefüggések felvázolására, művelődéspolitikai koncepció részletekbe menő ismertetésére, sőt rekonstruálására, szempontjai jellegzetesek, karakteresek lesznek. Mintegy pandanja ennek a résznek Vértessy Pásteiner Ivánról, *Ferenczről*, *Szinnyeiről* adott jellemzése. Az embert, a tudóst, a hivatalnokot, a könyvtárvezetőt, a művelődéspolitikust (vagy a művelődéspolitikától elvszerűen tartózkodó hivatalvezetőt), a hatóságokkal kiegyező vagy azokkal harcban álló személyiséget festik ezek a részek, egységben, egyszerre láttatva a bonyolult összefüggéseket. Nem így az igazi könyvtári vonatkozások esetében. A szerzők kitűnően tudják (ha nem mondják is), hogy a könyvtár rendeltetésére, feladataira stb. vonatkozó előírások, források, dokumentumok nem az igazi problémákat tükrözik. Tudják, hogy egy-egy katalogizálási, beszerzési döntés mindig jóval több és főleg más, mint aminek szándékolták, hogy a könyvtár valóban rendszeres intézmény, amelynek igazi mozgásait, valódi életét nem, de legalábbis nem első sorban a körülötte, benne ügyködők határozzák meg, amelynek valódi struktúráit mindig és minden egyes esetben rekonstruálni kell, ezt a rekonstrukciós, feltáró munkát sokszor el is végzik, ám mindig úgy tűnik, hogy az igazi mozgatórugók mégiscsak külsők, illetve felületiek. Nem kétséges, hogy sokkal nagyobb szerű, sokkal úttörőbb jellegű lehetett volna a mű, ha szerzői kétfelől is szakítanak „egyszerű”, „kézenfekvő” módszerükkel. Ha egyrészt „nagyobb feneket kerítenek” a tágabb összefüggéseknek, az európai horizontnak, a nagy egyetemi könyvtárak összehasonlító vizsgálatának – így vonatkoztatási, orientációs pontokhoz, összefüggésekhez juthattak volna, speciális szempontú művelődéstörténet adhattak volna; másrészt, ha még jobban elmerülnek az „apróságokba”, ha az állománygyarapítást még sokkal „szőrösebben”, egyes tételekig lemenően (persze reprezentatív blokkokat választva ki) tárgyalják, ha felkutatták volna, hogy miként képzelte le a tudományos könyvek egyetemi könyvtári jelenléte (ill. jelen nem léte) a tudományos fejlődést, milyen típusú és mélységű tudománytörténetről tanúskodik stb.

Van a krónika-írásnak persze számos előnye, pozitívuma is. Egyrészt – először e mű megjelenésével – tisztán és világosan áll előttünk egy nagyon-nagyon fontos könyvtár fejlődéstörténete. Mérhetetlen mennyiségű adat sorakozik jó rendben egymás után, a kronológia láncára felfűzve, termékek homályos pont válik világossá, vagy attól, hogy először kerül rendszeres feldolgozásra, vagy attól, hogy más – tisztázottabb, jobban felkutatott – anyagrészsel kerül kapcsolatba. Igen jelentős mennyiségű forrásanyag kerül napvilágra, részint hű leírásban, értelmezés előtti tiszta állapotban, részint utalásszerűen, pontos helymegjelölésekkel. Monográfia a mű abban a tekintetben is, hogy összefoglalja, magába veszi minden eddigi irodalom megállapításait, kijelöli, tisztázza a problematikát, soha nem merészkedik hipotézisek felállítására, a biztosat, a jól tudottat, a most vagy korábban biztonsággal állíthatót adja. Nincsenek hézagok, homályban hagyott évek, szakaszok a műben, minden évtizedről megoldható, hogy mi történt alatta, mi és miből

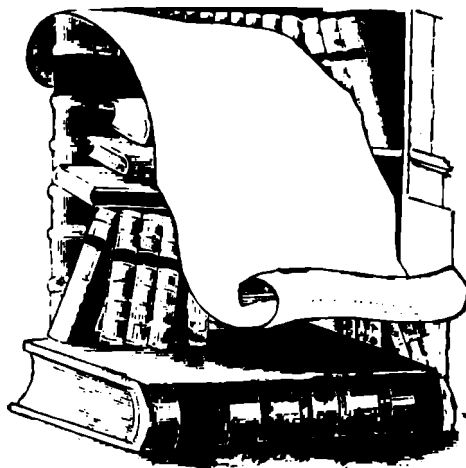
tudható róla. Különösen jól kidolgozott egy éppen nem jelentéktelen szál, nevezetesen az egyeteméhez való kapcsolódás. E vonatkozás együtt és egyszerre személyes (az igazgatók általában egyetemi tanárok is), gazdasági és szellemi is (az egyetemi tanács beleszólása a könyvtár gyarapításába, szervezésébe, célkitűzéseibe). Folyamatosan olvasva a könyvet (és elsősorban ilyen folyamatos olvasásra alkalmas adattár-jellege mellett is), kitűnően áttekinthető, hogy miként vált a 28 kötetes „gimnáziumi” könyvgyűjteményből először a teológia nagyszabású tudományos szakkönyvtárává, azután az egyetem általános tudományos könyvtárává, végül a filozófia, történelem, irodalomtörténet legjobb külföldi termékeinek hazai gyűjteményévé. Megtudható belőle, hogy kiket szolgált, hogy miként épült bele könyveivel a magyar tudományosság és felsőoktatás történetébe, hogy milyen problémákkal (beszerzési keretek, épület, feltártság, ill. annak hiánya) között, hogy miként vélekedtek róla a felső hatóságai, prominens olvasói, hogy igazgatói milyen állapotban vették át és adták tovább, hogy mikor milyen egyetemnek, ill. általános kulturális helyzetnek volt része, szolgálója vagy éppen motorja.

Nagyon sok apróságot is megtudhatunk a műből. Olyasmiket – csak látszólag lényegtelenek ezek –, hogy mennyire zavarta a könyvtári tisztviselőket, ill. az olvasókat az elhelyezés egy-egy adott rendje, hogy hány asztal állott egy-egy időszakban az olvasóteremben, hogy milyen politikusokkal állt jó kapcsolatban egy-egy igazgató, hogy az igazgatói jelentések milyen észrevételekkel, panaszokkal foglalkoztak és melyeket tartottak indokolatlannak, reflexióra érdemtelennek, hogy hogyan alakult a könyvtár kiadási tevékenysége stb., stb. De még ettől, ezektől az adatokból sem válik soha, egyetlen fejezetre sem zsúfolttá, áttekinthetetlenné a monográfia. Minden szépen megtalálja a neki való helyet, fejezetet, passzust, az adatok nem torlódnak össze – ha már egy átfogóbb, fentebb körvonalazott rendbe, szigorú koncepcióba nem illeszkednek is, legalábbis nem állnak össze „öntörvényűen” valamilyen nem is szándékolt képbe. Mindent a kronológia, az időrend tart össze, egy olyan fejlődéssor tagjaként szerepel minden adalék, amely biztos és megnyugtató, de nem „zár” annyira, hogy egy újabb vizsgálódás, átfogóbb, történetibb megközelítésmód ki ne szabadíthatná őket, át ne rendezhetné a készségesen kezelt ügyébe adott tényeket, adalékokat, felismert összefüggéseket. Mert, hogy egy ilyen új feldolgozásra szükség van, az – a könyv minden értékét, a benne fekvő hatalmas munka jelentőségét és áldozatosságát messzemenően elismerve is – nem lehet kétséges. A tárgy követeli azt, objektív súlyával és jelentőségével, külföldi – és nagyon kevés számú hazai feldolgozás pedig valószínűsíti, hogy eljövendő lesz majd egy másik egyetemi könyvtári történet is.

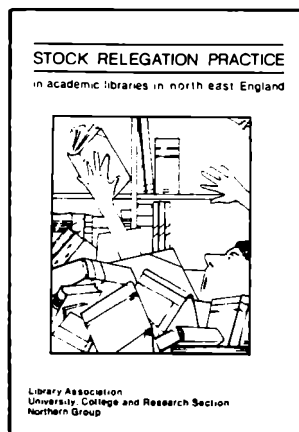
A kötet 1944-ig tárgyalja a könyvtár történetét. Utolsó soraiban olvasható, hogy a háború, az ostrom nem okozott komoly károkat az állománynak, hogy pedig 1945-től mindenképp új szakasz, döntően más könyvtártörténeti korszak következik, az indoklás nélkül is nyilvánvaló. Mégsem szerepel a kötet címlapján az első kötet megjelölése. Lehetséges, hogy a könyvtár történetének kutatói, a könyvtár jelenlegi vezetése még nem találja elég érettnek a helyzetet ahhoz, hogy napjainkig feldolgozza az intézmény történetét, lehet az is, hogy csak az ígérttől tartózkodik, a könyv jellegéhez oly jól illő szerénységgel. Egy bizonyos. Bármennyire is óhajtánánk egy másik egyetemi könyvtári történetet, fölöttébb szükségesnek véljük, hogy előbb e könyv módszerével megírott

második kötet is kövesse ezt az elsőt. A megtett út csak a végéről látható át teljesen, csak a mindig elmozduló végpontról ítélhető meg igazán.

BERECZKY László

PÁLYÁZAT AZ IFLA FŐTITKÁRI MUNKAKÖRÉRE. A Könyvtári Egyesületek és Intézmények Nemzetközi Szövetsége közölte, hogy főtitkára 1986-ban nyugdíjba vonul és új főtitkárt keresnek 1987 márciustól. Az angol, francia és német nyelvismeretet, könyvtári, illetve határterületi felsőfokú végzettséget és gyakorlatot, nemzetközi munkában szerzett gyakorlatot, továbbá szervezési, pénzügyi és kapcsolódó vezetői ismereteket igénylő munkakör betöltésének részletesebb feltételei megtekinthetők a Magyar Könyvtárosok Egyesületének illetékes tisztségviselőinél: *Pröhle Éva* (Országgyűlési Könyvtár), *Kovács Dezső* (Építésügyi Tájékoztatási Központ) és *Vajda Erik* tudományos titkár (Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár).

Stock relegation practice in academic libraries in North East England. Proceedings of a seminar held at Tesside Polytechnic Library on April 22nd 1982. Sunderland, Library Association University College and Research Section Northern Group, 1982. VI, 63 p.

„Égessük el a könyveket?” A könyvkivonás dilemmái

A Tesside-i Műszaki Egyetem Könyvtára 1982 tavaszán kerekasztal konferenciát rendezett „Az állománykivonás gyakorlata Északkelet-Anglia egyetemi könyvtáraiban” címmel, a szóban forgó régió öt nagy egyetemi gyűjteménye képviselőinek részvételével. A szimpozion nem rajzolt átfogó képet a brit könyvtárak könyvkivonási gyakorlatáról, jól-

lehet, mint arra a BLLD meghívott képviselője rámutatott, „e gyakorlatról (az elméleti kérdésektől eltérően) szinte egyáltalán nem áll rendelkezésre információ”. Pedig az avult és fölösleges használaton kívül rekedt könyvek tömegeinek kiiktatása a használorientált gyűjteményekből a brit könyvtári rendszernek is égető problémája, melynek megoldását számos naiv előítélet és konzervatív beidegződés nehezíti. Elég arra utalnunk, hogy az önmegújító vagy állandó kapacitású egyetemi könyvtárak gondolatát meghirdető 1976-os Atkinson-jelentést a brit könyvtárosok százai nyomdafestéket alig tűrő szavakkal utasították el annak idején. A Tesside-ben elhangzott felszólalásokból, melyet a vita egy részével együtt a szerzők nyomtatásban is közzé tettek, mindenesetre megismerhetünk legalább néhány elképzelést és megoldást, melyet a kihívással szembenező néhány nagy gyűjteményben kikísérleteztek.

A szimpozion résztvevői azokat a könyvtárosokat képviselték, akik „szembeszállnak a dinosaurusszal”: szerintük a régóta nem használt dokumentumokat az olvasók, a könyvtáros és a fenntartó közös érdekében ki kell vonni, a gyűjteményméreteket ésszerű korlátok közt kell tartani. Egyetértés mutatkozott abban a kérdésben, hogy a konstans férőhelyű könyvtár, mely nem nő „dinosaurusszá”, ahol a gyarapodás és a kivonás bizonyos távon egyensúlyban van, a legtöbb gyűjtemény számára nem kellemetlen kényszer, hanem kívánatos tervezési mérce lehet. A résztvevők rámutattak, hogy a legtöbb gyűjteménynek megvan a maga optimális mérete, amelyen túl kevésbé valószínű, hogy a használókat szolgálja. Ahol nem végeznek rendszeres állománykivonást, a keresés, a böngészés egyre inkább irtatlan mennyiségű holt anyag megrostálását jelenti releváns dokumentumokért. A nem használt anyag keresett dokumentumok elől köti le a férőhelyet, rontja a könyvtár hatékonyságát, akadályozza a tényleges igények kielégítését és a potenciális igények kibontakoztatását. Nemcsak az épületbővítés, hanem a tárolási költségek is végső fokon az adófizetők pénztárcáját terhelik, a haszontalan könyvek tömeges őrzése

pazarolja az erőforrásokat. Az optimális méretről természetesen lehet vitatkozni: állandó használói kört, állandó használói szokásokat és állandó „ellátási politikát” feltételezve, elvileg a gyűjtemény akkor érné el az optimális méretet, ha a gyarapodással párhuzamosan a használati esetek száma nem nőne tovább. (Persze fölvehető, mi értelme ennyire elvonatkoztatni a valós körülményektől, akár „elvileg” is.)

Íme még néhány, az állománykivonás szakmai racionalitását alátámasztó érvek közül:

Valamely könyvtár tényleges méretét nem a gyűjteményben lévő könyvek mennyisége, hanem a használt könyvek mennyisége adja meg. A könyvtárosok gyakran azért hagyják figyelmen kívül ezt a nyilvánvaló igazságot, mert fogalmuk sincs róla, hogy állományuk gyakorlatilag milyen arányban halott. A könyvek kivonásáról voltaképpen nem a könyvtáros dönt, hanem maguk a könyvek jelzik valószínű értéktelenségüket azáltal, hogy régóta nem használják őket. A könyvtárosnak tudomásul kell vennie ezt a tényt, és reagálnia kell rá. Ilyen esetekben nem a kivonás szorul magyarázatra, hanem a konzerváló ösztönű könyvtárosnak kell bebizonyítania, mi indokolja a könyv megtartását. Visszatérően szó volt arról, hogy a könyvkivonás problémaköre nem választható el az országos könyvtári rendszerben és regionálisan kialakított munkamegosztástól és együttműködéstől. Az egyetemi könyvtáraknak precízebben körül kell határozniuk, mely területeken vállalnak megőrző funkciót, forráskönyvtári szerepet.

Mi legyen azokkal a dokumentumokkal, amelyekre egyetlen együttműködési kör egyetlen könyvtára sem tart igényt? „Mit tegyünk, ha a tárolóhelyiségeink is zsúfolásig megtelnek? Égessük el a könyveket?” – tette fel a vakmerő kérdést az egyik résztvevő. „Még nem néztünk szembe teljesen a nem használt, de potenciálisan hasznos kiadványok bezúzásának problémájával” – ismerte el az előszóban a kiadvány szerkesztője. Két résztvevő humoros válasszal érzékeltette a probléma megkerülhetetlenségét: „Ez nem az én gondom, mert rövidesen nyugdíjba megyek.” A másik válaszoló: „Megoldjuk a kérdést, mert az egyetem új könyvtárat épít, és visszahozzuk a külső raktárakból a könyveket. Újabb tíz évvel elodázzuk a dolgot. Komolyra fordítva a szót: előbb-utóbb kidobjuk a könyveket.”

Tesside-ban a „kivonás” és „kiselejtezés” terminusok helyett gyakran használták a „relegation” (eltávolítás, máshová helyezés) szót, aminek a tapintaton kívül más okai is vannak. A brit egyetemi könyvtárak általában óriási szabadpolcos térségekkel rendelkeznek, melyeket nagyvonalú normák írnak elő, és a nem használt dokumentumok kivonásának első lépcsője az, hogy a szabadpolcra átkerülnek a zárt raktárba vagy külső tárolókba. Második lépcső a nemzeti könyvtár kölcsönzési részlegének (BLLD) való felajánlás, mely történhet maguknak a dokumentumoknak, vagy katalóguscéduláiknak az átadásával. A BLLD a beküldött anyagból a mi fölőspéldány-központunkhoz hasonlóan válogat, illetve más gyűjteményekbe irányítja a dokumentumokat a hozzá beküldött igénylisták alapján, többek közt külföldi könyvtárakhoz is. Az ily módon nem hasznosítható anyagot ajándék- és csereszolgáltatás révén fejlődő országoknak ajánlja fel, jótékonyági szervezeteknek ajándékozva vagy papírhulladék-kereskedőknél értékesíti. 1981-ben a BLLD a neki felajánlott könyvek 40%-át, a sorozatok 7%-át maga vette át, állománya ez úton két „polcfolyómérfölddel” nőtt, 100 000 tételt irányított brit és 60 000 tételt tengerentúli

könyvtárakba igénylések alapján. Az ajándék- és csereszolgáltatás működtetése azonban évi 100 000 fontot emésztett fel, így ezt a tevékenységet 1982-től drasztikusan korlátozták.

Ez a rendszer többek közt abban tér el a miénktől, hogy a BLLD-nek való felajánlás egyszerűbb, mint a magyar gyakorlat, mert az anyagot nem szükséges listázni (ami költséges és hosszadalmas). Azonkívül a felajánlás vagy egyéb módon való köröztetés nem kötelező. Hogyha a használókat és a fenntartókat a könyvtár meg tudja győzni arról, hogy a leválasztott dokumentumokra nincs szükség, a könyvtár minden teketória nélkül értékesítheti vagy zúzdába küldheti fölösleges anyagát. A meggyőzésnek az egyetemi könyvtárakban általában azt a módját választják, hogy az oktatókat bevonják a rendszeres állományleválasztásba vagy annak ellenőrzésébe. A konzerváló vakbuzgóság csillapítását szolgálja az is, hogy a leválasztott könyveket ezután még néhány évig tárolóhelyen tartják, ahonnan azt a néhányat, melyet esetleg mégis igényelnek, vissza lehet hozni. „Ha fizikailag bebizonyítható, hogy a tároló 156 000 kötetéből 155 000 darabot nem használnak, az a könyvtár dolgát nagyon megkönnyíti” – mondta az egyik résztvevő.

A BLLD részben a ritkán használt anyagok őrzéséért és rendelkezésre bocsátásáért felelős központ szerepét tölti be. Ezzel óriási segítséget nyújt minden nagykönyvtárnak az országban, mert lehetőséget kínál számukra, hogy megoldják a következő dilemmát: őrizzenek-e vagy sem olyan kutatói anyagokat, melyeket náluk 100–200 évenként, országosan 30–40 évenként egyszer használnak. A nagykönyvtárakban az ilyen típusú dokumentumok gyakran az állomány egyharmadát is kiteszik. A BLLD képviselője mindamellett kifejtette, hogy a kormánytól nem kaptak pótlólagos támogatást ahhoz, hogy a brit egyetemi könyvtárak túlsúlyolt raktárait jelentős mértékben tehermentesítsék. Legfeljebb annak biztosítását tudnák vállalni nyilvántartásaik révén, hogy az általuk bezuzatásra vagy elégetésre ítélt könyv valamelyik brit könyvtárban megtalálható. Egyben azt is elismerte, hogy a BLLD sem rendelkezik korlátlan tárolási kapacitással, s ki tudja, nem kényszerül-e valamikor arra, hogy a megőrzésre egyszer már átvett anyagból maga is selejtezzon. Duplumpéldányokkal azt már ma is megteszi. Amellett a BLLD-nek is megvan a maga gyűjtőköre, és az abba nem vágó dokumentumokat eleve nem veszi át.

Tekintettel arra, hogy az egyes könyvtárakra háruló felelősséget a fölösleges dokumentumok kivonásáért és szükség esetén megsemmisítéséért a brit egyetemi könyvtárak sem tudják másra áthárítani, különösen érdekesek az állandó kapacitású, önmegújító könyvtárral kapcsolatos gyakorlati kísérletek. John Cox, a newcastle-i Műszaki Egyetem humán részlegének vezetője a következő terv szerint dolgozik: 100 000 kötetes könyvtárát 9/10 részben mindig feltöltve tartja. Az évi 5000 kötetes gyarapodásnak megfelelő könyvmennyiséget évről évre kivonja. Megtartja mindazokat a könyveket, amelyeket az első tíz évben legalább egyszer, utána öt évenként legalább egyszer használtak. Ha a leválasztott mű egyetlen példány, még két éves türelmet kap a zárt raktárban. Így minden könyvnek bőven van alkalma bebizonyítania értékét. A cél: „hatékony gyűjtemény fenntartása, mely az oktatott kurzusok, a hallgatók oktatási és a tanárok oktatói szükségleteit szolgálja. . . , melyben létfontosságú, hogy minden tétel kellőképpen releváns legyen az egyetemen folyó munkához.”

A vendéglátó egyetem hatalmas műszaki könyvtárának állományát R. Moss igazgató a 70-es évek közepén bevezetett „időtényező osztályozás” szerint szervezte meg (time factor classification). „Az ortodox könyvtári osztályozás és katalógusépítés a könyvtárak és épületeik folyamatos és vég nélküli expanzióját vette alapul. Ez többé nem ésszerű. Az állomány 'selejtezése' azonban lassú és munkaigényes. Ha a feldolgozás során a beszerzés évét feltüntetjük mind a könyv gerincén, mind a katalóguscédulán ('időtényező'), ez megkönnyíti, hogy a könyveket később katalógusmódosítás nélkül áthelyezzük a szabad polcra a zárt raktárba. Az áthelyezési időperiódus különböző szakonként más és más lehet.” A használókat tájékoztatják, hogy mely évnél régebben beszerzett könyvek nincsenek már a szabadpolcon.

Ez a módszer – legalábbis első lépcsőben – radikálisan egyszerűsíti az állománykivonásnak azt a problémáját, amelyről talán a legtöbbet vitatkoznak a könyvtárosok: a szelekció, a tárolás, a nyilvántartások és a katalógusok módosításának horrorális költségeiről. Ám a fölösleges könyvek őrzése hasonlóképpen drága mulatság. Az egy kötetre jutó évi tárolási költség az egyik meghívott kalkulációja szerint 1,65 font. Az ő könyvtárban az állományt megterhelő kb. 15 000 nem használt kötet keresett könyvek duplum példányaitól veszi el a helyet, az előjegyzési rendszer túlterhelése ennek következtében heti 1000 font többletkiadást okoz. Egy kötet eltávolítása kb. 4 fontba kerül, ami nem ösztönöz az állománykivonásra. A gépi nyilvántartások és katalógusok elterjedésével remélhetőleg ez a művelet sokkal egyszerűbb és olcsóbb lesz. A könyvtáros azonban hosszú távon sem mentesül a feladattól, hogy felülbírálja régebbi állományát, és minden könyvvel kapcsolatban föltegye a kérdést: „Lenni, vagy nem lenni?”

Befejezésként a hamleti dilemma után stílszerűen kínálkozik néhány más kérdés, melyet a BLLD tesside-i képviselője tett fel az állománykivonás kapcsán, jelezve e munkaterület kellőképpen nem tisztázott problémáit és a feladatokat, amelyek a könyvtárosokra várnak, feltehetőleg nem csak Nagy-Britanniában:

Megbarátkoztak-e a könyvtárak az állománykivonással? Sikerült-e meggyőzni a használókat arról, hogy a kivonás nem vezet szükségképpen rosszabb szolgáltatásokhoz? Vizsgálják-e a könyvtárak, hogyan használják klienseik az irodalmat? Milyen bibliográfiai és szakirodalmi kalauzok ellensúlyozhatják a böngészés iránti igényt? Hogyan reagálnak a használók a könyvkivonásra? Hogyan mérik ezt a könyvtárak?

A könyvkivonást végző könyvtárak hogyan fognak hozzá a feladathoz. Kényszerből, vagy előrelátóan, tervszerűen? Milyen objektív kritériumokat használnak a leválasztáshoz (formátum, dokumentumtípus, tárgy, használat, nyelv, beszerzés időpontja stb.), vagy a szelekció jórészt önkényes? Milyen intézkedésekkel lehet megkönnyíteni a jövőbeli leválasztást? Mibe kerül a kivonás és egyes munkafázisai? Milyen tapasztalatokat gyűjtöttek a könyvtárak a tárolással kapcsolatban? Az egyéni vagy a közös tárolás a célra vezet? Meddig tárolják a leválasztott dokumentumokat, és mi legyen a további sorsuk?

SZ. KISS Csaba

THE ACADEMIC LIBRARY IN TIMES OF RETRENCHMENT

Proceedings of a conference
of the
Library and Information Research Group
16-18 July 1982

edited by
Colin Harris and Lesley Gilder

rossendale

The academic library in times of retrenchment. Proceedings of a conference of the Library and Information Research Group, 16–18 July 1982. Ed. Colin Harris and Lesley Gilder. London, Rossendale, cop. 1983. 110 p.

Egyetemi könyvtárak a takarékoság időszakában

N. *Higham* tanulmánya vezeti be azt a kötetet, amely az egyetemi könyvtárak szerepét és funkcióit intézményi és szélesebb társadalmi kontextusban elemző konferencia anyagát tartalmazza. Az előadások többsége operatív megközelítésekben foglalkozott a gazdasági gondokkal küzdő egyetemi könyvtárak feladataival és problémáival azokra az eljárásokra és eszközökre összpontosítva, amelyek segítségével az

egyetemi könyvtárak biztosítani tudják intézményeik hatékony működtetését, sőt – az angolszász szakirodalomban manapság olyannyira elterjedt szóval – „túlélését”. *Higham* 1960-tól tekinti át a brit felsőoktatási könyvtárak fejlődését, illetve az állami irányításukkal és szakmai erőfeszítéseikkel kapcsolatos főbb intézkedéseket és jelentéseket. Megállapítja, hogy az extenzíven bővülő felsőoktatási intézmények fejlődése előre vetette a könyvtárak gyors gyarapodásának reményét. A könyvtári rendszer fejlődésének jelentős eredménye volt a Brit Nemzeti Könyvtár megteremtése, de a gazdasági feszültségek éppen akkor kezdték el hatásukat éreztetni, amikor a nemzeti könyvtári rendszer alapjait sikerült létrehozni. A jelenlegi helyzetet is az jellemzi, hogy miközben országos szinten is elismerésre talál a könyvtárak és az információs szolgáltatások fejlesztésének szükségessége, egyes gazdasági problémák kritikussá váltak. A legtöbb brit felsőoktatási könyvtár története legnagyobb költségvetési csökkentését éli át kényszerűségből, s teljesen irreálisnak látszik komolyabb fejlesztési eszközökre számítani. *Higham* szerint a megoldás a könyvtári és információs szolgáltatások országos méretű koordinációja annak érdekében, hogy a hatalmas erőforrást jelentő könyvtárak hatékonyan – sőt költséghatékonyan – működjenek. A Brit Nemzeti Könyvtár szerepe e vonatkozásban nem elhanyagolható, de a koordináció és az országos szintű könyvtári és információs politika kialakításáért a Könyvtári és Információs Szolgáltatások Tanácsa (Library and Information Services Council – LISC) a felelős.

W.A. Price a rendelkezésre álló hivatalos és a különböző könyvtári testületek erőfeszítései nyomán keletkezett statisztikai adatokat vizsgálta abból a szempontból, hogy azok mennyire nyújthatnak segítséget a költségvetési csökkentések „fájdalmas” feladata előtt álló könyvtáraknak. Az összehasonlító elemzések hasznosak lehetnek a könyvtári igények alátámasztásában és a könyvtári teljesítmények megítélésében. A hivatalos statisztikai adatok felhasználásának azonban fő veszélye az, hogy a könyvtári kutatások

végzői számára az ilyen adatok csupán a szervezeti vagy adminisztrációs tevékenységek melléktermékei. Éppen ezért az olyan szakmai társulások, mint pl. a SCONUL (Standing Conference of National and University Libraries) vagy a COPOL (Council of Polytechnic Libraries) egyre nagyobb figyelmet szentelnek a könyvtári vizsgálatok szempontjából használhatóbb komparatív statisztikai adatok folyamatos gyűjtésére és közreadására. Ezek segítségével a könyvtárak vezetői össze tudják vetni a főbb működési területek jellemzőit, meghatározhatják a különbségek mértékét és okait, valamint azt, hogy mely területeken van szükség és lehetőség a szolgáltatások fejlesztésére és a költségek ellenőrzés alatt való tartására.

G. Ford a házon belüli hatékonysági vizsgálatok szükségességét hangsúlyozta előadásában. E vizsgálatok kulcsfontosságúak a könyvtár vezetése számára, mivel – hasonlóan más intézmények vezetéséhez – az egyetemi könyvtárak vezetése is lényegében véve információkon alapuló szabályozási tevékenység. A szabályozáshoz szükséges információkat egyebek között speciális hatékonysági vizsgálatok nyújthatják. Ezeknél mindig figyelembe kell venni azt, hogy a könyvtár minden esetben egy nagyobb rendszer része, s olyan alrendszer alkot, amelynek alapvető összetevőit a felhasználók és a finanszírozási források képezik. A felhasználók igényeket támasztanak a könyvtárral szemben, a könyvtár teljesítménye hat a felhasználókra, akik viszont befolyással lehetnek a finanszírozási forrásokra. Mivel a könyvtárak rész- vagy alrendszerek, céljaikat a magasabb szintű rendszerekhez kell viszonyítani. A könyvtári szolgáltatások értékelésekor a teljesítményeket a magasabb szintű célok által meghatározott részcélokhoz kell mérni. A teljesítmény értékelése az adott szolgáltatás hatásának, befolyásának mérését jelenti. Ford számos gyakorlati példát sorol fel a hatás mérésével kapcsolatban. Legegyszerűbb mérni a szolgáltatások ráfordításait (pl. az állománygyarapításra fordított keretek), de a könyvtári tevékenység eredménye is könnyen definiálható, illetve kvantifikálható (pl. kölcsönzések száma, beiratkozott olvasók száma). Nehezebb az eredmények és a könyvtári szolgáltatások hatásának összekapcsolása, mivel a hatás kvantifikálása az esetek többségében rendkívül problematikus, s csak közvetett változók alkalmazásával lehetséges. Létezik azonban megoldás: Ford szerint abban az esetben, ha a célok és a kvantifikálható eredmények közötti összefüggésre sikerül „kézzelfogható”, konkrét mérőszámot találni. Így például, ha az egyetemi könyvtár egyik célja az egyetemen folyó kutatómunka támogatása, akkor a dokumentumok hozzáférhetőségének vizsgálata – például a doktori értekezések irodalomjegyzékében szereplő hivatkozások aránya a könyvtár állományában – a hatás mérésére jó közelítést adhat. A belső kutatások a könyvtárvezetés könyvtárpolitikai, állománygazdálkodási, marketing-, feldolgozási és adminisztrációs problémáinak megoldásában nyújthatnak segítséget, s éppen ezek azok a területek, amelyek a takarékosági intézkedések idején a legérzékenyebben érintettek.

K.G.E. Harris az információs technika eredményei által felkínált új lehetőségek hatásait elemzi az egyetemi könyvtárak szemszögéből. Még mindig sok az olyan könyvtáros, aki nem hajlandó tudomást venni a technika eredményeiről, tehát alapvető a könyvtárosok és információs szakemberek magatartásának megváltoztatása. Az információs technika csak akkor teszi a könyvtárban dolgozókat aktívabbá, ha élni is akarnak az új lehetőségekkel. Ugyanakkor a könyvtárosok előtt ott a lehetőség, hogy az információs

ágazat „fő sodrában” maradhassanak az adatbázisok lekérdezésének előtérbe kerülésével.

A lehetőségek kihasználásához elengedhetetlen a várható fejlődés irányának ismerete, amit azonban megnehezít a technikai eredmények előrejelzésének megbízhatatlansága, kiváltképpen a gyakorlati alkalmazás terén. Az új technika alkalmazása emellett függ az anyaintézmények gépesítési törekvéseitől és politikájától: nem egy esetben az egyetemi könyvtárakat gúzsba köti az egyetemek számítógépesítési politikája.

Harris szerint még nem történt meg az együttműködés lehetőségeinek kellő mélysgű tisztázása az új technika alkalmazásával kapcsolatban. Az információs technika fejlődési iránya túlmutat a jelenleg legelterjedtebb közös katalogizálási rendszerek számítógépes üzemeltetésén.

Az együttműködés kérdéseit érintette *M. Smith* is. Ő úgy véli, hogy sikerült megállítani a könyvtári együttműködés ötven év óta tartó hanyatlását célszerűbb és jobban ellenőrzés alatt tartott, koordinált tevékenységekkel. A témával foglalkozó LISC-jelentés pl. különbséget tesz a korábban gyakori ingyenes és önkéntes könyvtári együttműködés és a könyvtárak, kiadók, könyvforgalmazók, illetve a telekommunikációs szolgáltatások nyújtói közötti, új típusú együttműködési formák között. A könyvtárak zöme képes arra, hogy szélesebben értelmezze a kooperáció fogalmát a hagyományosnál, ha erre anyaintézménye pénzügyi támogatást és nagyobb szabadságot ad. Az automatizálás nem csupán közvetlenül az alkalmazási területen érezteti hatását, ezért is szükséges az együttműködési rendszerekben folytatott tevékenységek koordinálására. Ezzel kapcsolatban figyelemre méltó jelenség az, hogy a nagy, centralizált könyvtárközi kölcsönzési rendszerek helyett az olyan kisebb könyvtári hálózatok kerültek előtérbe, amelyek számítógépek közös alkalmazására és üzemeltetésére alakultak. Általános tendencia, hogy az együttműködési erőfeszítések mindenképpen intenzívebbé váltak a takarékoság időszakában.

I. Rogerson úgy véli, hogy egészen 1979-ig a felsőoktatási könyvtáraknak a gyakran hangoztatott gondok ellenére sem kellett igazán aggódniuk állományuk bővülése, szolgáltatásaik zavartalan fejlődése miatt. De olyan példákat sorol, amelyek azt mutatják, hogy a gazdasági gondok súlyosabbá válásával a helyi hatóságok finanszírozási magatartása folytán a könyvtáraknak gyakran kell szembenézniük a ráfordítások drasztikus és hirtelen megváltoztatásának problémájával. Ezekben a helyzetekben a könyvtáraknak nagyobb rugalmasságra lenne szükségük az alkalmazkodáshoz, a helyi közigazgatás és az egyetemi adminisztratív döntések „pókhálója” gátolja a gyors és a feltételeknek megfelelő reagálást, a szabad cselekvést. Ma az a realitás, hogy a felsőoktatási könyvtár még a legjobb esetben is csak alrendszer az anyaintézmény rendszerén belül, s egyre növekszik az intézményi adminisztratív döntések hatása a könyvtár működésére. Éppen ezért *Rogerson* nem a komparatív vagy eredmény- és hatásvizsgálatokat tartja a vezetés egyik fő eszközének a jelenlegi helyzetben. Olyan információk folyamatos gyűjtését javasolja, amelyek alapján következtetni lehet az egész felsőoktatás várható helyzetére, illetve az adott anyaintézmény várható magatartására. Alapvető követelmény a könyvtárvezetők számára a kormány gazdaság- és oktatási politikai elképzeléseinek, intézkedéseinek ismerete. Ugyancsak

tájékozódni kell a felsőoktatás terén működő társadalmi szervezetek álláspontjáról illetve a helyi szervek intézkedéseiről.

A könyvtárak vezetőinek J. Thompson szerint is ismerniük kell azt a politikai környezetet, amely közvetlen befolyást gyakorol az anyaintézményre és a könyvtárra. A SCONUL 1981–82-ben végzett felmérése szerint a felsőoktatási könyvtárak nagy többsége kényszerült szolgáltatásainak, gépesítési erőfeszítéseinek visszafogására gazdasági kényszer következtében. A kényszerintézkedésekkel járó takarékoság nem azt jelenti, hogy megváltozott volna az állam felsőoktatásra vonatkozó álláspontja. A változás lényegében véve politikai jelentőségű: a brit kormány megváltoztatott struktúrájú, a társadalmi igényekre gyorsabban és jobban reagáló felsőoktatási rendszert akar megvalósítani, amely anyagi értelemben véve is társadalmi számadásra kötelezett. A könyvtárak azonban e politikának még csak a negatív hatásaiban részesülhettek. Hogyan lehet a rövid távon bekövetkező válságokból hosszú távon is érvényes tanulságokat levonni – ez az a kérdés, amelynek megválaszolására a könyvtárak vezetőinek vállalkozniuk kell.

Állandó gond Thompson szerint az, hogy a felsőoktatási könyvtárak költségvetésének egyre nagyobb hányadát teszi ki a munkabér. Egyes esetekben a személyi kiadások elérik az összkiadások 65%-át. Gyakori, hogy túlképzett szakemberek szakképzettséget egyáltalán nem igénylő feladatokat látnak el. A könyvtárosképző intézményekben a szakemberek „túltermelése” folyik ahelyett, hogy a permanens képzést részesítenék előnyben. E tendenciák ismerete a felsőoktatási könyvtárak munkaerőgazdálkodásának jelentős változtatását igényli, különösen a visszafogás időszakában.

A felsorolt (és fel nem sorolt) gondok ellenére a tanulmányok szerzői optimisták voltak az egyetemi könyvtárak sorsát illetően. Közülük nem egy rámutatott arra a körülményre, hogy éppen a korlátozó gazdasági intézkedések érvényre jutásakor került felismerésre politikai és társadalmi szinten a könyvtárak és információs szolgáltatások országos hasznosításának követelménye, az országos szintű könyvtári politika kialakításának szükségessége. Ez pedig – vélik a tanácskozás résztvevői – reményt keltő fejlemény, legalábbis hosszú távon.

HEGEDŰS Péter

* * * * *

A DEBRECENI KLTE KÖNYVTÁRÁNAK RÉSZVÉTELE AZ NTMIR-BEN. A szocialista országok Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Rendszerében (NTMIR), azon belül is a specializált rendszerek keretében kapott feladatot 1975-ben a debreceni KLTE Könyvtára: az Ipari Katalógusok Nemzetközi Speciális Információs Rendszernek (IK NSIR) a Magyar Népköztársaság által kijelölt nemzeti szerveként működik. E feladat teljesítése érdekében gyűjti a Magyarországon kiadott vállalati irodalmat, amelynek egy-egy példányát egyeztetett formában feldolgozva, megküldi a moszkvai bázisszervnek, (GPNTB – a Szovjetunió Állami Tudományos Műszaki Könyvtára) ugyanakkor a rendelkezésre álló nemzetközi ipari prospektus-bázis alapján információs szolgáltatást nyújt az országon belül. A rendszer segíti felhasználóit a szakosodásban, a kooperációban, a berendezések, műszerek és termékek fejlesztésében, importberendezések beszerzésében, valamint az új technikára irányuló tudományos-kutatómunkák, a fejlesztések terveinek összeállításában. Azért, hogy az IK NSIR moszkvai központjának az információs feltárás munkalapjával együtt az eredeti dokumentumot is megküldhesse és ugyanakkor egy példányt a saját dokumentumállományában is legalább tíz évre szólóan megőrizhessen a használat számára, az OSZK 1975-től kezdődően két kötelepéldánysort nyújt e dokumentumtípusból a debreceni Egyetemi Könyvtárnak. A rendszerbe beépülő dokumentumtípusok körét illetően az IK NSIR 3. tanácsulása foglalt állást. Ennek értelmében a gyűjtés és feldolgozás kiterjed nemcsak a katalógusokra, prospektusokra, használati, illetve karbantartási utasításokra, gépkönyvekre és sok egyéb típusú termékismertetőre, hanem a szolgáltatásokat és a vállalatok egész tevékenységét ismertető kiadványokra is. Viszont nem terjed ki a rendszer illetékessége a vállalatok tudományos kutatási eredményeit közreadó, továbbá gazdasági, kulturális, szociális stb. tevékenységét ismertető kiadványokra, holott a vállalati irodalom fogalmába ezek is beleérthetők. Tehát a vállalati irodalom egy leszűkített köre tartozik az IK NSIR rendszer illetékességébe. A tudományosság klasszikus mércéje szerint igénytelennek tűnik ez a dokumentumcsoport, hiszen nem közöl primer kutatási eredményeket, s műszaki adatokat is csak olyan mértékben, amilyenben azt a kereskedelem és a felhasználás szükségletei, néha éppen a propaganda céljai megkívánják. Mégis, ez egyike a termelés, a műszaki és gazdasági élet, a kereskedelem számára legfontosabb dokumentumkategóriáknak. A vállalati irodalom dokumentumtípusai nemcsak propagálják a termékeket és szolgáltatásokat, hanem ezek azok, amelyek segítségével mindezeket meg lehet ismerni, fel lehet kutatni, a legmegfelelőbbeket kiválasztani, s végül, amelyek hasznos tudnivalókat közölnek a termékek használati módjára, az eszközök működtetésére vonatkozóan. (GOMBA Szabolcsné ismertetése)

* * * * *

* * * * *

A FELSŐOKTATÁSI KÖNYVTÁRÜGYNEK SZENTELTE múlt évi harmadik számát az olasz könyvtáregyesület negyedéves tájékoztató folyóirata a *Bollettino d'informazioni*, alig több mint egy évvel azután, hogy létrehozott egy – ezzel a kérdéssel foglalkozó – országos munkabizottságot. Úgy látszik tehát, hogy az egyesület különös gondot fordít az olasz könyvtárügy eme – a tematikus szám bevezetője szerint is – állandó mozgásban levő szektorának problémáira. A bevezető ugyan ejt néhány szót a várható lényeges átalakulásokról (ezt néhány új jogszabályi intézkedésnek, illetve az általuk hozandó új elemek beépülésének tulajdonítva), ezt azonban a jól ismert problémák felsorolása követi. Gondot okoz az olasz felsőoktatási könyvtárügyben a szervezet atomizálódása; az egyetemen belüli koordináció hiánya; az elégtelen kapcsolat az egyetemek könyvtárai és az állami egyetemi könyvtárak között; a szervezeti-működési és használati szabályok bizonytalan vagy hiányos volta; egyes tanároknak a könyvtári állomány (legalábbis intézményi, tanszéki szintű) kisajátítására irányuló – nem is eredménytelen – törekvései; a lényeges eltérések az egyes könyvtárak működési és szolgáltatási rendjében; sőt, a katalogizálási elvek különbözősége; szakkatalógusok hiánya; a személyzet képzettségének és képzésének problémái és így tovább. A *Bollettino* tematikus száma elsősorban a jelenlegi helyzetről kíván áttekintést adni, esetenként előtérbe állítva azokat a fontos kérdéseket, amelyek megoldására már a közeljövőben koncentrálni kellene az erőket. Közben pedig – anélkül, hogy külön cikkben esne róla szó – a sorok között olvashatóan ott munkál az Országos Könyvtári Szolgálatnak (Servizio Bibliotecario Nazionale) a szicíliai országos kongresszuson meghirdetett eszméje, programja. A fontosabb cikkek sorában áttekintést kap az olvasó az egyetemi könyvtárügy jogi szabályozásáról 1908 és 1967 között; egy 1981-es minisztertanácsi rendelet kapcsán a könyvtárosi besorolásról, a könyvtári munkakörökről, a könyvtáros és a dokumentátor közti viszonyról; a könyvtáros szerepéről a könyvtárakban alkalmazásra kerülő új technológiák fényében. Külön csokrot (vagy talán virgácsot?) kötött a szerkesztő abból a két százból, amit "Tanári vélemények" cím alatt ad közre, hiszen a két írás címe önmagáért beszél: Megjegyzések egy tudományegyetemi könyvtár működéséhez (n.b.: a szótári jelentésben nem csak megjegyzés, bíráló megjegyzés, megrovás is szerepel), illetve A humán egyetemi könyvtárak válsága. Néhány, az egyetemi könyvtárakban is használható új eljárásról szóló cikk is helyet kapott a lapban, majd az egyes részletek, területek következnek: egy-egy írás a Lazio tartományi egyetemek koordinált könyvtári tervéről; a trieszti tudományegyetem könyvtári rendszeréről és Nápoly egyetemi könyvtáiról (ez utóbbi, már csak nagy áttekintő táblázata miatt is, módszertani szempontból érdemel külön figyelmet). A szerkesztőség attól sem riadt vissza, hogy – tanulságul – a legfrissebb egyetemi (kari) könyvtári szabályzatot teljes egészében közölje, és a területi szervezetek egyikétől lapzártakor érkezett, egy kari könyvtár helyzetéről szóló jalkiáltás-szerű beszámolóinak még a nyomdába adás pillanatában is helyet szorítson. Hogy a kitekintés se hiányozzék, egy holland példáról írott cikk, és a recenziók rovatában egy-két olasz és két angol egyetemi könyvtári témájú könyvet ismertető szemle teszi teljesebbé a tematikus számot. (MOHOR Jenő összefoglalása)

* * * * *

Ára: 30,— Ft